

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 29

Title: *Vidhan Paizata*

29

:	Vidhāna Parigāṭa	:	Title
:	Ananta Bhattacharya	:	Author
:	:	:	Editor
:	:	:	Year, Vols.
:	:	:	Publisher
29	:	:	Remarks

॥३० श्रीगणेशाय नमः॥ अथ दुष्टनष्टादिजनशान्तिविधानानि द्वितीयस्तबके प्रोच्यन्ते॥
 तानि च जननाशोचोत्तरकाले कार्याणि॥ संगतिकलात्॥ जन्मतो द्वादशो हवेत्यादिवक्ष्यमा-
 णावचनानि च यातु॥ शुचिकर्तृकलात्॥ अथ नष्टत्रदेवताः कथ्यन्ते॥ रत्नमालायां॥ भेशा-
 दस्रयमाग्निधातुशशिनः शवोदिनिर्वाक्यतिः कद्रुजापितरो भगो र्यमरविल्लष्टा कृयाना-
 रताः॥ इन्द्राग्नी अथ मित्र बुध निरृती तोयं च विधे विधिर्गोविंदो वसवो बुधा ज्येष्ठो हिरु-
 ध्य पूषा मिथारति॥ भानामीशानक्षदेवता दस्रयमादयः अश्विनादि क्रमेण बोद्ध-
 व्या अष्टाविंशतिः॥ एतानि जनननिमित्तकशान्तिविधानानि नाम करणार्थं कार्याणि॥ नैमि-
 त्तिकलात्॥ दुष्टनष्टत्रजानानां शान्तिं कृत्वा विधानतः द्वादशैकादशैवाहीनामकुर्यात्ततः॥
 परमिति स्मृत्यंतराञ्च॥ यदा बहुनिमित्तसंपातस्तदा प्रतिनिमित्तं नैमित्तिकमिति न्यायेन स-
 वाणि नैमित्तिकायाणि॥ यथा अमा वास्यायां ज्येष्ठानक्षत्रे अनीपातादौ जानस्य अमा वास्या-
 दिशान्तिः क्रियते॥ तत्र क्रमस्त्वैदिकः यदा तत्रैव कार्याणि॥ कर्त्राहीनामैकलात्॥ कुर्यात्

रामः

९

अप्येतत्कार्यं॥ न्यायसाम्यात्॥ सुतः सुतावेत्यादिवक्ष्यमाणवचनात्॥ तत्र तावत्सर्वारिहृतां-
 तिसाधारणत्वात् गेमुखजनविधानमादावभिधीयते॥ प्रयोगपारिजाते गर्गः॥ प्रणिपत्य र-
 विवक्ष्ये प्रायश्चित्तमनुस्मरन्॥ सर्वारिहृतिनाशाय यदुक्तं ज्योतिरर्णवो पितरि ह्ये सुतारि ह्ये मा-
 त्रिहृते वचनं॥ प्रायश्चित्तं तदा कुर्यात्ततः दोषस्य शान्तये॥ पूषा अग्निर्गुरौ सर्वमद्यायि त्रं-
 दमूलनो एषु ह्येषु जातस्य कुर्याद्राजं तथ्या॥ पूषा रेवती॥ अश्विनी प्रसिद्धा॥ गुरुं पुष्या सर्प-
 भाश्लेषामद्या प्रसिद्धा॥ चित्रा च॥ इन्द्रो ज्येष्ठा॥ मूलं॥ प्रतिष्ठा॥ एषु नक्षत्रेषु जातस्येत्यर्थः॥ एवमुक्त-
 रत्रापि द्रष्टव्यं॥ इतिकर्तव्यतामाह॥ जन्मक्षेत्रादिजन्मक्षेत्रेणैवारेणुमेदिने॥ कलाभ्यंगा-
 दिक्कं सर्वं गृहकारपूर्वकं गोमयेनोपलिप्या गृहस्य शान्तिभागके॥ पंकजं कर्त्तुं कायुक्तं
 रजोभिः श्वेतवर्णकैः रजोभिस्तु दुलादिपिष्टैरित्यर्थः॥ श्रीहीस्तत्र विनिश्चित्य यथावित्तानु-
 सारतः॥ नवमूर्त्यंतु तन्मध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत्॥ स्यात्पयि लाशिषु तत्र पुनस्तत्रैव वेश-
 येत्॥ प्राङ्मुखं तमवाक्यादंतिगुणं गते शिशुं॥ गोमुखं द्वादशैवाहीनामकुर्यात्ततः नुगो मुखं

त॥ विष्णुर्बोनिमिति स्तुते न गत्येन स्तपयेच्छिष्टं ॥ गवामंगेषु मंत्रेण गवामंगेषु संस्थिते ॥ १० ॥ वि
 ह्नोः श्रेष्ठे नमंत्रेण गोप्रसूतं तु बालकं ॥ आचार्यस्तु समादाय पश्चान्मात्रे ददेत्तदा ॥ माता जय
 न्यभागस्था शिशुमानीयतं मुखं ततः पित्रे तदा दद्यात्ततो मात्रे प्रदाष्येत् ॥ बस्त्रे स्थाप्य पि-
 ताऽस्थाप्य पुत्रस्य मुखं मीक्षयेत् ॥ गोमंत्रं गोमये क्षीरं दधिस्य प्यिष्टं संयुतं ॥ आपो हिंष्टा
 दिमिमंत्रैरभिषिचेत्ततः शिष्टं ॥ मूर्ध्नि चाप्रायतं पुत्रं तन्मंत्रेण तदा पितो ॥ अंगं दं गच्छेत्
 भवसि हृदयादधिजायते ॥ आत्मा वै पुत्रमासि स जीवतारदः शतं ॥ मूर्ध्नि नित्रिरवप्रायतं
 शिशुं स्थापयेत्ततः ॥ पुण्याहं वाचयेत्पश्चाद्वास्तु वैर्देवारगैः ॥ इति प्रायाय विप्रायतां गां
 चाभ्यर्च्य दाययेत् ॥ गोवस्त्रं स्वर्णधान्यानि दद्यात् ॥ दक्षिणः क्रमात् ॥ यथाशक्ति धनं दद्याद्वा
 ज्ञोभ्यस्तदा पिता ॥ अर्कादितः सूर्यादिग्रहेभ्यस्तथः ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत स्वशारवोक्तमा-
 गतिः ॥ उद्वेखनादिकं कृत्वा चाज्यभागां तमाचरेत् ॥ होमस्यैवानदिष्टा गेधान्योपरिशु-
 भं घटं ॥ पच्य गत्यं घटे स्थाप्य तिलं तत्र विनिक्षिपेत् ॥ क्षीरं शुभकषायांश्च पंचरत्ना-

रामः

२

निनिक्षिपेत् ॥ क्षीरं शुभकषायाः पंच पद्वयः पंच लाचरस्तथः ॥ वस्त्रयुग्मेन संघाद्यं गंधादि-
 मिरथा चयेत् ॥ विष्णुवरुणमभ्यर्च्य प्रतिमायां विधानतः ॥ यदुत्तरं प्रादिमिमंत्रैः कुंभं स्था-
 प्य अभिमंत्रयेत् ॥ दधिमध्याज्ययुक्तेन होमं कुर्याद्विधानतः ॥ आपो हिंष्टेति तिसृभिरक्षुमे सो-
 मस्याद्या ॥ तद्विह्नोः परमं पदं अक्षीभ्यां तेथ स्तुतः ॥ रुग्मिराभिः प्रत्युचं च अष्टाविंश-
 तिसंख्यया ॥ अशक्तश्चाष्टसंख्यया दधिमध्याज्यसंयुतं ॥ आदिस्यादिग्रहाणां च होमं कुर्या-
 त्समंत्रकं ॥ विष्णुर्बोनिमिर्यादिमंत्रां गवेऽप्रसिद्धाः ॥ दधिमध्याज्ययुक्तेनेति ॥ अत्र भावे क-
 प्रययः ॥ दधिमध्याज्यमेकीकृत्य होमयेदित्यर्थः ॥ अध्याहारस्यान्या यत्वात् ॥ अन्यस्य घ-
 ॥ इति गोमुखप्रसवविधानं ॥ ॥ अथरेवत्यादिनक्षत्रजातस्य गोप्रसवप्रयोगोतिरव्यते
 ॥ पूषाश्विनौर्गुरौ सप्तमि चाचित्रं प्रमलमे ॥ एषु रुष्टेषु जातस्य कुर्याज्जनेन शुभं ॥ जन्म-
 क्षेपिकाचिजन्मक्षेपुमवारे शुभेदिने ॥ कृत्वाभ्यं गादिकं सर्वं गृहं लंकापूर्वकं गोमये नो प-
 लिप्याद्यगृहस्यैवानभागे ॥ पंचजं कर्णिका युक्तरजोक्तेः पूषाश्विनौ रित्यादिनिमित्तो

३

किः जन्म ह्येवेत्यादिः शांतिका लोकिः ॥ कृत्वा भ्यंगादिकमियादि प्रयोगकथनं ॥ अयं च गोप्रसवो
नक्षत्रादिशांते ॥ प्रार्थनार्थः ॥ प्रथमं गोमुखं कृत्वा जन्मनतः शांतिकमाचरेदिति व्यतीपाता प्रकरणो
क्तः ॥ बाधको तराभावाच्च ॥ अथ यथाकाले संभृत संभारः कृत्वा भ्यंगो यजमानः स्वपत्नीका
बातः पीठोपविष्टः प्राणानां यम्यदेशकालौ स्मृत्वा ममस्य बातुकस्यामुकनक्षत्रोत्पन्नस्य
चैजननसंचितपित्रादिस्ववारिष्ट निरासद्वारा दीर्घायुष्वाद्यर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं च शो
नकोक्तप्रकारेण गोमुखं प्रसवं करिष्यति संकल्प्य गणेशं पूज्य वेदविदं दुरिद्रं कुंठुं वि
नं ब्राह्मणं मंत्रगोप्रसवारस्यैकमणिआचार्यत्वेन ह्यमहं दृष्टव्यं इति वत्सा आचार्यस्त्वय
थ्या स्वर्गेशकादीनं बहस्पतिः ॥ तथा त्वं मम यज्ञस्मिन्नाचार्यो न वसुव्रतिति प्राप्येत् ॥
अथाचार्योऽलंकृतयजमानं गुरुं शानभागेतं दुर्लभं न हस्तमात्रं कर्तव्यं कियुक्तमष्टदश
पद्मनिमित्तं तत्र यथाशक्ति प्रस्थादिपरितान् व्रीहिनिष्ठिष्यते पुनर्वं प्रणिधाय त
त्र चतुर्णितं रक्तवस्त्रं प्रसार्य तत्र तिलान्विकीर्य तदुपरि प्राञ्ज्यं पश्चिमपादे दिशि शुंस्मी

रामः
३

निधाय त्रिगुणितेन सत्रेण रक्तवस्त्रं गतं शिष्टं वैष्टयित्वा शिशुसमीपे गोमुखं नानीयुषं
श्लिषं कृत्वा गोः सकाशाच्चिः शोः प्रसवं भावयेत्वा गामयसा र्यं विष्णुर्योनिमिति स्तुतेने
की कृतं च गम्येन शिशुं स्नापयेत् ॥ विष्णुर्योनिमिति वरागं त्यष्टा विष्णुर्नुष्टप्राकुशग
हीतेन पंचगम्येन शिशोः स्नपने विनियोगः ॥ ॐ विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वं ह्यस्योत्पत्तिं
तु ॥ आसिचतुप्रजापतिधातागर्भं दधातुने ॥ १ ॥ गर्भं धेहि सिनीवाल्लिगर्भं धेहि रस
ति ॥ गर्भं धेहि नो देवा बाधतां पुंकरस्त्रजा ॥ २ ॥ हिररामयी भरणीयन्निर्मथ ते अग्नि
ना ॥ तं ते गर्भं देवामहे दशमे सासिस्तवे ॥ ३ ॥ ने जमेव परापतसु पुत्रः पुनर्परोत्त ॥
अस्मै मे पुत्रं कामाये गर्भं साधे हिया पुमान् ॥ ४ ॥ यथेयं दधिबीमस्तु तानगर्भमादधे ॥
५ ॥ वं तं गर्भं माधे हि दशमे सासिस्तवे ॥ ५ ॥ विष्णोः श्रेष्ठेन सपेणास्यानायागं बीभो ॥
पुमासं पुत्रानाधे हि दशमे सासिस्तवे ॥ ६ ॥ इति स्तुपयित्वा ॥ ॐ गवामं गुपुति
तिभुवतानि चतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छ्रीवेमे स्याद्विहोके परत्र चेति गावो ममाग्रतः

४

संतुगावोमेसंतुष्टतः॥ गावोमेहृदयसंतुगावोमध्येवसाम्यहं॥ पंचगावः समुत्प
 न्नामस्यमानेमहोदधौ॥ तासांमध्येतुयानंदानेस्येधेनैनमोनमःया लक्ष्मी सर्वमिता
 नांयाचंदेवेव्यवस्मिता॥ धेनु रूपेण सदिवी तस्य पापं व्यपोहनु॥ पौराणमंत्रे
 तागांवा मां गेषु सर्वां गेषु वा स्पृशोते॥ अथा चोथं चायं वविहो अष्टनेति मंत्रे
 ण शिशुमादाय मातृहृत्तु दयाता अथ माता बालं निरीक्ष्यमातुरं कस्य बालं कला
 पिता बालस्य मुखं मीक्ष्य त्वामिहितेन कुशाग्रहृत्तन पंचगव्येन बालमुममिषिचे
 त्॥ तत्र मंत्रः॥ आपो हि ष्टेति तृचस्य सिंधुर्दोप आपो गायत्री त्रिशो मिषेके वि० अं
 आपो हि ष्टा च न इततः पितैव बालमर्धं निचिर वजिघ्नता तत्र मंत्रः॥ अंगार्द्धादि
 तिस्रोत्रं मंत्रस्य हिरण्यगर्भकेषिधातदेवताऽनुष्टुप् छंदः॥ अथ द्वाविंशो वि० अंगार्द्ध
 गा संभवसि हृदयोऽधिजायसे आत्मा वेपुत्रनामोसि स तजीव शरदः शतं॥ अत्र
 च प्रत्या द्वा तं मंत्रा वृत्तिः ततोऽस्य गोप्रेस्पवकर्मणा पुण्याहं न वंतो ब्रुवंत्विति त्रि

रामः
४

वारं ब्राह्मणान्वाचयित्वा तं गामाचार्याय देवानग्रहप्रीत्यर्थं प्रयेकं गोवस्त्रं स्वर्णधा
 र्वा निदत्वा यथाशक्ति मयसीदक्षिणां दद्यात्॥ अथा चोथं चायं ममो अस्वशास्वो
 र्हे विधाना प्रतिष्ठाप्य ग्रहान् जयित्वा धामं कुर्यात्॥ अस्मिन् ब्राह्मिनेष्वाविद्याया
 मितव्यं अत्र धामं अपः विष्णु यक्ष्म हरां च प्रयेकं प्रत्यक्षं अष्टाविंशं संख्यायाऽष्टसं
 ख्यया वा मिषितेन दुधिमध्वाज्यद्रव्येण न वग्रहं अथ तेनेव प्रयेण यथा संभवसं
 ख्यया यक्ष्मे गोषेण स्थिष्ट कृतमित्याद्युक्ता त्वभागा तं कुर्यात्॥ अथाग्नेरीशानभागे
 कुंभं संस्थाप्य तत्र पंचगव्यं तिला नूत्री नूक्षीरं दुग्धं कषायान् वृणोति चरनानि
 च निक्षिप्य वस्त्रदुग्धेन वेष्टयित्वा पूर्णपात्रं मुखे स्थापयित्वा तदुपरि तद्विहो मेधा
 तिथिर्विष्णुर्गायत्री विद्यवा वाहने विद्योगऽमुक्ता तं मंत्रपठित्वा विष्णु प्रतिमां स्थाप
 येत्॥ तत्रैव स तस्यायामिधुनः शोषो वरुणास्त्रिष्टुप् वरुणावाहने विनियोगः॥ अंत
 त्यायामीति पठित्वा वरुणामावाह्योपचारैः संसृत्य कुंभं स्पृष्ट्वा वक्ष्यमाणं त्रान्

घाघाभ्यश्चरं रात्र्यपरेचनः। विश्वाचनो जतिरुत्सव्यतेभ्यः

जपेत्। नक्षत्रायतं इति रीतिं चेत्कुरावपुत्रः प्रगाथं मोवाहृतः प्रगाथं छंदः कुंभाभि-
मंत्रे वि० ३० यतः इमः यामहेततोनामयं ह्यि॥ मयं वं छंदित वतनं कृतिमि
विद्विषो विमध्यो जहि॥ १॥ त्वं हि राधस्य ते राधस्यो महः श्रुयस्यास्ति विधतः। तं लावयं
यवक्षिं प्रतिवर्णः सुता वं तो हवामहे॥ १॥ इत्युत्तरे च राधस्यो नो वरेण्यः स्तो-
रक्षिषश्चरमं स मध्यमस्य पश्चात्पुनः पुरः॥ ३॥ त्वं नः पश्चादधरा दुत्तरात्पुनः प्रनिपा-
हि विश्वतः॥ आरे अस्मत्कुराहि दिव्यं भयानां देवी रदेवी॥ ४॥ अहो हि वानं च य-
क्षिषः॥ १॥ प्रमं गीश्वरो भयवानुवो मघः। संमि श्लोकीय यकं॥ ३॥ नेवाह वृषणा
शतत्रकतो नियावज्जंमि मित्तु॥ ६॥ एवं कुं नममि मं न्यमि तिते दमि मध्याः सुवे
प्राप्रन्युचमष्टाविश्रुतिमष्टौ वाहुती जुयात्॥ तत्रमंत्रः॥ आपो हि वेतितिसृणां सिंधु-
दीपभाषरीयभापो गायत्री होमे वि० आपो हि० यो वः॥ २॥ तस्मात्प्र॥ ३॥ अस्तु मे
धातिरापो नुष्टुपू होमे वि० अस्तु मे सोमो अस्तु मे वीरं तं विश्वानि मे वजा॥ अग्नि च विष्णुं

रामः

७

भुवनापश्चविश्वमेवतीः॥ ४॥ अम्य इदं नममेति चतुर्षु पागः। तद्विष्णोर्मेधातिथि विष्णु-
गायत्री होमे वि० तद्विष्णोः परमं यदं सदा पश्यंति सूरयः॥ दिवी न च दुरातनं॥ ५॥
विष्णवे इदं नमः। अस्तु भ्यां त इति पणां विष्टुदायक्ष्म हं नुष्टुपू होमे वि० ३० अष्टौ
भ्यां तेनासिकाभ्यां कणाभ्यां द्युबुका दधियक्ष्म शीर्षेण मस्तिष्का जिह्वा विष्टुदा
मिते॥ ६॥ यीवाभ्यस्त उचिह्माभ्यः कीकसाभ्यो अन्तर्वजान्॥ यक्ष्म दोष एव ९ मंसा
भ्यां नाहुभ्यां विष्टुदामि॥ ७॥ आत्रेभ्यस्ते गुदाभ्यो वनिहो हृदया दधियक्ष्म मन-
स्तीभ्यां यक्कः स्नाशिम्यो विष्टुदामि ते॥ ८॥ कुरुभ्यां ते अक्षौ वज्रां पाणिभ्यां प्रयदाभ्यां
यक्ष्मं श्रोत्राभ्यां भासदाभ्यं स्रोत्रो विष्टुदामि ते॥ ९॥ मिहनादनं करणा द्योमभ्यस्तो न-
वीर्येभ्यः यक्ष्मं सर्वस्मादात्मनस्तमिदं विष्टुदामि ते॥ १०॥ अंगदं गाद्वीर्यो मोलो मोजातं प-
र्वतिपर्वति यक्ष्मं सर्वस्मादात्मनस्तमिदं विष्टुदामि ते॥ ११॥ यक्ष्मं देहं नममेति
सर्वत्र पागः॥ ततः ३ आदित्यादिग्रहाणां दधिमध्यार्ज्यं नेव तद्विष्टुं मे कर्म त्रैहोमं कृत्वा

रामः
७७

कुर्वन्निष्ठातिलान्याहतिभिः क्रमात् ॥ मया दत्तं हेतव्यमस्मदुक्तविधानतः ॥ एवं क्रमे
पाहुत्याथ होमशेषं समापयेत् ॥ सर्वलिङ्गोरयुक्तानां त्रयणां मन्त्रिषेचनं ॥ त्रयाणां मानु
षितृणालानां ॥ चतुर्भिः कलशैरद्विष्टं कुरुं भस्ममन्त्रितं चतुःकलशोदकं बृहत्कुंभे निषि
ध्याचार्यो मन्त्रिषे कुंकुयादिवर्धः ॥ धो तो वराणि धृत्याथ कुंकुयादौ व्यावलो कनः ॥ धर्मा
हुतिं च जुहुयाच्च जमानसमाहितः ॥ तस्यै परयाभक्त्या ईश्वरसया निवेदयेत् ॥ सर्वलिं
कारसंयुक्तां समसंगां पयस्विनीं ॥ प्रतिमां वस्त्रयुग्मं च म्याचार्य निवेदयेत् ॥ अन्येषां
मृत्विजां चैव कुंकुयाद्वा रणामोजनं ॥ तस्मादनेन विधिना विज्ञात्वा विवर्जितः ॥ य एवं
कुरुते शान्तिं स वारिष्टः प्रमुच्यते ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति ॥ स्थिरजीवी सुखी भवेत् ॥
इत्युत्तरमाग्योक्तं कुरु चतुर्दशीजननशान्तिः ॥ ॥ अथ सिनीवाली कुहू शान्तिविधा
नं ॥ ० ॥ अमायुक्ता चतुर्दशी सिनीवाली न्युच्यते ॥ दृष्ट्वा च श्राप्तिनीवालीः त्यामिधाना
तु ॥ नष्ट्वा च अमावास्या कुहू इत्युच्यते ॥ गगः सिनीवाल्यां प्रस्ता स्याद्यस्यामा

यपि शुस्तथा ॥ गजाश्च महिषी चैव शक्रस्यापि स्त्रियं हरेत् ॥ ये संतिसक्ताश्चान्ये स्वप्रसा
 दो यत्नाविनः ॥ वर्जयेन्नेतो शेषांस्तु पशुपद्विष्णुगादिकान् ॥ कुरुप्रसूतिश्च रत्नसर्वदोष
 करी भवेत् ॥ यस्य प्रसूतिरेतेषां तस्या युधननाशनं ॥ सर्वगोउसमेस्तत्र दोषस्तु प्रबलो
 भवेत् ॥ शान्तिविना विज्ञेयं परित्यागो विधीयते ॥ परित्यागात्तत्र शान्तिं कुर्याद्दोमा
 न्निचक्षुरां ॥ तत्फलं तत्पराधेन पुनरेवानुपालनं ॥ तद्योगं तात्रायेत्किंचिच्चयं वा
 नाशमश्नुते ॥ कल्प्योक्तशान्तिः कर्त्तव्या शीघ्रं दोषापनुनये ॥ रुद्रः शक्रश्च पितरः
 ज्याः स्युर्देवताः क्रमात् ॥ कर्षमात्रमुवर्त्तेन तदधार्धेन वा पुनः ॥ अथ वा शक्तितः
 कुर्याद्विज्ञाया विवर्जितः ॥ प्रतिमांकारयेद्गुंभोश्च नुभुजिसमन्वितो ॥ त्रिशूलस्त
 उवराभयहस्तायथा क्रमात् ॥ स्तेतवर्णं चैतदुष्णं श्रेयस्वरवस्थितं ॥ त्रैयंबकेन
 मंत्रेण द्वां कुर्याच्चथा विधिः ॥ इन्द्रश्च नुभुजो वज्रां कुवाचा पः ससायकः रक्तवर्णो गिजा
 रूढो यत इति मंत्रतः ॥ पितरः कृष्णावर्णाश्च नुर्हस्ता विमानाः ॥ यश्चक्षुः स चक्रमं

रामः
 ८

ज्वभयस्येवधारिताः ॥ ये सत्या इति मंत्रेण द्वां कुर्यादनुंतरं ॥ आग्नेयीदिशमारभ्य कुंभा
 न्कोतो वुविन्यसेत् ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं शतैस्त्रिंशत्समन्वितं ॥ तेष्वेव पंचगव्यादित
 त्कर्म त्रैश्वनिरिष्येत् ॥ कल्प्योक्तशान्तिः कर्त्तव्या कुर्याच्चोद्वंस्वशक्तितः गोदानं वस्त्र
 दानं च सुवर्णं चोर्वं शुभां ॥ दशदानि चोक्ता निष्पीरमाज्यमुडास्तथा ॥ आज्या वेष्ट
 णामेता निततन्मंत्रेण प्रकारयेत् ॥ दंडे दानं होमामिषे कानेतरं कार्यं ॥ अन्यत्र सर्व
 शान्तिषु तथा क्रमस्योपलब्धे ॥ ॥ यामिदाज्यचरो होमं तिलमपि अस्पर्धये ॥
 अथ ह्यक्षुपा लाशसमिद्धिः रवादि रैः शुभैः ॥ अथोत्तरशतं मुख्यप्रत्येकं जुहु
 यादिजः ॥ त्रैयंबकेन मंत्रेण तिलान्या हतेभिः पुनः ॥ मुख्यपदोपादानमशक्तौ स
 रव्या तस्य जापकं ॥ तेनाष्टाविंशतिरपि होमं संख्या भवति ॥ चतुर्भिः कलशैः युक्तं च
 हनुं भयमन्वितं ॥ शान्तिवत्कलशं कोयं अभिषेकं च कारयेत् ॥ पितृमातृविष्
 नां च अभिषिंचेत्तु वारुणैः ॥ शंकरस्याभिषेकं च कुर्याद्गुह्येण भोजनं ॥ अन्येषां

चेवसर्वेषां ब्राह्मणानां च तर्पणं ॥ कार्यं शतप्रसारेण स्थितिवाचनपूर्वकं ॥ इत्यु रगा
 ग्येक्षिसिनीवाली कुहू शान्तिविधानं ॥ अथ दशजिजन शान्तिविधानं ॥ नारदः ॥ अथा
 तोदशजितानां मातापि चोदरिद्रता ॥ तद्दोषपरिहर्त्य शान्तिं वक्ष्यामि नारदः ॥ पुण्या
 ह वाचयित्वा दोक्तु संकल्पपूर्वकं ॥ कुं उवाच ॥ उलेकुर्यात्तद्देशे स्थापयेद्दुर्गं ॥ तत्कुं
 मे निक्षिपेद्द्रव्यं दुग्धिर्क्षीरं द्युतादिकं ॥ न्यग्रोधो दुंबराश्च स्थाः सत्कृतानिः वकास्तथा ॥
 एतेषां वक्ष्यवयारिणं त्यगादी न्यद्वत्रांस्तथा ॥ पंच नलानि निक्षिप्य वस्त्रयुग्मेन वेष्ट
 येत् ॥ सर्वे समुद्राः ससितः स्तीर्यानि जलदानदाः ॥ आयांतु यजमानस्य दुरितक्षय
 कारकाः ॥ आपोऽर्घ्यं हित्त्वेनाथ कथानम्रिचरस्तथा ॥ अमिमज्योदकं पश्चा
 दग्नेः पूर्वप्रदेशके ॥ हारिद्रं रक्तकं चैव कृत्वा मेलयेत्तं नीलकं ॥ एतेषां तंतुं ले म्रैव स
 र्वतो मद्रमुद्धरेत् ॥ दशस्य देवता यैः सोमसर्पश्च रूपकाः ॥ प्रतिमां स्वीरजितितां
 राजतीं ज्ञातया ॥ अयं तां धातुक्रमे ॥ दशस्य सोमस्य क्रमापेक्षया द्रष्टव्यः ॥ सवती

तां

रामः

२०

मद्रमध्ये च स्थापयेद्दशदिवतां ॥ अहयर्तं वस्त्रयुग्मेन दूर्तगंधपुष्पकं ॥ श्वेतरक्तवर्णा
 निसर्था ॥ आप्यायस्वेति मंत्रेण सविता पश्चात्तथैव च ॥ उपचारैः समाराध्य ततो हो
 मं समाचरेत् ॥ सोमसर्पपूजापिसर्वतो मद्र एव सन्निध्यात् ॥ ततो वक्रं प्रतिष्ठाप्य
 केतुसंकल्प्य रदश ॥ आयुरारोग्यसिध्यर्थं सवारिष्टप्रशान्तये ॥ पुत्रस्य दशजिन
 नदोषनिहरणाय च ॥ मातापि चोः कुमारस्य सवारिष्टप्रशान्तये ॥ तेषामायुः श्रिये
 चेव शान्तिर्होमं करोम्यहं ॥ अयं संकल्पः पूर्वमपि कार्यः ॥ तत्रैतावान्विशेषो दश
 जिन शान्तिकरिष्यति ॥ समिधश्च रुद्रव्यं च मेराजुह्यात् ॥ हुने सवितु
 मंत्रेण सोमो धेनुं च मंत्रतः ॥ सवितु मंत्र आहुतेने सोदि ॥ एते मंत्रे अत्र ये कं हुने
 दद्येत्तरं शतं ॥ दशस्य देवता होममष्टाविंशति संख्याया ॥ दशदिवता मंत्रस्तद्धिं
 गको ग्राह्यः ॥ यदा दशदिवता पूजा होमदिना मंत्रेण कार्यं ॥ वेदमंत्रानुपदेशा
 तः ॥ होममेवं तु कुर्याद्यविद्याचाराभिषेचनं ॥ अमिषेकस्तु पूर्वस्थापितकुं मे न कार्यः ॥

१०

श्रीसक्तमायुष्यसक्तं समप्रयेद्धावहृया एतैर्मंत्रैश्चाभिषेकं मातापित्रोः शिशोस्त
 था ॥ ततः स्थिरहृदादिस्याद्दोमशेषं समापयेत् ॥ कंस्यं पात्रे च्याज्यमाप्तिच्यतु
 त्रहिरतयं प्रक्षिप्य तत्राविवंमवक्य ॥ च्याज्यं तेजः समुदितं च्याज्यं पापहरं स्मृतं
 ॥ च्याज्यं सुराणामाहारं च्याज्यं लोकाः प्रतिष्ठितं ॥ इति मंत्रमुक्त्वा ब्रह्मणा यदुह्य ॥
 हिरण्याराजतं चैव कृत्वा धेनुः सदक्षिणा ॥ अन्येभ्योपियथा शक्तिदोतव्यादक्षिणा
 तथा ॥ ब्रह्मणान्नभोजयेत्तत्र कारयेत्स्थास्तिवाचनं ॥ ॥ इति तारदोक्तद्वयं निन
 शांतिः ॥ अथ मूलशांतिः शोभनीये ॥ अथातसं वक्ष्यामि मूलजातहिताय चामा
 तापित्रोर्धनस्यापि कुलशांतिहिताय चान्यागो वामूलजातस्य स्यादष्टाव्यास
 दर्शना ॥ अमुक्तमूलजातानां परित्यागो विधीयते ॥ तं द्रष्टुमाह वद्विस्मिहः
 ॥ ज्येष्ठां लेघटिकां चैकामुलादौ घटिकादयः ॥ अमुक्तमूलमियाहुर्जातं तत्र वि
 वर्जयेत् ॥ अदर्शनाद्यापि पितुः समुत्तिष्ठेत्समाष्टकं एवं च दुहितुर्नैयं मूलजात

राम
१०

कलंबुधैः ॥ ग्रंथांतरे तु कन्यकायां ॥ कलमन्यथोक्तं ॥ नवालां हंति मूलक्षेपितं मात
 रंतथा ॥ मूलजाश्च श्रुरं हंति व्यालजा च तदंगनां ॥ माहं प्रजाग्रे जं हंति देवरंतु द्विदे
 वजा ॥ शांतिर्वापुष्कला स्यञ्जे न हि दोषो न कश्चनेति मुख्या कालं वक्ष्यामि शांतिहेम
 स्थयलतः ॥ जातस्य द्वादशाहे तु जन्मद्वैवाशुमेदिनौ ॥ समाष्टके द्वादशाहे कुर्याद्वा
 शांतिमादरात् ॥ यदेव शांतिकं कुर्यात्कर्म तत्र प्रचक्ष्महे ॥ सुखमेतुल्यं देतुमं उप
 काकारयेद्दुःखं ॥ पुण्यं मित्रैस्तैस्तैः श्रेष्ठिनायां क्षितौ ततः ॥ पुण्यार्चः आघोहिष्ठा
 दयः ॥ तत्रोदकुंभं सुशुद्धां रक्तं त्रपाविवर्जितं ॥ आचूडमूलं नित्तिकं परचैर्निर्मलं
 भसा ॥ वस्त्रावगुंठितं कुर्यात्पूरयेत्तीर्थवारिणा ॥ कर्चहेमसौ समायुक्तं च तपद्व
 वसंयुतां कर्चं पंचगव्यं पंचकूर्चैर्नपीतेनेति स्कोदे तथा दर्शनात् यद्वा दुर्मनुषिः
 स्य स्तिकोपेरिविन्यस्य सक्षीरं दुमपद्वं ॥ दोषा व्रीहींश्चानि क्षिप्य ईशान्ये च निधा
 पयेत् ॥ पंचरत्नानि निक्षिप्य सर्वेषां धिसमन्वितं ॥ अर्चितं गंधपुष्पाद्यैः श्रीरुद्रं

११

चस्पृशजपेत् ॥ श्रीरद्रं द्वाध्यायं षडंगसहितं सम्यक्तं जपेद्द्रुद्रसंख्यया ॥ बद्धचोरुद्र
सक्तैर्वा विदो गुरुद्रसामगैः ॥ रुद्रसक्तानि चत्वारि ॥ कद्रुद्रायितिनवर्चमेकं ॥ इमारुद्र
यतवस्य इत्येकादशं च द्वितीयं ॥ इमारुद्राय स्थिरयुन्वनरतिचतुर्न च चतुर्थं ॥ आ
तेपितरिति पंचशतं तृतीयं ॥ सामगस्तु च्यारौ वोजानमित्येकादशरुद्रसंज्ञा विज
पेत् ॥ बद्धचसामगयोरयं विशेषः ॥ श्रीरुद्रस्तु सर्वसाधारणः ॥ यजुर्वेदिन एव श्रीरु
द्र इत्यन्ये ॥ एकादशाष्टत्रिंशोक्तसंख्यया शक्तौ जपेत् ॥ एतस्सक्तजपसंख्येया
श्रीरुद्रस्य संख्या तव्यासात् ॥ तत्राप्रतिरथं सक्तमूरुद्रानुवाकैः ॥ अथाप्रतिरथ
सक्तमाशुः शिशानुति ॥ रुद्रानुवाकः त्वमग्ने रुद्र इत्यादिः ॥ रक्षामंत्रं तथा पुण्यं
रक्षोघ्नं च स्पृशं जपेत् ॥ रक्षामंत्रं रक्षाणो अघ्न इति ॥ रक्षोघ्नं घ्नोस्सक्तं रक्षोहतामि
ति पंचविंशतं ॥ त्रैयं वक्तुं जपेत् सम्यगक्षेत्रसहस्रकं ॥ एकवारं तथा जापीषाव
मानी स्पृशं जपेत् ॥ संस्थाप्य पंचकुंभाश्रयं वा तदुज्जामतः ॥ तथा च रुद्रकल

रामः

शो मध्ये स्थाप्यस्तस्य चतुर्दिक्षु चत्वारः स्थाप्यास्तत्र मध्ये रुद्रप्रतिमां संदृष्ट्वा तं कुंभं
 स्पृशन्नुद्राध्यायं रुद्रसूक्तानि च जपेत् ॥ इतरेष्ववदि कुंभेषु वरुणामावाह्यक्रमे
 णाप्रतिरथं शालरुद्रानुवाकं रक्षामंत्रं रक्षोघ्नानि जपेत् ॥ अंबकमध्ये एवेत्यर्थः
 ॥ पावमानमपि चतुर्थं एव ॥ अथ वारुणकुंभं एकं इतरसूक्तजपाद्यं द्वितीयरति
 द्वौ कुंभौ ॥ पद्मापंचमुरवारकमेव कुंभं स्थापयित्वा पंचकुंभेति कर्त्तव्यं तीकार्येत्याह
 ॥ श्रीरुद्रस्यैव कुंभस्य सर्वसूक्तानि तत्र तु ॥ तथा न्यंच शुभं कुंभं पूर्वोक्तैर्दक्षिणयुति
 चतुःप्रस्थवरांकुर्यान्न्यंच वक्त्रं च तद्भवेत् ॥ वस्त्रावगुंठितंकुर्यात्पूरयेत्तीर्थमिवारिण
 पंचरत्नसमायुक्तं मासपदत्रयसंयुतं ॥ गजाश्चरथ्यावल्मीकसंगमाद्भद्रमोकुलात् ॥
 राजद्वारप्रदेशाच्च भद्रमानीय निक्षिपेत् ॥ कुंभस्य नैर्ऋते देशे होमस्थानं प्रक
 ल्पयेत् ॥ गोमयोद्धिं पिते देशे कुर्यात्स्थंडिलमुत्तमं ॥ हृत्वाग्निमुरवपयंतं मुद्गे
 खादिस्त्रिशारवतः ॥ पूर्णपात्रनिधानं तैलहृत्वा पूजासमारभेत् ॥ निष्क्रमानेन च

येन पादेनायस्थकिनः॥ प्रतिमालक्षणेनैकांकारयित्वा विचक्षणः॥ यदा मूल्यं सु
 वरास्यस्थापयित्वा प्रदूजयेत्॥ सुवर्णं सर्वदेवस्य सर्वदेवात्मको नलः॥ सर्वदेवा
 लको विप्रः सर्वदेवमयो हरिः॥ संस्मरेन्निकृतिरमो मं सुमुखं नेरवाहनम्॥ रक्षो
 धिपं रवउरुस्तं दिव्याभरणमपि तनू॥ प्रतिमापूजनायै यवस्त्रयुग्मप्रकल्पयेत्
 ॥ पंकजं कीरयेत्पूर्वरक्तमेकीकृतं द्रुलेः॥ चतुर्विंशदलोपेतं कुक्कुमौषधिसंयुतं॥
 ॥ तस्योपरि न्यसेत्तात्रस्वर्णं वा रत्नं मन्मथं॥ शुद्धवस्त्रेण संस्त्रापत्तत्र मलानि निक्षि
 पेत्॥ तत्र कलशे इत्यर्थः॥ मलानि ज्ञातमलानि तदलामेत्॥ विष्णुक्रांता साहदेवी तुल
 सी तु ज्ञाता वरी॥ मलानां मानि गृह्णीयाद्दृष्टालामे विज्ञेयतः॥ स्थापयेत्कुरिकाम
 ध्ये वस्त्रगंधाद्यलंकृतं॥ कुक्कुमं जलोपेतं कुक्कुमौषधिसंयुतं॥ कुंभोपरि न्यसेद्दि
 दान्मूलनक्षत्रदेवतं॥ अधिप्रत्यधिदेवो च दक्षिणोत्तरं देवायौ॥ अधिदेवं न्य
 सेदादौ ज्येष्ठानक्षत्रदेवतां॥ निकृतिं स्थापयित्वा तदक्षिणोत्तरं देवो इन्द्रं संस्थाप्य तत्पु

रामः

१२

त्तरः॥ प्रदेवतां स्थापयेदित्यर्थः॥ ततः प्रागादितश्चतुर्विंशतिदलेषु मूलस्थेषु उत्तराषाढा
 धनुषाक्षांता निनक्षत्राणि स्थापयेदित्याहुः॥ उत्तराषाढा रुद्राद्याः॥ धनुषाक्षांता मचयेत्॥ तं
 प्रादीशानपर्यंतं पूजयेत्स्वनामृतं॥ स्वर्णिगोक्तैः श्रमं चैश्वर्यप्रधानादीन् प्रदूजयेत्॥ स्व
 र्णिगोक्तमंत्रा मोक्षदा ह्येत्यर्थः॥ पंचामृतेन संस्त्राप्य आवाह्याय समर्चयेत्॥ उपचा
 रेः वेदज्ञानिर्वाह्यं चोपचारकैः॥ रक्तचंदनगंधाद्यैः पुष्पैः रुद्रमितादिभिः॥ मेघशृंगोदिभ्य
 पैश्च चतुर्दीपैस्तथैव च॥ सुरापोलिकमांसाद्यैर्नैवेद्यैर्नोजिनादिभिः॥ मत्स्यमांससुरा
 दीनि ब्राह्मणानां विवर्जयेत्॥ सुरास्थाने प्रदत्तं व्यंक्षीरं सैधवं मिश्रितं॥ पायसं त्रिवेणी
 पेतं मांसस्थाने प्रकल्पयेत्॥ रक्तगंधाद्यभावेन यथात्मा मंसमर्चयेत्॥ पुष्पांजल्यं त
 मभ्यर्च्य होमं कुर्याच्चोदितं॥ निवपि प्रोक्षणादीनि चरोः कुर्याद्विधाविधिः॥ हरिर्गृही
 त्वा विधिवन्निर्कृते श्रुत्या हुतेत्॥ मोक्षदाः परापरेति यं ते देवीति वा पुनः॥ पायसं च
 तं समिधं हुते दृष्टोत्तरं शंतं॥ समिधं च रक्तं च श्रुतिः संख्यया हुतेत्॥ अधिदेवता

१३

योऽष्टौ वज्रदुःखास्त्यस्त्यमंत्रतः। चतुर्थं तैर्नमो तैश्च स्वाहा तैश्च स्वमंत्रकैः। नष्टं त्रदेवता
 भ्यश्च वायसेन तु होमयेत्। कर्णौ चैपंच दशभिर्जुहुयात्। स्वरं ततः। गायत्र्या जातवे
 दुसे त्रियंबकमिति क्रमात्। सीरायुतितामग्निं वा स्तोत्रं सग्निमेव च॥ अग्निमग्निहृतं
 वृणीमह इति॥ मंत्रसान्निध्यात्। अत्र स्य पतिना गृणीतामग्निं हृतं पुरोदधौ॥ श्रीसि
 केन तथो विद्वान् सग्निं दाज्यं च सक्तं क्रमात्॥ अष्टौ तत्र शतैर्वाध्या अष्टाविंशतिभिः
 क्रमात्॥ अष्टौ ससंख्यमावापि जुहुयात्। कृतो बुधः। खंनः सोमेति वायसं जुयात्।
 त्रयोदशा चतुर्गृहीतमाज्यं च याते रुद्र इति मंत्रतः॥ स्तुवणां जुहुयात्। दाज्यं महाव्यह
 तिभिः क्रमात्॥ दुःखास्त्यं हृतं पश्चात्। यस्मिन्नाहुती दुर्नेता। अथाचार्यो यजमानो वा
 अग्रेतोषणादिति दुर्नेता। समुद्रादूर्ध्वं सक्तेन प्राजापत्यं कृत्वा तथा तथा। पूर्णादूर्ध्वं
 सते मेव तैः पूर्णादूर्ध्वं दुर्नेता। होमत्रोषं समाध्याय जपे त्रैयंबकं शतं॥ रुद्रं कुंभोक्तमा
 ग्निं रुद्रमंत्रं स्य शक्तेपते। अपदीपं च नेवेद्यं कुंभयुगे निवेदयेत्। प्रसादयेत्ततो देवम

राम
१३

त्रिवेकार्यमादृशत्॥ ॥ तस्मिन्काले ग्रहातिथ्यं कर्त्तव्यं मतिमिच्छता॥ ० ॥ एतच्छ्रुत्वा
 स्तते नैव नष्टं च स्वाहा देववा॥ अग्निं वै कविप्रिवक्ष्ये सर्वाचार्यैर्दीक्षीतम्॥ १॥ १॥ ०
 मद्रास नोपविष्टस्य यजमानस्य कृत्विजः। दारपुत्रसमेतस्य कुर्युः सर्वेभिर्भेषचन॥ अह्नी
 भ्यामिति सक्तेन पावमानीमिरेव च॥ अथापो हि ह्येति नवभिरापद्रदाहयेन च॥ सहस्राहृत
 येनापि देवस्य न्येति मंत्रकैः॥ शिवसंस्कृत्य मंत्रेण वक्ष्यमाणोऽभिमंत्रकैः॥ यो सोऽवज्जय
 रो देवो मे हं प्रोगजवाहनः॥ मत्तुजा तजिशो दोषि माता पिबो व्यपो हतु॥ १॥ यो सोऽशक्ति
 धरो देवो हुते कुले पहे वोन॥ स्वसि जिह्वं देवो ग्निपूत दोषं व्यपो हतु॥ २॥ यो सोऽउधरो
 देवो धर्मो महिषवाहनः॥ मत्तुजा तजिशो दोषं व्यपो हतु यमो मम॥ ३॥ यो सोऽखजधरो
 देवो निरुतीराह्यसाधिपः॥ प्रशामयतु मत्तोऽस्य दोषं गतां तसंभव॥ यो सोऽपाशरो देवो
 वरुणाश्च तालेश्वरः॥ न क्रवाहः प्रचेतानो लोऽस्य द्यं व्यपो हतु॥ ४॥ यो सोऽदेवो गजस्रा
 णो मासतो मृगवाहनः॥ प्रशामयतु मत्तोऽस्य दोषं बालस्य शोतिदुः॥ यो सोऽनिधिपति देवः॥

स्वर्गमहाजिवाहनः॥ मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषव्ययो हतुः॥ यो सौ पशुपतिर्देवः पिना
कीदृषवाहनः॥ अथाश्लेषामलगं उतं दोषमाशुव्ययो हतुः॥ विघ्नेशः क्षेत्रयो दुर्गालोकपाला
नवग्रहाः॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वकुर्वंतु शान्तिदाः॥ तद्यं योरभिवेकं तु सर्वदोषोपशान्तिः
॥ सर्वकामप्रदं दिव्यं मंगलानां च मंगलं॥ वस्त्रांतरीतकुमाभ्यां पश्चात्तु स्मपयेद्दधः ततः
शुक्लं वरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः॥ यजमानो दक्षिणो भिस्तोषयेद्दक्षिणादिकानि॥ धेनुं
पयस्विनीं दद्यादाचार्याय सर्वस्वकां॥ ॥ निर्वृतिप्रतिमां वस्त्रं कुंभं देमं च दापयेत्
ग्रहाद्यविस्त्रप्रतिमां तत्तद्देमं प्रदापयेत्॥ श्रीरुद्रजापिने देयः कृत्स्नो नृणां यत्न
तां॥ तत्कुंभं वस्त्रप्रतिमां तस्मै दद्यात्प्रयत्नतः॥ इतरेभ्योपि विप्रेभ्यः शतपादयाश्च दक्षि
णां॥ उक्ता लभेत्ततो दद्यादाचार्या ब्रह्मरुक्षिजां॥ तत्तत्तत्प्रदायं शतपादाद्यप्रदाप
येत्॥ अथाचार्याय च यदुत्तं तदुत्तं ब्रह्मणो मे वेत्तु॥ सदा स्य य ब्रह्मणोर्द्धमस्त्रिग्यश्च
तदुत्तं के॥ गृह्णीयादाशिषस्तेभ्यः प्रणम्याथ क्षमापयेत्॥ दद्यादन्नं पायसादिवा

क्षणां भोजयेद्दत्तं॥ अलभेत्सति पंचाशदशकं तदलभेत्॥ सर्वशान्तेः प्रपठनं ब्राह्म
णैराशिवस्तथा॥ गृहीक्षमापयेत्तद्विदुषो॥ गंडांतेप्येवं कर्त्तव्यं पुष्पायं तदुदेवतु
॥ समाष्टके द्वादशाहे कुंभाद्या शान्तिमायं रेतुरत्युक्तमनुनासम्यक्मूलजा नहिता च॥ मा
तापित्रोर्धनस्यापि बंधुशोकोपशान्तये॥ इति शौनकीये मूलशान्तिवाक्यानि॥ अथा
स्यस्यष्टप्रयोगोलिख्यते॥ मूलप्रथमपादजनने पितृनाशः द्वितीये मातृनाशः तृती
ये धननाशः॥ चतुर्थे बालनाशः कुयारिष्टं वातजनदोषशतिकेचित्॥ कन्यापुत्रयोरपि
शेषणामलजननेऽप्यशुरनाशः॥ सुतः सुतावानियतं च शुरुं हन्ति मूलजनने नारदसं
हिता वचनात्॥ मूलाधनवद्यटिका उभुक्तजा तस्य दोषवादुष्यत्यागः॥ तत्राप्याद्यद्य
ष्टीद्वये दोषतिशयः॥ यदास्या गस्तदानं शान्तिः स्यात्तत्र विधाना नृणां स्नेहादिना स्या
गमावेष्टवर्षपर्यंतं षण्मासपर्यंतं चापि ता तदर्शनं शत्रुशत्रुवर्तनं कुर्वन्ति॥ तदा
ष्टवर्षानंतरं षण्मासां नंतरं वा द्वादशदिनं शान्तिः कायाय द्वादशदिने मूलजस्य

त्रांत कृबान्यस्मिं शुभेदिने पुक्कः लाशान्तिः कार्या यदा तु मलानक्षत्रव्यतीपातयोमावा
 स्य द्यनेकानिमित्तसन्निपातस्तदा निमित्तमेदं त्रैमिक्तिकानि शान्तिकानि पृथक् चंरा
 वाकार्यानि शान्तिकर्मणि नवग्रहमखों गलेनावश्यकः। सवत्रिपादिकलेन प्रामस्य
 मुख्यत्वायं तत्तत्प्रकरणे ग्रहमखस्य पुनः कथनात्। तत्र समेदे शो ३४ हस्तादिकमे
 उपंकुटे वाहृत्वा तन्मध्ये स्थितिं कुर्यात्॥ अथोक्तकोले गोमुखप्रसवं कृत्वा हस्तमा
 मग्री कोयजमानः सपत्नीकः सुस्नातः प्राणानायम्य देशादि स्मृत्या ममास्ये कुमार
 स्य कुमार्यामलप्रथमचरणौ दिजननसूचितपित्रिष्टादि शान्तिदारा श्रीराश्रीपर
 मे श्रीरप्रीत्यर्थं शौनकोक्तविधिनानवग्रहमखसहितामलशान्तिकरिष्य इति संक
 ल्प्य गणेशपूजनपुण्याहवाचनादिकेत्याचर्य ब्रह्मोपासनासदास्यमखिजोष्टे चतुरो
 वाहृत्वा मधुपकदिना पूजेयेत्॥ अथ आचार्यः प्राणानाम्यास्मिन्कर्मण्याचार्यक
 र्मकरिष्य इति संकल्प्य यदत्र संस्थितमिति मंत्रेणामंडये सपत्नीकौ च आपो

रामः

१५

हिष्टादिमंत्रैः कर्मभूमिं प्रोक्ष्य मंडपपक्षे मंडपदेवताः पूजयित्वा मंडपस्थे शानदेशे पं
 चवर्णकैः स्वस्तिकं कृत्वा तत्र महीदेवोरिति भूमिं स्पृष्ट्वा ऋषधयः समितिं प्राणप्रमा
 णान्वाहीन् प्रक्ष्यते च कलशं संस्थाप्य तं तीर्थवारिणां पर्यंतं गंधाक्षत्रद्वार्यापवै
 द्यवपंचमृतिकाफलरत्नानि पंचगव्यं सुवर्णं च संपतितं धित्रं गमं त्रेणाक्षिष्याव
 स्त्रेण कलशमावेष्ट्य तदुपरि ताम्रवंशादिमयं पूर्णपात्रं निदध्यात्॥ अथ तत्कल
 शाच्चतुर्दिक्षु भूस्थं शान्तिपूर्वकं समंत्रं चतुरः कलशान्मंस्थाप्य मध्यकलशे सुव
 र्णनिर्मितं रुद्रप्रतिमां व्यवकमंत्रेण बाह्यं तेनैव तं पोडशोपचारैः पूजयेत्॥ त
 त एककलिकं॥ रुद्रकुंभं स्पृष्ट्वा न्यासं पूर्वकं सांगं रुद्रेकादिशि नीजयेत्॥ यदिया
 नुष॥ बह्वचस्तु चत्वारि रुद्रसंज्ञानि जयेत्॥ छंदोगस्तु रुद्रसामानि। अथोभयत्र
 एकादशाष्टत्रिंशोक्तसंख्या शक्तितोग्रहो॥ केचिन्तु रुद्रः सर्वसाधारणः। तत्र स
 र्ककृष्यदि। कद्रुद्रायति नवचस्य द्यौरः करावोरुद्रो गायत्री जपे विनियोगः रमा

१६

रुद्रयतवस्यस्योकादशचस्यकुसुमविः रुद्रो देवता आद्या नवजगस्योयेदेविष्टुभो
जपेवि० आतेपितरिति पंचदशचस्यगुप्तमदोरुद्रस्त्रिष्टुष्टुपूजयेवि० इमारुद्रायास्थि
रपन्यनरतिचस्यरागवसिष्टोरुद्रस्त्रिष्टुष्टुपूजयेवि० तद्या॥ आवो
राजानमिष्टोकादशरुद्रस्यामां वामदेवक० रुद्रो देवता॥ आद्यसाम्नास्त्रिष्टुष्टु॥
ततश्चतुर्णां गायत्री॥ ततश्चतुर्णां त्रिष्टुष्टु॥ ततश्चतुर्णां त्रिष्टुष्टु॥ ततश्चतुर्णां त्रिष्टुष्टु॥
ततो न्यभक्तिकृतत्रैवकुंभे अंबकमंत्रमष्टोत्तरसहस्रं जपेत्॥ अन्येषु पूर्ववदिकु
मेषु अप्रतिरथा नियत्यारिस्तक्तानि क्रमेण जपेत्॥ तानि चोभाष्टुः शिशोनरति
त्रयोदशचस्यसक्तस्यो प्रतिरथक० इन्द्रो देवता चतुर्णां रुद्रस्य त्रिष्टुष्टु॥
अथानुष्टुष्टु॥ जपेविनियोगः त्वमग्ने रुद्रस्यनुवाकस्य हव्यवा इषिः॥ अग्न्यामा
रुद्रो देवता॥ जगती द्वादश॥ जपेवि० रुद्रो देवता अप्रतिरथक० इन्द्रो देवता चतुर्णां रुद्रस्य त्रिष्टुष्टु॥
ष्टुष्टुपूजयेवि० रुद्रो देवता इति पंचविंशत्यर्चस्य सक्तस्य आंगिरसः पायुरग्निसि

रामः
१६

ष्टुष्टु॥ चतुर्णां त्रिष्टुष्टु॥ जपेवि० अत्रापि संख्या पूर्ववत्॥ चतुर्णां कुंभे पवमानम
व्येकवारं जपेत्॥ एवंपंचकुंभासंभवे कुंभद्वयं स्थाप्य॥ अत्रैव रुद्रकुंभसर्वसक्त
जपकाय॥ अन्यकुंभे वरुणमावाह्य रुद्रजपं कुयात्॥ अथवा एक एव पंचमुखः कुं
भः स्थाप्य॥ तत्र मध्यकुंभे कयाणि मध्यमुखे कुंभे चतुष्टयकायानि त्रिचतुष्टुप्रसू
वरोषु कायानि ति विवेकः॥ ततः कुंभस्थानादुत्तरतश्चतुर्विंशदत्तं पंचकुंभं पंचवरेण
शुक्लतंडुलपिष्टेन वाक्त्र्या तत्र कटिकायां मंत्रपूर्वकुंभं स्थापयित्वा जलादिपूजां
कृत्वा जगतामलानि निक्षिपेत्॥ तदुपरि पूजां त्र्यम्बकं तत्राष्टदलसंयुक्तं वस्त्रं धत्वा
कटिकायां मेषु एतानि निक्षिपेत्॥ प्रतिमा पंचामृतस्नापिता संस्थाप्य तदुपरि त्रिंश
वंत इति इन्द्रं॥ तदुत्तरतश्च सुमरति अंबेवतां च स्थापयेत्॥ ततो भूमिस्थे चतुर्विं
तिदलेषु प्रागादि तनुत्तराष्टाद्यनूराधांतां निनक्ष्त्राणि तत्र देवता वा स्थापयेत्॥ ता
नां शिवो विष्णो देवाः विष्णुः वसवः वरुणः॥ अथैकपात्॥ अहिर्बुध्नोः पूजा॥ अथै

नौ यमः अग्निः ब्रह्मा रं दुः रुद्रः अदिनिः वाक्पतिः सर्पाः पितरः भगः अर्यमाः रविः ल
 हा मारुतः इन्द्राग्नेः मित्रः रतिः ततो लोकपाला नावाह्य नैर्ऋतिदेवो मिंस्थापयित्वा त
 दीशानभोगेन वग्रहानावाह्य अधानं कुर्यात् तत्रैस्त्वस्मिद्वयमादाय चक्षुषी आये
 नेत्यंतमुष्कान वग्रहानमुकसंख्याभिः स्मिच्चवद्वितीभिः अधिदेवताः प्रत्यधिदे
 वताः विनायका दीश प्रत्येकममुकसंख्याभिः स्मिच्चवद्वितीभिः निरुतिं देतमि
 श्रायायस्त्वस्मिदाज्यचवद्वितीभिः प्रतिद्रव्यमष्टाविंशति संख्याभिः अनुराधादि
 चतुर्विंशतिनक्षत्राणि प्रत्येकमष्टसंख्याभिः पायसाहुतिभिः रक्षाहृत्तुष्टौ
 तिपंचदशभिः प्रत्येकमष्टसंख्याभिः कृशराहुतिभिः सवितारं दुर्गां चैव कं ॥ क
 लिकुस्तुतिदेवतां ॥ दुर्गां वास्तोष्यति अग्निं ह्ये त्राधिपतिमित्रावरुणो अग्निं च ए
 ताः प्रत्येकमष्टसंख्याभिः कृशराहुतिभिः श्रियं हिरण्यवर्णमिति पंचदशभिः प्र
 त्येकमष्टसंख्याभिः स्मिदाज्यचवद्वितीभिः सोमं च यो दशवारं पायसाहुतिभिः

रामः
९७

रुद्रं चतुर्दशितेनाज्येन अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं च ज्येन शेषतास्त्रिष्टुतमियादिषु
 णिपाचनिधानानं कृत्यास्त्रिष्टुतमं चैर्निर्ऋत्यादिषु ज्यां कुर्यात् वस्त्रयुग्मं रक्तचंदनगंधै
 र्हुजसुरभीणि पुष्याति ॥ धूपामेष ऋगस्या अज्यदीपाः ॥ पुरुषा हारा न्नपोलिकाः ॥
 ब्राह्मणस्य सुरास्थाने संधवमिश्रं क्षीरं मांसस्थाने लवणयुक्तं पायसं क्षत्रियादीनां
 तु स्येति संभवे मुखमेवा एतावन्ने वेद्यं ॥ एवं पुष्यां जघ्यं तै पूजनं कृत्वा अमुमेत्य
 न्वाधानं क्रमेण निर्वपिष्येत्पुष्यादि पूर्वकं पायसं कृत्वा च अपयित्वा जभागो तं
 कुर्यात् ॥ ततो यजमानस्त्वांगं कुर्यात् ॥ जनः स ऋत्विगा च योजुः पुष्यां च ॥ न च यथा ॥
 अन्याधानं क्रमेण वग्रहनिर्ऋतिं इन्द्राग्ने वः वता होमं कृत्वा ॥ अविश्वेभ्यो देवेभ्यः
 रक्षाहेत्यादिभिश्चतुर्विंशतिनाममंत्रैः प्रत्येकमष्टसंख्याः पायसाहुतिं हृत्वाग्निं
 जुहुयात् ॥ कृत्वा चैति पंचदश चस्य सक्तस्य गोतमो वामं देवारक्षो हात्रिष्टुप्रकर
 होमविं ॥ इति प्रत्येकमष्टसंख्यावाहुत्या तधा गायत्र्या सवित्रे हुत्वा ॥ ८० ॥ जाते वेदसे

कश्यपोदुर्गात्रिष्टुपू॥ कस्यरहोमेवि०॥ ५॥ अंबकं वसिष्ठो रुद्रो नुष्टुपू॥ कस्यरहोमेवि०
 ॥ ५॥ सीरायुं जंतीति बुधः। सैम्या रुवि॥ कलिकुस्तुति देवता॥ गायत्री छंदः॥ कस्यरहो०
 ॥ ५॥ तामसि वणां सौमरि दुर्गात्रिष्टुपू॥ कस्यरहो०॥ ५॥ वास्तोष्वाते वसिष्ठो वास्तोष्वातिस्त्रि
 ष्टुपू॥ ५॥ अग्निं का ऐवामेधातिथिरग्निं गायत्री कस्यरहो॥ ५॥ क्षत्रस्य वामदेवः
 क्षेत्रपालो नुष्टुपू॥ कस्य॥ ५॥ गृणाना जमदग्निमित्रा वरुणो गायत्री कस्य॥ ५॥ अग्निं
 हूतं पुररस्यो गिर सो विरुपो ग्निं गायत्री कस्य॥ ५॥ हिरण्यवणमिति पंचाशत्स्य श्री
 सूक्तस्य अथानंदक ईमचि। इकी तेंदिरा सुता कषयः। श्री देवता॥ अथास्ति स्त्रो नुष्टु
 मः चतुर्थी प्रस्तार पंक्तिः। पंचमी पद्योत्रिष्टुभो॥ ततोष्टाव नुष्टुमः। अथा प्रस्तार पंक्तिः
 । समिदा ज्य चरुहो मेवि०। प्रत्यक्षमष्टाता यन्यतम संख्यया हुं ज्ञेया न। त्यं नः सोमवि
 । अथ नरति प्रगाथः सोमस्त्रिष्टुपू॥ या यस्य हो मेवि० १३॥ या ते रुद्रैति कश्यपो रुद्रो नुष्टु
 पू॥ चतुर्गृहीता ज्य हो० अथ येन स क हस्ति गृहीत न च तस्मै व्या हती हुं स्वास्त्रिष्टुष्टु

दादि प्रायश्चित्त हो मांत कलादि कपालेभ्यो नवमरेभ्यो निरुतयेरं प्रायश्चित्तो रुद्रो नुष्टु
 पात्माय च वली न दद्यात्॥ तत आचार्यो यजमानो वा पूर्णा हुतिं जुहुयात्॥ तत्र मंत्राः
 । समुद्राहमिरियेको दश च स्य सूक्तस्य गोतमो वाम देवो ग्निस्त्रिष्टुपू॥ अथा जगती। पूर्णा
 हुति हो मे०। प्रजापते हिरण्यगर्भ प्रजापतिस्त्रिष्टुपू पूर्णा०। पूर्णादि विविधे देवाः शत
 केतुरे नुष्टुपू॥ पूर्णा०। सप्तते अग्ने सप्तवानग्निं जगती। पूर्णा० इति पूर्णा हुतिं हुत्वा
 प्रणीतानि नयनादिकर्म शेषं समाप्य रुद्रं कुंभ स्पृष्ट्वा अंबकं मंत्रे शतवारं जपेत्॥ त
 तो याजुषं च यजमानस्तदा रुद्रैका दशिनी मपि जपेत्॥ बह्वचं च रुद्रं रुद्रस्तुतानि। सा
 मं च रुद्रं सामानि। अथायवता मंत्रे त अंबकं मात्रं॥ अथ एका दशाष्ट्रिंशे कस्य
 या रुद्रं जपः कार्यः। ततो रुद्रं निरुतिं च पंचोपचारैः संपूज्य अंबकं मोक्षं प्राप्ति मंत्रा
 भ्यां मुपस्थायात् सकल शोदकं पात्रं तरे गृहीत्वा सकृन्विगाथा योजयेत्मानं सवौषधी
 मिरतुलि प्यां गंधं तनवयस्त्रं तद्वा मभागे नव वस्त्रं सपुत्रं तं सली मुपवेश्य वक्ष्यमाणो

रमिचिचेत॥ तत्रमंत्रः॥ अक्षय्यामितिषण्णकाशयवोविहृतायक्ष्मनाज्ञानोनुष्टुप॥ अ
 मिषेकेवि० त्रिमिष्टुदेवेतिसप्तानां वसिष्ठक०॥ अथानां त्रयाणामग्निदेवता॥ चतुर्णां
 विष्टेदेवा०॥ अथागायत्री॥ द्वितीयानुष्टुपाततस्तिस्त्रेगायत्र्या॥ अंयेदे० अनुष्टुभो० अ
 मिषे०॥ अथोहिष्टेतिनवचस्यांबरीषासिंधुदीप॥ अथोगायत्रीपंचमीवर्धमाना॥ स
 तमीप्रतिष्ठा॥ अंयेदे० अनुष्टुभो० अमिः॥ आपरतिदेतिद्वयस्यसप्तमर्षयोविष्टेदेवाअ
 नुष्टुप॥ अमिषे०॥ सहस्राक्षेणोतिप्राजापत्योयक्ष्मनाज्ञानोयक्ष्महात्रिष्टुप॥ अमिषे०
 यद्वासहस्राक्षंज्ञातधारमितिचमंत्रद्वयं॥ देवस्यलेयादयोयजुर्मंत्राः॥ यजुः
 ग्रतशतिषण्णप्रजापतिर्मनस्त्रिष्टुप॥ अमिषे०॥ ततोयोसोबजोधरोदेवइत्यादिसर्वेकु
 र्वंतुज्ञांतिप्रातिमत्रैरमिषेकः॥ कार्यः॥ सुरास्त्वामित्यादिभिश्चानतः॥ तं दंयोरिति
 शोयुर्विष्टेदेवाः॥ शक्करी॥ अमिषे०॥ ततोरु० अनिकृतिक्लेशोदकेनान्येनचज्ञातचि
 रमेतर्थाय॥ अमिषिक्तोयजमाने॥ औतेवाससीपरिधायति॥ कंविभर्ति॥ धत्वासंक

रामः

१८०

त्यपूर्वकमाचार्यादीन्यजयित्यातेभ्यो॥ दुष्टिणांदद्यात्॥ तत्राचार्यायसर्वसांजेनुदं॥
 द्यात्॥ ब्रह्मणोवृषभांरुद्रजापिनेकृद्वमनद्वुहं॥ दद्यात्॥ तत्रमंत्रः॥ अंगारकनमस्तु
 स्तुअनेदुंस्तनदानतः॥ शिशुजन्मविदोषांश्चनिवारयमेहाप्रभो॥ रति॥ ततः॥ कृत्विभ्यो
 यथा॥ शक्तेदुष्टिणांदद्यात्॥ ततोनिर्कयादीनामुत्तरपूजनेकृत्वाउत्तिष्ठब्रह्मणस्पत
 रतिविसृज्यचार्यायप्रतिमादिकंदत्वा॥ रुद्रप्रतिमादिरुद्रभोजापिनेदत्वाभयसीद
 ष्टिणामन्येभ्यो॥ दद्यात्॥ शतंतदधादिसेख्यान्नाह्मणान्मो॥ जयित्यासर्वकर्मैश्चराय
 समर्प्य॥ यस्यस्मृत्युक्तां॥ तिसृक्तजपंकारयित्वा॥ सुहृद्युतोभुंजीते॥ भुंजीतेतिशो
 नकोक्तमलज्ञांतिप्रयोगः॥ इष्टीमनंतमट्टविरचेतेविधानपारिजातेमलज्ञांतिप्रयो
 गः॥ समाप्तः॥ अथसूत्रोक्तकात्यायनपरिशिष्टोक्तमलज्ञांतिविधानं॥ हिमाद्रौ॥ शं
 तिकांडे॥ अथतोमलज्ञातस्यविधिव्याख्यास्यामोमलो॥ शोप्रचैत्रेपितुनेष्टौद्वितीये
 मातुस्तृतीयेनधान्यस्यचतर्थेकुलशोभावरुः॥ स्थयंपुण्यभागीस्यान्मलनक्षत्रे

नलविधानं कुर्यात्सर्वेष्वध्यासवर्गेषु अस्मिन् युक्तमुद्रकुंभवंस्त्रगंधपुष्पसहितं प्रो-
 तासिद्धार्थं कुर्यात्समस्तं च कुर्यात्तस्मिन् प्रमथ्य च सुप्रानजपित्वा उपतिरथं रसोद्ग-
 रं कुर्यात्तद्वितीयोदककुंभं चतुः प्रस्त्रवणं संयुक्तं कृत्वा तदुपरिष्ठात्कुंभानिधारयेंद्र-
 शपात्रं कृत्वा वस्त्रे वधा तस्मिन् प्रधानानि मन्त्रानि वक्ष्याम्यष्टादशमाषट्द्विराम-
 यमलं ह्यस्य प्रधान्यानि प्रथमा कर्मयसि हृदे व्यपराजिता बालाया दाशं रवपुष्पी
 मधुयष्टिका च - कितामय रश्मिवाका कजेंद्रा कुमारी दयं जीवं स पामा गोभिरं गा
 रं कोलक्ष्मणा च सुलक्ष्मणा जोतीया प्रयत्र अं के मर्दके सिद्धे श्वरा अस्थपल जो-
 डवर दृष्टवरा कं हवा शतावरी शमी रोहितक एवेवमादि मन्त्रा निशतं परचि-
 त्या तस्मिन्निषिद्धानि वक्ष्यामि वै त्वध्वनिं बकदं बरा ज वृक्षो शा ल प्रितुदधिक
 पितृको विदार श्लेषांत कशात्मा ली सवर्कं रकवर्ज्यं ॥ तत्राभिषेकं कुर्यात्
 ह्यिनुः शिशोर्जनन्यादेव स्य लेख्यो दुवर्था सिंदी मुदग ग्रा मा स्तृणाति तत्रासीनो

रामः

२०

हृ

न्यं पातेनाभिषिंचति शिरस्योऽध्यनुलोमं हं शिरो मे शीर्यं शरति यथा लिंगमंगर्हस्य
 ॥ १० ॥ स्तुत्योर्ध्वं निरुतं पयि पायसं तु अपयित्वा काष्मर्यं मयं तुं सुक्लवं च प्रतप्य
 समुद्राधारपाज्यभागो हुत्वाऽसुंचत मयजमानमिदं तिच तस्त्रः स्थाप्यो व्याकेन
 जुहुयात्कृणु घपाज इति पंच दशा ज्वाहुती हुत्वा चतुर्गृहीते न जुहोतिमान-
 स्तोकेति द्वाभ्यां याते रुद्र शिवा तनुरिति व उग्रै रक्षुः हं सि सेधति शुक्रं शोचिर म-
 र्यां शुचिः पावक इति ब्रह्मः सोमविश्वतोरक्षा जन्नद्या यतः ॥ नरिष्येत्वा वतः
 सेवेति स्त्रिष्टु कदापि प्रशानां ते कृत्वा गौः कृत्वा अति ला हे म मयमलं ह्यसम-
 धान्यस्य मेतमाचार्या चिद्व्यात्कृत्वा नान्द्रा न्नो देयो नक्षत्रं स च केभ्यो वा सो-
 दद्यान् देभ्यो ब्रह्मणेभ्यः सुवर्णं दद्यात्कृत्वा स रा पायसेन ब्रह्मणान् भोजयेत्सर्व-
 देव ते गंडांतज्ञाना नाम यमेव विधिरेवं कृते शांतिर्भवती ॥ ॥ रतिको ह्यायनपरि-
 शिष्टोक्तमन्त्रा श्लेषा गंडांत शांति विधानं ॥ ॥ अथ श्लेषा शांति विधानं ॥ मोन वसं-

२९

हितायां ॥ आश्लेषायां तु जातानां शान्तिवक्ष्याम्यनंतरं । जातस्य ह्यदशांश्च शान्तिहोमं
समाचरेत् ॥ अथ - येन ह्यजोत्तमान् ॥ विभवे पंचकुंभास्तु दयवातदलाभेतः दिवतोऽस्या
पनेनैककुंभं रूद्राभिर्मंत्रेण ॥ मूलद्वयोक्तप्रकोटाकुंभे निक्षिप्य पूजयेत् ॥ गोमया
लेपिते देशधात्याद्यैः परिशोभितो पंकजंकारयेत्तस्य चतुर्विंशद्वलान्वितं । तं तु
लैः कारयेच्च हारकपीतसितासितैः ॥ कटिकियां न्यसेद्ग्रीहीस्थापेयेतेषु कुंभ
कं ॥ अथ कलशे स्त्रियनयकलशस्थापनं स्मृतं ॥ शतिमंत्रेण पूरयेत्तेन वारिणा ॥ कुं
भं च गंधवस्त्राद्यैस्तत्तन्मंत्रैः प्रपूजयेत् ॥ याः फलितो रित्यनयास्त्रिष्वेकौषधादि
कानां कुंभे दरस्थपात्रेषु आश्लेषाप्रतिमां यजेत् ॥ निष्कनिष्काद्विपादे कारयि
त्वास्त्वशक्तितः ॥ तत्तत्तरनक्षत्रे दक्षिणे त्रयो जयेत् ॥ तं द्रादीशानपयं नमितस्तु
तिपूजयेत् ॥ मूलोक्तेन विधानेन कुंभयोऽभिर्मंत्रेण ॥ रुद्राचारि प्रकुंभे तत्पूर्ववत्
द्वेषमाचरेत् ॥ नमोस्तु सर्वेभ्यः शान्तिपूजास्तु ॥ प्रकीर्तितः स्वर्गलक्ष्मिनि त्रैलोक्ये

रामः
२९

पीतवस्त्रकः ॥ मूलकासिधरस्त्रीष्टोमदिव्याभरताभूषितः ॥ एवं ध्यात्वा ततोभ्यर्च्य होमक
र्मसमारभेत् ॥ कर्तुं शार्वोक्तमार्गेण आचार्यस्याथ वामेवेत् ॥ मुखं तत्कर्मनिर्वर्त्य
हविरादाय शस्त्रतः ॥ इदं सर्वं भोज्यं दुःखासाधिप्रयथिदेवतां ॥ अष्टोत्तरशतं वापि अ
ष्टाविंशतिमेव वा ॥ मूलनक्षत्रवक्षेष्टे होमकर्मसमाचरेत् ॥ द्वापुत्रस्य तत्कर्मणि क
त्वा संपातकं तथा ॥ कुंभे जलेषु संक्षिप्य अभिषेकं तथा चरेत् ॥ द्वापुत्रस्य मेतास्य
यजमानस्य पूर्ववत् ॥ अग्निविचेत्तथा चार्यो कलिभिः सहितस्तनः ॥ अभिमंत्रितकुं
भादिभिरभिषेचेन माचरेत् ॥ तथा दोराणामंत्रैश्च पल्लवैरभिषेचयेत् ॥ दोराणामंत्रा
नाह ॥ आश्लेषाकृद्दजातस्य मातापित्रोर्धनस्य च ॥ जातजातिकुलस्थानां दोषं स
र्वं व्यपोह तु ॥ योऽसौ वागिष्ठरो नाम अग्निदेवो वृहस्पतिः ॥ मातापित्रोः शिशोश्चैव
गंडांतं च व्यपोह तु ॥ पितरः सर्वभूतानां रक्षंतु पितरः सदा ॥ सपत्न्यश्च ज्ञातस्य वि
त्तं च हृजातिबांधवान् ॥ एवं हृतेभिषेके तु सपत्न्यां शान्तिर्भवेद्भुवं ॥ ततः शुक्लांबरधरोऽय

जमानः सुमन्वितः ॥ दुष्टिगामिस्ततो विप्रान्मूलवच्च प्रतोषयेत् ॥ भुक्तकयश्च विप्रैः ॥
 स्वीकुर्यादत्रिष्वंगुही ॥ इत्युक्तेन विधानेन सवर्गिष्टं व्यपोहति ॥ सर्वकामाश्च सिध्यं
 तिवे दोक्त युर्मविध्यति ॥ इत्युक्ते वेदशास्त्रार्थसारमागमचोदितं ॥ ज्ञानवानां हिता
 धयिमनुना सार्वकामिकं ॥ संपादितं न मस्तुभ्यं नागानां च गणाधिप ॥ गृहाणां च
 मया दत्तं सवर्गिष्टं प्रज्ञातये ॥ इति मंत्रेण संपादयद्वा दध्यं सुशोभितं गमलनक्ष
 त्रवत्कुर्यात्सर्वगं देवनामतः ॥ इति मानवसंहितायामाश्लेषाजननशांतिमूलवा
 क्यानि ॥ अथ स्यस्यष्टप्रयोगलिख्यते ॥ सचमूलद्वेष्टिप्रकारेण निमलोत्केन वि
 धानेनेत्यादि यतिदेशान्मूलशांतिवत्कार्यं ॥ तद्यथा ॥ द्वादशाहादिमुमेदिने कृताभ्यं
 य गौजमानः प्राणाना यम्य देशादिसंकीर्त्य ममास्यकुमारस्य कुमाया वा आश्लेषान
 द्वात्रिंशजनेन सचितमात्रिष्टादिशांतिद्वारा श्रीवरे मेष्टर प्रीत्यर्थं स नवग्रहमरवागो
 मुखप्रसवशांति संहितां आश्लेषाजनेन शांतिं करिष्यति संकल्प्य तदंगतयाग ॥

गोत्रादृजने पुण्याहवाचनादिकृत्वा चार्थादि नृत्याद्यौ कृत्वा जोरपुण्यात् ॥ अथ चार्था
 स्मिन्कर्मण्याचार्यकर्मकरिष्यति संकल्प्य यदत्र संस्थितमिष्यादि मंत्रेण सवर्धा
 न्नेव तौ वकीयापोहिषेति कर्मभूमिं प्रोक्ष्य गोमुखप्रसवकृत्वा पंच उवेशानदेशोपच
 वणिकैः स्वस्तिकं विरच्य महीद्यौरिति नृमिंस्पृष्ट्वा अंधधयाः समितिद्रोणाप्रमाणा
 न्नीही न्द्रिष्ट्वा तत्र मंत्रपूर्वकं लशनिधाय जले नाप्यगंधपुष्पैश्चाभ्यर्च्य वदूर्वाश्रया
 दिपल्लवसप्तमृत्तिकाफलहिरण्यरत्नपंचगव्यानि तल्लिंगे के मंत्रैः कलशे निधाय कंठे वस्त्रे
 णावेष्ट्य नदुपरि पर्णपात्रं निदध्यात् ॥ ततस्तत्कलशाम्बुवादिनुद्दिष्ट्य वराशुपरि पूर्ववत्क
 लशे चतुष्टयं स्थापयेत् ॥ अथ मध्यमकलशो वस्त्रोपरि सौवर्णी रुद्रप्रतिमां स्थापयित्वा
 त्रियंबकमिति मंत्रेण पूजयेत् ॥ तत्रैको कृत्वा ककुभस्पृष्ट्वा रुद्रैकादशनीन्यासपूर्व
 कांसां गां जपेत् ॥ चत्वारि रुद्रसंज्ञानि चानेषामप्यदिकं मूलं शांतिप्रयोगेष्टव्यं ततो
 न्यक्रालि कुत्रैतैव कुंभे अंबकमंत्रमष्टोत्तरसहस्रं पावमानी मय्येकवारं जपेत् ॥ उत्तरदि

कलकुं मे पावमी नीज पदति के चित् । ततः प्रागादि कुं भवतु ह्ये आशुः शिशानरत्यादि सु
 कचतुष्टयं मूलशोत्युक्तं क्रमेण जयेत् ॥ ततः कुं भोत्तरं देवो चतुर्विंशतिं पंकजं पंचवर्णं
 कृत्वा कलिकायां व्रीहीं च कृत्वा निधाय तदुपरि कलशं स्थापयित्वा तत्रौषधिकलरत्नादी
 नि निधाय पूर्णायां च स्थापयित्वा तदुपरि संपत्त्या मां प्रोषा प्रतिमां पंचासुत स्नापितां प्र
 तिष्ठाप्य नमोस्तु सर्वेभ्य इति मंत्रेण संप्रार्थनां कुर्यात् ॥ ततः संपूर्णं कुर्यात् ॥ तत्रादिभुजः
 पीतवस्त्रकः ॥ फलका सिद्धरस्तीक्ष्णो दिव्याभरणभूषित इति सर्वं ध्यात्वा तदुपरि ताव
 हस्यते अतीति वृहस्पतिमावाह्य तदुत्तरतः तदुत्तरं तामिति पितृनावाहयेत् ॥ अथ पं
 कजचतुर्विंशतिदलेषु पूर्ववाढामारुप्य पुनर्वसुपर्यंतं नक्षत्राणि तदेवेतावाह्यवादिदु
 लेष्वावाहयेत् ॥ देवताः श्रेष्ठः ॥ भगः ॥ अथ मां ॥ सविता ॥ त्वष्टा ॥ वायुः ॥ इन्द्राग्नी ॥ मित्रः ॥ इंद्रः ॥ नि
 र्ऋतिः ॥ आयः ॥ विश्वे देवाः ॥ विष्णुः ॥ वसवः ॥ वरुणः ॥ अजे के पाता ॥ अहिर्बुध्ना ॥ पृषा ॥ अ
 ष्विनौ ॥ ममः ॥ अग्निः ॥ प्रजापतिः ॥ सोमः ॥ रुद्रः ॥ अदितिः ॥ इति चतुर्विंशति देवानावाह्य

रामः

२३

लोकपालानावाहयेत् ॥ ततः पदार्थानुसमयेन कांडानुसमयेन वा सर्वान्पूजयेत् ॥ नैवे
 द्यादिद्रव्यं मूलशोतिवत् ज्ञेयं ॥ ततः आचार्यो ग्निं स्थापयित्वा नवमहस्थापनं कृत्वा तदी
 शान्यां गृहकलशं स्थापयित्वा वरुणं पूजयेत् ॥ ततः समिद्धयमादाय देवतापरिमहार्थं
 आधानं करिष्ये इति संकल्प्य चक्षुषीं आजेनेत्यंतमुक्तानवगृहान् प्रत्येकं ममकं संख्या
 ज्यामिः समिद्धवाहुतिमिः ॥ रधि देवताः प्रत्येकं देवतां श्रामुकं संख्यां हुतिमिर्विनायकादी
 लोकपालानामेकं संख्यामिः ॥ समिद्धवाहुतिमिः प्रधानदेवतां संप्रति प्रव्यमष्टोत्तर
 शतं संख्यामिर्हुतिमिः श्रपायससमिद्धाज्यचवाहुतिमिर्बृहस्पतिं पितृं प्रप्रति प्रव्य
 मष्टविंशतिसंख्याकाजिर्हुतिमिः श्रपायससमिद्धाज्यचवाहुतिमिर्भगादिचतुर्विंशति
 देवताः प्रत्येकं मष्टसंख्यामिः पायसाहुतिमिः रक्षो हरां कृष्णं चैति पंचदशभिः प्रत्य
 चमष्टसंख्यामिः कृत्वा साराहुतिमिः ॥ सवितां रं दुर्गां चंबकं कृत्वा कृत्वा तिंदुर्गां वास्तोष्वा
 तिं अग्निं देवाधिपतिं मित्रावरुणौ अग्निं च एता देवताः प्रत्येकं मष्टसंख्यामिः ॥ कृत्वा

राहुतिमिन्द्रावरुणेऽपमिन्चयुनादेवताः प्रत्येकं यद्विराट्पवर्णमिति पंचदशमिर्मिति मंत्रः
 मष्टाष्टसंख्याभिः समिदाज्यं चर्वाहुतिभिः सौमंत्रयोः दशसंख्याभिः पायसाहुतिभिः ॥ रुद्र
 चतुर्गृहीतेनाज्येनाज्यं ग्निवायुं सूर्यं प्रजातिचाज्येन शेषेण स्थिष्टकृतमित्यादिपूर्णापात्र
 निधानं तं कर्म कृत्वा पायसं रुद्राश्च रुद्रं च संहव्यं अपयित्वा ज्यभागं ते यजमानेनाग्ने
 र्दक्षिणा त उपविष्टेन यां गंकारयित्वा रुद्रं स्विक्कृतं हित्वा चार्च्यः ॥ अग्न्याधानं क्रमेण तत्र
 न्मत्रैर्यथाविधि होमं कुर्यात् ॥ होमत्राणामावादिमलं शान्तिप्रयोगे द्रष्टव्यं ॥ ततः स्थिष्ट
 कृदादि होमशेषं समाप्य दिक्पालेभ्यो मेहेभ्यो विनायकादिभ्यः सव्येभ्यो बृहस्पतये पितृ
 भ्यश्च रुद्रयक्षेत्रपालाय सदीपमापनं कृत्वा न्युत्तमलं शान्तिवस्तुणाहुतिं कृत्वा प्रणमि
 तानि नयनादिकर्मशेषं समाप्य रुद्रं कुंभं स्पृष्ट्वा ज्यं बकमंत्रं शतमष्टोत्तरं जह्या यजु
 षश्चेद्यजमानस्तदारुद्रं काक्षिनां जपेत् ॥ यजमानश्चेद्ब्रह्मं स्तदायत्वारिकद्रुद्रायै
 दिस्तुक्तानि जपेत् ॥ सामगश्चेद्ब्रह्म सामानि जपेत् ॥ अथ वर्णश्चेत् ॥ यं बकमंत्रं जपेत् ॥

एकादशाष्टविद्योक्तसंख्यात्रसंज्ञं जपे द्रष्टव्यं ॥ ततो रुद्रं सव्यं श्रुत्वा पंचोपचारेः ॥ पञ्च
 यित्वा तत्तन्मंत्राभ्यामुपस्थाप्य सर्वकलशो दकं पात्रं तरे गृहीत्वा तत्र होमसंवातं कं प्र
 क्षिप्य स रुद्रं गच्छा चार्च्यं स्विष्टं सुकुटुंबं यजमानमग्निं च दक्षीण्यां तिर्यादिमंत्रैर्मलं शं
 युक्तैः ॥ तथा ॥ यो सोमं वज्रधरो देवो यो महं प्रो गजवाहनः ॥ सर्पजातशिरो देवं मातापि
 त्र्योर्व्यपोह तु ॥ यो सोमं शक्तिधरो देवो हुतं भुञ्जेत्तवाहनः ॥ समजिह्वं देवो ग्निः सार्वदे
 वं व्यपोह तु ॥ यो सोमं दण्डधरो देवो धर्मो निहिषवाहनः ॥ सार्वजातशिरो देवं व्यपोह तु यमो
 ममा ॥ यो सोमं खड्गधरो देवो वरुणाश्च तले श्वरः ॥ नक्रवाहः प्रचेतानः सार्वो ह्यो व्यपोह
 तु ॥ यो सोमं देवो जगत्प्राणो मारुतो मगवाहनः ॥ प्रशमयतु सापेक्षं दोषं बालस्य शान्ति
 दः ॥ यो सोमं निधिवति देवः खड्गं धृष्टिवाहनः ॥ मातापित्रोः शिशोश्चैव सार्वदोषं व्यपो
 ह तु ॥ यो सोमं पशुपति देवः पिनाकी वृषा वाहनः ॥ अथ शेषं मलं शं शान्तिं दोषमाश्रु व्यपो
 ह तु ॥ विद्येनाः स्युत्रं यो दुर्गलिकपालानवग्रहाः ॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वकुर्वंतु शान्तिदाः ॥

॥ योसौ वज्रधर रत्नादिशांतिदा इत्यंतामंत्रा इति ताद्रुच्यः ॥ अभिषेकमप्याचरेदित्युपक्रम्य
 दारपुत्रसमेतस्य यजमानस्य पूर्ववेदिति मूलशांतिदेशात् ॥ एवं गंडांतशांत्यादावपि
 ॥ गंडांतेश्वरं कर्त्तव्यं पुष्पाद्यं तद्देयं त्विति वचनान् ॥ अन्विता अपि ॥ अष्टौषा
 कष्टरत्नातस्य मतापि त्रोधनस्य च ॥ आत्मातिकुलस्थानां दोषं सर्वं यो हतुः ॥ योसौ वा
 गीश्वरो नाम अधिदेवो ह्यस्य तिः ॥ मातापित्रोः शिशोश्चैव गंडांतस्य व्यपो हतुः ॥ पितरः
 सर्वभूतानां रक्षंतु पितरः सदा ॥ सपत्न्यश्च तन्मया तस्य चित्तं यज्ञातिबांधवान् ॥ सुरास्त्वाम
 भिषिचं त्वियादिमिश्राभिषिच्य तद्वयः ॥ शंयुर्विश्वे देवाः शक्रोऽभिषेकं वि० ॥ ततो
 तद्रस्य कलशोदकेनान्येन शतक्षिप्रकेशं मंत्रायाभिषिक्तौ यजमाने धोते वास
 सी परिधाय तिलककृत्या संकल्प्य पूर्वकमाचार्या ॥ नृजयित्वा तेभ्यो दक्षिणं दद्यात् ॥
 तत्राचार्या यः सक्त्वा दो ॥ धेनुं दद्यात् ॥ ब्रह्मणे च ॥ वां रुद्रजापिने च ॥ अवरुमिनं दद्यात् ॥
 तत्राचार्या ॥ अंगारकनमस्तेस्तु अन्वितां स्तेवदंततः ॥ शिशुजन्मनि दोषश्च निवारये मम

रामः
२५

ह्यप्रभारति ॥ ततो जल्यिग्न्यो यथावा चिद्विष्णुं दत्त्वा भूयसीमपि दत्त्वा रुद्रसर्पादीनाम्
 तैरद्वज्रं न विधाय ताम्रपात्रे पूज्युष्यादियुतं जलं प्रक्षिप्य सर्पाया ध्वं दद्यात् ॥ सव्याधी
 शं नमस्तुभ्यं न गानां च गणाधिपा गृहाणा धर्मं यादुनें स्ववारिष्टं प्रशमयेति ॥ मंत्रेण ॥
 न त उक्लिष्ट ब्रह्मणस्पते ॥ अभ्यासं यो नु देवर्णे गे इति विस्मय संकल्प्य पूर्वकं प्रतिमा
 दिकमाचार्यये हस्ते प्रतिपाद्याग्निं संपूज्य गद्य गद्यसुरश्रेष्ठे विस्मय शनैतदर्थं दद्यात्
 न्यतर ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य कर्मेश्वराय समर्प्य यस्य स्मृत्युत्तरां शांतिं सुकृत्तु
 कारयित्वा सुहृद्युतो भुंजीतेति ॥ इति श्रीमदनंतमहर्षि विरचिते विधानपारिजाते व्याख्ये
 वा शांतिप्रयोगः ॥ अथ ज्येष्ठा शांतिविधानं ॥ बृहद्गार्ग्यसंहितायां ॥ सुखासीनं मुनिं श्रेष्ठं
 गमं मुनिगणान् चितं ॥ कृतां जलिपुटो भूत्या पारिपप्रदुर्गौ न कः ॥ ज्येष्ठान् ह्यत्र संभूतं गंडो
 षविनिर्णयं ॥ तस्य शांतिविधानं च वदमे सुनिश्चयतः ॥ गगुवाच ॥ शौनकेन कस्य वचः ॥ ब्रह्म
 त्तु वाचमहं मुनिः ॥ अणुशौनकेन गंडोषविनिर्णयं ॥ तस्य शांतिविधानं च यथावत् कथं

२६

मास्यं ॥ बरि के का च मे त्रं ते ज्येष्ठो द्यौः का द्यौः ॥ तयोः संधिरिति जेयं शिशु गंतुं स
मीरिति ॥ मे त्र म नुराधा ॥ प्रथमे च द्वितीये च ज्येष्ठे च तृतीये के ॥ पाद त्रये जात नरो जातो
नरो ज्येष्ठः श्रेष्ठ इत्यर्थः ॥ दोषाभावात् ॥ ज्येष्ठां स पादा जातस्तु पितुः स्वस्य च नाशान् ॥ जाप
तेनात्र स देहो दुःशा हा भ्यं न र तथा ॥ ज्येष्ठे च न्य का जा ता हं ति शी प्रधवा मजं ॥ तस्य शा
ति प्रवक्ष्यामि गंतुं दोषे प्रज्ञां नये ॥ सुदिने शुभे नष्टे चंद्रतारो वला न्वितो ॥ स तकां तेन
था कुर्याज्ज्येष्ठांति विधानतः ॥ वज्रा कुशधरं देव मेरावत गजा स्थितं ॥ कुर्याद्वीर्यं पति
र म्ये देवं प्रं सुर पूजितं ॥ कर्षमात्र सुवर्णं न कर्षार्थिनाथ पादतः ॥ तद्विधानं प्रकुर्वीत वि
क्लेशाभ्यं न कोरयेत् ॥ शांति तं तुल्यं पूजयेत् ॥ इन्द्रा यं दो मरुत्य तरति
मं त्रेता वाग्यतः ॥ गंधं पुष्पे धूपं दीपे नाना मेधनिवेदने ॥ पूजयेद्दिधिना विप्रलोकपा
लगणान्वितं ॥ रक्तवस्त्र द्योपेतं पूजयेत्सुर नायकं ॥ तत्पूरस्थापयेत्कुंभां अनुदिक्षु
विशेषतः ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं शान्तिद्वयं समन्वितं ॥ पुरा यो दक संप्रा युक्तान्यस्य

तमः
२६

युसि न वेष्टितान् ॥ कुंभेषु विन्यसेद्दीमान्यं च गव्यं समं च के ॥ पंचामृतं पच रत्नं मृत्तिका
पंच संख्यकाः ॥ पंचैव द्रव्य कषायांश्च पंच पद्वत्तं व कांस्तथा ॥ सुवर्णं कुशं दूर्वांश्च शतौ
षधि म विक्षिपेत् ॥ पूजयेद्द्वारु तौर्म त्रैः कुंभा व्दीमान्प्रयत्नतः ॥ त्वं नो अग्ने ज पेदा
दो स त्वं नो विद्वितीय के ॥ तृतीये पुरुष सत्त्वं च कद्रु द्राय चतुर्थ के ॥ समुद्र ज्येष्ठ इति चे
म मे गं जे चतुर्थ के ॥ पूजयेद्दृष्ट्य युग्मा ये अतुरः ॥ केलशानपि ॥ जपं कुर्यात् ॥ प्रयेनेन मं
त्रे रमेदि जेतमः ॥ आतो मद्र जये चा दो मद्रा अग्ने द्वितीय के ॥ आचा यो नित मं त्रेता जप
कुर्यादि शेषतः ॥ मूत्र मंत्रं द्राये दोरति ॥ इन्द्र सत्त्वं रुद्र जाप्यं मयं जप जपंततः ॥ इत्यसं
ज्य देवं प्रं वरुणं कुंभं संस्थितं ॥ सुसंकर्य विधानेन होम कर्म ततश्चरेत् ॥ समिधि
ब्रह्म वक्षस्य शत शोत्तर तथा ॥ स विषावरुणा चैव मेल मं त्रेता वाग्यतः ॥ पुनर्या
प्यं च तेने वयनं इन्द्र मयेति च ॥ तिह्या न्या ह्यति मिद्र्या शत मष्टोत्तर पृथक् ॥ भार्या
शि श्रु स मोपेतं यजमानं विशेषतः ॥ अग्नि विक्ले प्रकुर्वीत सत्केवरि ता संपत्त के ॥ स

मुज्येष्टादिमि मंत्रिरिमं मे वरुणस्तथा॥ योः शांसादिमि मंत्रैरभिषेकं समाचरेत्तुरे॥ अग्नि
 पेकं निवस्यथियजमानः॥ समाहितः॥ शुक्लां वराणि धत्वा यत्कुर्यादाज्यावलेकनं॥ कां
 स्य पात्रे अग्रनासि च तत्र हिरण्यं प्रक्षिप्य ईतेम विवं मवलेक्य॥ आज्यं तेजः स
 मुदिष्टं आज्यं पापहरं स्मृतं॥ आज्यं सरातामाहारं आजेभोकाः प्रतिष्ठिताः॥ इति मं
 त्रमुक्त्वा ब्रह्मणाय दुद्या॥ रूपं रूपेति मंत्रेण चित्रं तत्र स्फुरेव वा॥ देवता पुरतः स्थित्वा
 धूपदीपानि वेदने॥ दुद्या दान्यमने सम्यक्कृतां कृताघ्ये तस्थेव च॥ अर्घ्यं मंत्रः॥ नमस्ते
 सुरनाथाय नमस्तुभ्यं शचीपते॥ गृहाणां धर्ममयो दत्तं गंडं दोषप्रशं तयो॥ कार्यं यत्
 जकादीनां कारितं यत्फलं शुभं॥ लब्धे तु तत्फलं सर्वं देवं प्रायसमर्पयेत्॥ आचार्या
 यच गंधा दद्यात् शुशीलां च पयस्विनीं॥ रक्तवर्णां विसृज्य तां सर्वातिं कारभूषितां॥ वस्त्रयु
 ग्मपि धानां च यथाविभवसरतः॥ यक्षगंधर्वसिद्धे श्रद्धाजितो सि शचीपते॥ दानेना
 मेना देवे शगंडदोषं विनाशय॥ इति संप्रार्थयेद्देवमिंद्राणी सखमुत्तमं॥ अथो

रामः
२७

त्तरशतं संख्यां कुर्याद्ब्रह्मणो भोजनं॥ तेभ्योऽपि दुष्टि तां दुत्या प्राणि पयश्च मापयेत्॥ इ
 मां कृत्वा ज्येष्ठं शांतिं यथाविध्युक्तमार्गति॥ गंडं दोषं विनिर्जित्य आयुष्मां जायते नरः॥
 रत्युक्ते च दुर्गा ग्येष्ठां शो नकार्यं विशेषतः॥ ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतं गंडं दोषप्रशं तयो॥ अथ
 नादाथ वज्रानां द्वैकप्यादधनस्य च॥ यन्मनमतिरिक्तं वा तसर्वं हंतुं महसि॥ इयम
 पि गोप्रसवपूर्वकार्या॥ पूषाश्विनो गुरौ संप्रमया चित्रं मलमे॥ एषु कृष्टेषु जाता
 नां कुर्यात्भोजनं शुभमियुक्ते॥ इति वृद्धगार्ग्यसंहितायां ज्येष्ठानक्षत्रजननशांतिवि
 धाने॥ ॥ अथैकनक्षत्रजननशांतिः॥ तत्रैव वृद्धगार्ग्यः॥ एकस्मिन्नेव नक्षत्रे आचरे
 वापि नृपुत्रयोः॥ प्रसूतिश्च तयोर्मृत्युर्न वेदेकस्य निश्चयः॥ तद्दोषनाशाय तद्वा प्र
 शक्तं शांतिं च कुर्यादिभिषेचनं॥ संपूज्य कृष्टप्रतिमां तदग्रे दानं च कुर्यादिभवानु
 रूपं॥ तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि सर्वाचार्यमतेन तु॥ शुभं ह्ये शुभं वारं च चंद्रनाराजलब्धि
 तैरिक्ता विष्टि विवर्जितुं प्रारभेद्विसे सुधीः॥ आचार्यं च रये सर्वं चतुरोऽपि ज्ञो नमान्॥

२८

पुण्याहं वाचयित्वा तु शान्तिकर्मसमाचरेत् ॥ अग्नेरीशानदिग्भागेन ह्यत्र प्रतिमां ततः
 । तत्र ह्यक्रोचं मंत्रेण भर्चयेत्कलशोपरि ॥ रक्तवस्त्रेण संयुज्य युग्मेन वेष्टयेत् ॥ स्वशा
 र्वोक्तेन मार्गेण कुर्यादग्निमुखं ततः ॥ अग्ने नैव तु मंत्रेण हुनेदुष्टो तं शान्तं ॥ प्रयेकं समि
 द्क्षा ज्यैः प्रायश्चित्तां तमेव च ॥ अग्निषेकं ततः कुर्यादाचार्यः पितृपुत्रयोः ॥ वेस्त्रालंका
 रगोदानैराचार्यं पूजयेत्पुनः ॥ कृत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यान्मावत्रयसुवराकिं ॥ देवताप्र
 तिमादानंधान्यवस्त्रादिभिः सह ॥ यानशय्यासनादीनि दद्यात्तद्वेषशान्तये ॥ भोजये
 द्वाह्मणश्चिवांश्चित्तशाब्दाविवर्जितः ॥ इति वृद्धगार्ग्याक्तिकेन ह्यत्र जननशान्तिवि
 धानं ॥ अथ प्रकारान्तरेण कनक्षत्रजननशान्तिः ॥ ॥ ज्योतिर्विबधौ ॥ ॥ स्वमान
 मेयदादेवि ता पुत्रौ च सोदरो ॥ मंगिन्येवाथ जायेतौ तदा पूज्यनाशनं ॥ विधा
 नं तत्र कर्त्तव्यं जन्मनक्षत्रपूजनं ॥ नक्षत्रदेवता पूज्याल्यधिप्रत्यधिपूर्वकं ॥ तत्पूर्वेतिर
 नक्षत्रदेवतेऽप्यधिदेवते ॥ यस्य कक्षयश्च दक्षिणा पूजनादिकं ॥ तस्य तच्च विधात

रामः
२८

अमर्षदेवततुष्टये ॥ गृह्योक्तेन विधानेन हवन्तत्र करयेत् ॥ समिच्चरुषितिलैश्चैव
 पृथगष्टोत्तरं शान्तं ॥ भक्त्यहिरु रौदेवोस्वर्णसुप्यमयोश्च ॥ तदानमंत्रः ॥ विविधा
 स्यात्स्यविस्वस्यपितरो विष्टतो मुखे ॥ प्रायतां मर्तिदानेन देवो हरिरावृमो ॥ दानं दो
 मविधेः पूज्यादानादुच्यमिषे च नो ॥ अग्निषेचनपूर्वात्रविप्रपूजा कृता विवे ॥ ततो मि
 गम्य गोविंदं प्रत्तिनोश्चानिकेनैतौ ॥ तृपां रां च निना देन जपद्योषेण वावति ॥ पूजा
 समाप्येव ससर्वां पस्करसंयुतं ॥ प्रायदेव देवेशो लक्ष्मीशैलसु तेष्टरो ॥ दंडवत्प्र
 णियातेन पूजनीयो पुनपुनः ॥ ततः स्थगृहमागम्य ब्राह्मणान्भोजयेत्सुधीः ॥ तोषये
 द्दक्षिणादानैर्यथाशक्त्वा वरा नने ॥ एवं कृते विधानेन विघ्नताशो भवेदुवा ॥ तुष्टिदं पु
 ष्टिदं नृणां विधानमिदमुत्तमं ॥ इति शिवसंहितोक्तमेकनक्षत्रजननशान्तिविधानं
 ॥ अत्रैवमवगंतव्यं ॥ यत्र सजातीयमनेकविधानमुपलभ्यते तत्रैष्यया न्यनरद्धिधा
 तव्यं ॥ तावता शास्त्रार्थसिद्धेरिति ॥ अथ नक्षत्रगंडानशान्तिविधानं ॥ प्रयोगपारि

जातेऽवागर्गः॥ अश्विनीमघमलदोत्रिवङ्गनवनाडिका॥ रेवतीसर्वशक्रांतेमासाश्रकनु
 स्यापका॥ सप्तमिः॥ शक्रोऽप्यष्टा॥ मासाद्वापुःशक्राः॥ कृतुषट्॥ सायकः पंचदश
 इत्यर्थः॥ मघांतरेषु॥ अश्विनीमघमलदोनाडिकद्वितयंतथा॥ रेवतीसप्तशक्रांतेना
 डिकद्वितयंतथा॥ अपिच॥ अश्विनीमघमलानां पूर्वादिवाध्यतेपिता॥ पूर्वादिशक्र
 पञ्चदेजननीवाध्यतेविशोः॥ पितृद्वयमदिवाजातोरात्रिजातस्तुमान्॥ अश्विनी
 कृत्ययोजनोनास्तिगण्डनिरामयः॥ दिवादिजननमयेवचनद्वयेषुदुष्टमित्यवगंत
 पां व्यंतस्यैवप्रकरणम्॥ गंडशब्दनिर्देशाच्च॥ सर्वगंडद्वयजानां पारगोविधीयते॥
 वज्रयेदज्ञानंरावंतश्चपारामास्थिकंभवत्॥ तस्यशांतिप्रवक्ष्यामिहोममंत्रेणभक्ति
 मान्॥ सोममंत्राध्यायस्वेत्यादि॥ कांस्यपात्रप्रकुर्वीतपलेःषोडशभिर्दत्तं॥ अथ
 मिश्रचतुर्भिर्वाद्वाभ्यांवाजोभनंतथा॥ तन्मध्येपायसंशंखेनवनीतेनपरितो॥ कां
 स्यपात्रेपायसंनिक्षिप्यतैतन्नवनीतपूरांशंरवंस्तुपयित्वाचंद्रप्रतिमामवेदि

रामः
२८

याहा॥ राजतंचंद्रमभ्यर्च्यसितपुष्पसहस्रकैः॥ दिवजःसोमवास्तुशुक्लमाख्यांवरार्चितः
 ॥ सोमोदमितिसंख्यंयपूजांकुर्यात्सिमाहितः॥ दद्याद्यैरक्षिणामिष्टं गंडोषप्रशंतये॥
 शुक्लंवागीश्वरं चैवतामपात्रसमसमर्चितं॥ गंडोषोपशंयर्थं दद्याद्देवदेवविदेः शुचिरिति॥
 इदंशांतिकं गोमुखप्रसवपूर्वकं कर्त्तव्यं॥ पञ्चाश्विनो गुरौ सप्तमिद्याचित्रं चंद्रमलमे॥ ए
 षुक्षेत्रेषुजातस्य कुर्यात्तोजननंतयेतिवचनम्॥ इतिगोक्तिनक्षत्रगंडांतशांतिविधा
 नं॥ अथतिथ्यादिगंडांतशांतिः॥ अमुकेनरजातस्यस्तकोत्पदिनेथवा॥ शांतिंशुभे
 दिवाकुर्यात्तावत्पुत्रंनलोकयेत्॥ ज्योतिर्निबन्धेनारदः॥ पूरानिंदारव्योस्तिथ्योःसंधिर्ना
 डिद्वयंतथा॥ गंडांतमृत्युदंजमयात्रोद्धारुद्रतादिकं॥ कुलीरसिंहयोः क्रीडापयोमौ
 नमेधयोः॥ गंडांतमानशालंस्यात्तद्यदि॥ इतिप्रदमिति॥ नंदाप्रेतिपत्तिस्थिगंडेत्वं
 नंदाहंनक्षत्रेधेनुमेवच॥ कांचनेतुम्नगंडेतुदद्यादोषोचिनश्चति॥ अथभागेपि
 तुर्गंडेत्रयाणामभिषेचनं॥ इतरत्रशिशोर्मातुरभिषेकंचकारयेत्॥ उत्तरेतित्रयाचं

३०

स्यासुखे गोदानमुच्यते। अथ प्रदानं तदा देवपूर्वाष्टाडे च कांचनं॥ त्वाष्ट्रं चित्रानक्षत्रं॥
 उत्तरातिष्ठ चित्रा सुपूर्वाष्टाडे च वस्य च॥ कुर्यादंति प्रयत्नेन नक्षत्राकारज्ञां बुधः।
 सुवर्णेन देते धेनू यथा वित्तानुसारतः॥ नक्षत्राधिपतेरुपेक्षया वस्य दद्यान्वितं॥ वरु
 णाद्यार्चनं कार्यं स्वस्तिवाचनं पूर्वकं॥ शतौषधीनि रत्नानि मूल्यकूपद्वयसंयुतं॥ व
 रुणापूजा कलशे कार्या त्रिं गातु॥ यज्ञांते समिदं नृणां ह्येह मंतिलयं वेस्तथा॥ ततः पूर्णा
 हुतिं हुत्वा वेदाध्यापिकुटुंबिने॥ उत्तराप्रथमे पादतिलपात्रं तथैव च॥ तिष्ठेत्तुंगां स
 वसांच सुशीलांच पयस्विनीं॥ अथां चित्रा सुवेदया तू पूर्वाष्टाडे तु कांचनं॥ यावांश्च
 व्रीहिमावांश्च तिलमुद्रां नृपाय येतु॥ यथा वित्तानुसारं कुर्याद्वास्तुमोजनं॥ पितु
 रमुष्य वृद्धा यं शान्तिरत्र विधीयेते॥ एवं यः कुरुते सम्यक् शान्तिकर्म समाहितः॥ नक्ष
 त्रे लिप्यते नृनं पक्षत्रमिवांभसा॥ आयुरारोग्यमेव यं समाप्नोति दिने दिने॥ धनधा
 न्यसमृद्धिं च पुत्रपौत्रसमृद्धिमाप्नुत॥ नक्षत्रगंडांत नक्षत्रा मुक्ते नारदेन॥ सार्येद्र्योस्त

रामः
३०

मेषं सषोडशांशं मसंधयः॥ तदुग्रमेष्टय पादाभानां गंडांतं संजकाः॥ सर्वेषां गंडांतात्
 नां परित्यागो विधीयते॥ वज्रिदं नृनां तावत्तवं च वारुणासिकं न वेदिति॥ रयुत्तरगाव्यो
 क्तं तिष्ठ्यादिगंडांतं शान्तिः॥ अथ दिनद्वयादिसर्वगंडांतं शान्तिः॥ अथातः संवक्ष्या
 मिजन्मकाले विशेषतः॥ गंडांतानां च नामानि महादोषकराणि च॥ दिनद्वये व्यती
 पाते व्याघाते विष्टि वैधृतौ॥ शूलगंडेऽतिगंडे च परिशेषमद्यं टके॥ कालगंडे मृत्यु
 योगे दुग्धयोगे सुदारणे॥ तस्मिन्नां उद्विने प्राप्ते प्रसूतिर्यदि जायते॥ अतिदोषकरी
 प्रोक्ता तत्र पापयुते सति॥ विचार्य शत्रुं नैव ज्ञः शान्तिकुर्याद्विधा विधिः॥ यजनं देव
 तानां च महारां॥ चैव पूजनं॥ दीपं शिवालये भक्त्या द्युनेन प्रतिपादयेत्॥ अग्निषेकं शं
 करस्य अथ स्य स्य प्रदक्षिणं॥ आयुर्बुद्धिं करं जाप्यं सवारिष्टविनाशनं॥ गुरुदेव
 तविप्राणां पूजनं गोचरवर्द्धनं॥ पुष्ट्या युस्तु वृद्धार्थमभीष्टफलसिद्धये॥ सवारिष्ट
 हराथयिग्रहयज्ञं समाचरेत्॥ शिवाय विधिबद्धत्वा दीपदानं करोति या॥ अथ खंडं

गोचते नैव मृत्युं जयेन्नरः॥ पुनर्ग्रहपूजनं शिवदीपदानादिकथनं गुणफलसंवधा-
 र्थं॥ ततो न कर्मतिरमिति प्रवृत्त्यं॥ विष्णुमूर्तिमहापुण्यमश्वत्थश्रीकरं रादा॥ ॥
 प्रदक्षिणं नरो भक्त्या कृत्या मृत्युं जयं जयेत्॥ सर्वसंपत्समृद्धयं नित्यं कल्याणवृ-
 द्धये॥ ममीदृक्कलसिद्धयं कुर्याद्वास्तवमोजनं॥ अग्निवैकं शिवेशोतिं कृत्या भक्त्या
 नरोत्तमः॥ अकालमृत्युं निर्जित्य दीर्घायुर्जायते नरः॥ दिनक्षयलक्षणमुक्तं पाप्मेमा-
 धवीये॥ द्यौतिथ्यं तो वेकवारे यस्मिन् स्यादिनक्षय इति॥ विधानांतरमोह॥ गणप-
 तं पुरुषसूक्तं सौरं मृत्युं जयं शुभं॥ शान्तिजाप्यं रुद्रजाप्यं कृत्या मृत्युं जयी भवेत्॥ मले रामः
 वासाय गंडे वा कुर्यादितानि ततः॥ अथ युद्धिकराश्चायं गंडोषप्रशान्तये॥ इत्यु ३९
 तैरगाग्येति दिनक्षयानि गंडं तं शान्तिः॥ अथ व्यतीपादी शान्तिः॥ शो न कीये॥ अथ ता
 तसं प्रवक्ष्यामि शो न कः शान्तिमुत्तमं॥ वैधतो च व्यतीपाते महांदोषो भिजायते।
 कुमारजन्मकाले च व्यतीपातश्च वैधतिः॥ संक्रमश्चर वेस्तत्र जातो दारिद्र्यकारकः॥

दृष्टिमाणां महादुःखं व्याधिपीडा महामृत्युं॥ अश्रियं मृत्युमाप्नोति नात्र कायाविचारता-
 त्॥ स्त्रीणां च शोकदुःखं च सर्वनाशकरो भवेत्॥ शान्तिवर्षिष्कलाकायातिदा दोषो न क-
 श्चन॥ गोमुखप्रसवे कुर्याद्वान्तिकुर्यात्प्रयत्नतः॥ जपामिषेकदाने अहोमादपि विशे-
 षतः॥ नवग्रहमखं कुर्यात्तस्य दोषो पशान्तये॥ प्रथमं गोमुखाज्जन्मततः शान्तिं समाच-
 रेत्॥ गृहस्थपूर्वादिभागे गोमयेना नुलिप्य च॥ अतस्तु तस्य देवो तु ब्रीहिराशिं प्रक-
 ल्पयेत्॥ पंचद्रोणमितं धान्यं तदधत्तं तुलेन च॥ तदधत्तु तिलैः कुर्यादन्योन्यं परिकल्प्य
 येत्॥ धान्यं ब्रीहिः प्रथमं ब्रीहिपरिधिः॥ तन्मये तं तुल्यं परिधिः॥ तदंतस्तिलपरिधिरिति
 राशिं त्रयविवेकः॥ अथ त्रितयराशौ तु अष्टपञ्चलिखे द्वयः॥ पुण्याहं वाचयित्वा तु आ-
 चार्यं वृणुयात्पुनरा॥ आचारवंतं धर्मज्ञं कुलीनं च तु कुटुंबिनं॥ मंत्रज्ञं तं च तिलज्ञं शान्-
 तिकर्मज्ञं कोविदं॥ पंचांगभूषणं दुष्टासद्वस्त्रां गुलीयकं॥ राशौ प्रतिष्ठितं कुंभम-
 ब्रह्म सुमनोहरं॥ तीर्थादकेन संपूर्य समुद्रोषधिपट्टवत्॥ मंगल्यं गंधरत्नं च वस्त्रयु-

मेनवेष्टयेत् तस्योपरि न्यसेत् सत्रं सत्रं वस्त्रं शवेष्टयेत् प्रतिमां स्थापयेद्दीमान्ता
धिप्रयधिदेवतां ॥ चंद्रादिया हृतीपाश्वे मध्ये वेधति मर्चयेत् ॥ एवमेष्टयेत्तीपातज्ञां
तोसंक्रमणस्य तु ॥ भानोरुत्तरतो रुद्रमग्निं दक्षिणतो यजेत् ॥ निष्क्रमात्रे एवाचार्देन पा
देनापिशक्तिः प्रतिमाः कारयेद्दीमांस्तस्य दक्षेष्ट एता लक्ष्मिताः ॥ प्रतिमापूजेनार्थायिव
स्त्रयुग्मं निवेदयेत् ॥ अधिदेवं मवेत्सूर्यश्चंद्रः प्रयधिदेवतां ॥ तत्तद्या हतिपूर्वेण त
त्तन्मंत्रेण पूजयेत् ॥ अथ मंत्राविवेकः ॥ प्रधानदेवतां रद्रोधिदेवता ॥ अग्निः प्रयधि
मां देवतेति ॥ त्रियंबकेन मंत्रेण प्रधानप्रतिमां यजेत् ॥ तस्य इति मंत्रेण सूर्यं पूजां समा
चरेत् ॥ आप्यायस्वेति मंत्रेण सोमपूजां समाचरेत् ॥ संक्रांतिदेवतादिपूजनं तु तत्त
द्वित्रंगे मंत्रैः कार्यं ॥ आहति मंत्रेस्तु सर्वेस्तु मुच्चीयन्ते ॥ ३५ चारैः षोडशमिर्यद्वा पंचो
पचारकैः ॥ अर्चितं गंधपुष्पाद्यैः फलैर्नैवेद्यसमर्पयेत् ॥ मृत्युं जयेन्मंत्रेण प्रधान
प्रतिमां स्पृशत् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा ॥ अष्टोत्तरशतं तु वा ॥ आप्याविंशतिधा वाप्यप्र

रामः
३२

जप्याथ स्वशक्तिः ॥ सर्वसौरं प्रजप्याथ सोमार्थं सोममंत्रतः ॥ आप्नोम इति सक्तं च
भद्रा अग्नेश्च सक्तं ॥ जपेच्च पौरुषं सक्तं त्रैयंबकमतः परं ॥ कुंभं स्पृष्ट्वा चतुर्दिक्षु
जपेत्कुयुस्त्वथ इति ॥ कुंभस्य पश्चिमैर्देशोऽस्त्वुत्तरदिशि प्रकल्पयेत् ॥ स्वगृह्यात्
विधानेन कारयेत्संस्कृतानलं ॥ त्रैयंबकेन मंत्रेण समिदाज्यचरुं हुनेत् ॥ अष्टोत्तर
सहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ॥ अष्टविंशतिवाक्यार्थं स्वस्वशक्त्यनुसारतः ॥ मृत्युं ज
येन्मंत्रेण तिलहोमं समाचरेत् ॥ ततः स्विष्टं नहुत्वा अग्निषेकं च कारयेत् ॥ समुद्र
ज्येष्ठाः सक्तैर्न आपो हिष्टा नृचैर्न च ॥ अक्षीभ्यामिति सक्तैर्न पावमानीमिरेव च ॥
त्रियंबकेन तस्य आप्यायस्वेति मंत्रतः ॥ सुरास्त्वामिति मंत्रेण अग्निषेकं समाचरे
त् ॥ अग्निषेकादनु तं वस्त्रमाचार्यं यमदापयेत् ॥ स्वेतवस्त्रधरो नृत्वा भवतां दीर
लंकेतं ॥ जनमानंस्त्रियायुक्तं आप्यायवेष्टुणमाचरेत् ॥ आचार्यं यजेत्स आहस्त्रहोमं
गुलायकैः ॥ गोदानवस्त्रदानं च स्वर्गादिनां विशेषतः ॥ तदोषशमनार्थाय आचार्या

दामः
३३

स्त्रः प्रतिमास्तथा ॥ ततः श्रमं त्रैश्र संपूज्य गंधपुष्पोपहारकैः ॥ कद्रुद्रायेति मंत्रेण या-
मायत्वे मंत्रतः अग्निमूर्धिति मंत्रेण परं मयोरिति त्वथा ॥ एतैश्च अनुभिर्मंत्रैश्च क्रमाद्
चंद्रने तथा ॥ समिच्चरुद्यतप्रव्यैः प्रत्येकं च यथा क्रमात् ॥ कृत्विगुश्च सहचायेद्विने
दृष्टसहस्रकं ॥ अष्टोत्तरशतं वाय अष्टाविंशतिमेव वा ॥ ततस्ति ले हुने देवांस्तत्तन्मं
त्रैश्च कल्पवित् ॥ तिलहेमोपिरुद्रादीनामेव ॥ ततो भिषे च ये हानं मंत्रैः पौराणिकैः
क्रमात् ॥ दानं प्रतिमानां कुयादिति शेषः ॥ प्रीयतां भगवानीशः पिनाकी सर्वतो मुखः
तव मूर्तिप्रदानेन समस्तो भीष्टो भव ॥ इषत्पीनो यमः कालो दंडहस्तः प्रसन्नधीः ॥ र
त्ने द्रुक्पालकः क्लृप्तो महिषरथः शिवंकुरु ॥ पिंगन्मृशमश्रु केशांतः विगाह्यः चरणोरणाः
॥ द्वागस्थः साक्षरसूत्रश्च स्य सार्चिः शक्तिलोचनः ॥ तव मूर्तिप्रदानेन मम पापं विनाशय
॥ श्राद्धं शृङ्गारालवदनो नीलांजनसमाकृतिः ॥ रक्तः खड्गदापातिर्मयि मायातुल्यवर्दा
॥ ॥ दानमेवं त्रिधं मंत्रयथाविधि समाचरेत् ॥ गोमूर्तिरप्यामं त्रैश्च अर्चा च यक्ष्म

३४

ये सुधीः ॥ एवमुक्त्वा निधानेन सर्वदीर्घं प्रशामयेत् ॥ इति दृष्टमाग्योक्तिविषयटिका जन
नशांतिः ॥ अथ महता जननशांतिः ॥ सा चरजोऽश्निनांति कप्रकारेणो मिहिता ॥ महतो
चंद्रसूर्यस्य प्रसूतिर्यदि जायते ॥ व्याधिपीडा तदा स्त्रीणां मादौ तु कृतुदुर्गतिरिति
दिरुपाः ॥ अत्रापि दृष्टव्या ॥ ॥ अथ समतजननशांतिः ॥ तत्राश्रुतायनकारिका ॥
अथ यस्य वधूः ॥ गोवाजिनये ज्ञेयमोतनः ॥ समरु-अश्रुं कुर्यात्प्रादुर्गतिर्यथा
पिवेति ॥ अत्र चोश्रुतायनकारिकां भवति ॥ तदा दुयभाहिताम्रियस्य मायां गौर्या
यमोजनयेत्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति सोमये मरुत्वे तत्र योऽश्नी कपालं पुरोऽंशं नि
र्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये मरुतो यस्य हि दृश्येता वेदचरमाभेदे वेद्याहुतिवाहवती
ये जुहुयादग्नये मरुत्वे तस्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिरिति ॥ मारुतचर्वितिके तद्व्या
तादशं दृष्टमिस्थालीपाकवदृष्टव्या ॥ ॥ अथ कात्यायनादस्य परिशिष्टान्त्य
मतजननशांतिः ॥ अथ तोयमत्तने जने प्रायश्चित्तं व्याख्यास्यामो यस्य भाया गो

रामः
३४

दसीमहिषी वउवावा विहृतं प्रसवेत्यायश्चिती भवेत् ॥ ऐदिशाहे चतुर्णां क्षीरदृष्टाणां
काषायमुपसंती हरेत्प्रसूवरौ पुंवराश्च स्येत्थशमी देवदारुगौरसर्षपास्तेषामपो
मिश्रित्तिरित्यद्वौ कुरामपद्वैरद्वौ कलशां च दूर्यस्य वौषधीनां दंपती स्नापयेत्
यित्वा कोहिहेति तिसृभिः कथानश्चित्ररुतिह्वाभ्यां पंचेद्रेण पंचवारतो नैदमापः प्रव
हते स पाद्यममिति स्नापयित्वा लंकृत्य तोदमेदं पवेत्तय मारुतः ॥ स्थालीपाकः ॥ अप
यित्वा ज्यभागविष्टा ज्वाहुती जुहोति पूर्वोक्तेः स्नानमंत्रैः स्थालीपाकस्य जुहोत्यग्ना
ये स्वाहा सोमाय स्वाहा पवमानाय स्वाहा पावकाय स्वाहा मरुताय स्वाहा मारुता
य स्वाहा मरुभ्यः स्वाहा यमाय स्वाहा तकाय स्वाहा मयवे स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा गये
स्थिष्टुक्ते स्वाहा ॥ येतदेव गृह्णेत्येतदुक्तः कथो तो गृध्रः श्येनो वा गृहं प्रविशेत्संभः
मरो हृदस्मी कं मेधुजा तं वा भवेदुदकुंभं प्रज्वलनं चास्य नशाय नयानमंगेषु गृह्णो
धिकान्ककडास्य शरीरसर्पतोऽथ च ध्वजविनाशे सार्धे नैर्जते गंडयोगे देवप्रसव्ये

कूपोद्भूतनेपवतिपतनेष्वेव प्रायश्चित्तं गृह्योक्तेन विधिना कृत्या च
 यायवरं दुःखा ब्राह्मणान्मोजयित्वा स्वस्तिवाच्या शिषः प्रतिगृह्ये शांतिर्न वितिशांतिर्न वि
 ति॥ इति हेमाद्रौ शांति कौंडेकाया यनपरिशिष्टोक्तयमलजननादिशांतिः॥ ॥ अथ
 स दंतोपरि दंतजननशांतिः॥ तत्र पद्मपुराणे॥ विष्णुधर्मोत्तरखंडे परशुरामप्रयाहपु
 ष्कर॥ दंतजन्मनि बालानां नृपरांतं निबोधने॥ उपरि प्रथमं यस्य जायते तद्विशोद्धि
 जः॥ द्विजा दंता इत्यर्थः॥ दंतैर्वा स्य ह्यस्य स्याज्जन्म भागविसत्तम॥ मातरं पितरं चाप्या
 र्या देहात्मानमेव वा॥ तता शांतिं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु॥ गजपृष्ठगतं बालं ते
 स्तथा स्नापयेद्भिजः॥ तेरिति वक्ष्यामि ता सर्वौषधीभिः संबध्यते॥ तदभावे तु धर्मज्ञैः
 कांचनेन तु वरासने॥ सर्वौषधैः सर्वगंधैर्वीजैः पुष्पैः पूतैः स्तथा॥ पंचगव्येन रत्नेश्च
 मृत्तिका मिश्रभागवत्॥ स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदनेतरं॥ समाहं च त्रैकृत्ये त
 थ ब्राह्मणभोजनं॥ स्थालीपाकेन धातुपूजनं नैवेद्यहोमात्मकं॥ अष्टमे ह निविधा

रामः
३५

णां तथा देयाश्च दक्षिणा॥ कांचनं रजतं गाश्च भुवं चासनमेव च॥ दंतजन्मनि सामाग्रेष्
 ण स्नानमतः परं॥ सामान्ये स दंतोपरि दंतजननव्यतिरिक्तस्याभाविक दंतजनने स्य
 र्थः॥ भद्रासनेति वक्ष्ये नमः स्मिन्मूलकं तैस्तथा॥ सर्वौषधैः सर्वबीजैः सर्वगंधैस्तथैव च
 ॥ स्नापयेत्पूजयेत्तत्र ब्रह्मसोमं समीरतां॥ समीरतां वायुं॥ पर्वतां श्रतथा रथ्या॥ तान् देवदे
 वं च केशवं॥ एते मामेव जुहुयादुत्तमं जौ यथाविधा एतेषां वज्रपादिपंचकानां॥ होमसं
 रथ्या द्योतरातादिः॥ ब्रह्मणानां दातव्या यथाशक्त्वा च दक्षिणां॥ ततस्तुलं कृतं बालमा
 सनेनैव वेजयेत्॥ असा नंदं च त्रैमूर्धनि बीजैः सुस्नापयेत्ततः॥ स्वस्तिर्वै बालकानां च
 ते श्रुत्वा कार्यं च पूजनां पूज्याश्चाविधवानां यो ब्राह्मणाः सुहृदस्तथेति॥ इति श्रीविधान
 पारिजाते पद्मपुराणे कृतं स दंतोपरि दंतस्वाभाविक दंतजननशांतिविधानं॥ श्रीकृ
 ष्ण॥ अथोद्धं दंतजननशांतिमात्रं॥ ब्रह्मयामले॥ प्रथमं दंतिनिर्मोकि कूर्ध्वं बालस्य
 चेभ्यवेत्॥ केशाय मातुलस्ये ह्यस्य च प्रोक्तो मनीषिभिः॥ विष्णुसंगं प्रवक्ष्यामि विधानं॥

३६

विधिपूर्वकं ॥ सो वरं रं । जतं वापि ताम्रं कां स्य मयं तु वा ॥ ६ ॥ ध्योनेन संदृष्ट्या चंदरा
 द्विष्टोः करः । समं वं भाजनं दत्त्वा तं पश्येन्मातुः । विष्टुं ॥ सातं कार सवस्त्रं च शिशुमालि
 ग्यसादरं ॥ मंत्रस्तु ॥ रक्ष मां भागिनेयं रक्ष मे स्य कलंकुलं ॥ गृहीत्वा भाजनं सानं प्रस
 न्नो भवे मे सुद ॥ निर्विघ्नं कुरु कल्याणं मां निर्विघ्नं स्वमातरं ॥ मय्यामानमधिष्ठाया
 चिरं जीवमया सहेति ॥ ततो भिनंदयेद्दिदा जगिनी भागिनी पतिं ॥ ज्येष्ठा देवता नुस्त
 न्निप्रानपरा नपि दजयेत् ॥ होमं कृत्वा तित्वा ज्येष्ठान् प्रदानं पिभोजयेत् ॥ होमसं
 रव्याष्टोत्तरशतादि ॥ एवं कृतैर्विधानेन विघ्नकोपिन जायते ॥ तस्मात्प्रयत्नतो विघ्नानि
 धानं स्य गोचरे नृति ब्रह्म याम लोक्तं मध्यं दंत जनशान्तिः ॥ अथ वै कृतैः प्रसवशां
 तिः ॥ प्रयोग पारिजाते गार्ग्यः ॥ अकाल प्रसवनायाः ॥ कलतीत प्रजास्तथा ॥ विघ्नत प्र
 सवाश्चैव सुगम प्रसवकास्तथा ॥ अमानुषा अरवं डाश्च अजातव्यं जनास्तथा ॥ अ
 रवं डाः पिंडी भूताः ॥ हीनां गो अधिकं गां प्रजायंते यदि वा स्त्रियाः ॥ पशवः पक्षिणाश्चै

रामः
३६

वत्तथैव च सरीसृपाः ॥ विनाशं तस्य देवस्य कुलस्य च नितिर्दिशेत् ॥ निर्वारयेत्तावत्पति
 श्वराणां स्थियश्च पूज्या ॥ अततो द्विजैः प्राः ॥ चिकिष्ये नै ब्रह्मिणा तपतो अततो स्थशां
 तिसमुपैति पापं ॥ इति श्रीविधानपारिजाते श्रीमदमृतमट्टविरचिते निबन्धे अकाल
 प्रसवादिशान्तिः ॥ अथ विधानमालोक्तं विघ्नतजननशान्तिः ॥ विघ्नतां गां निजायते च
 पश्य निवृत्तमा ॥ या नित्या नियम हावा होत दुःखं विधानतः ॥ हीनां गां अधिकं गां
 निसदं तानि विशेषतः ॥ उत्सन्ना ये वपं शान्तिं प्रवदंति हसंति च ॥ सकृच्च निच जायंते पि
 ञ्जोर्मयुं दिशंति च ॥ सर्वव्याघ्रैका दीनां दूषे न निविधे नृप ॥ जायंते प्राणिनां गमा
 मद्रामय विधायकाः ॥ उत्पद्यंते विलीयंते काले नैके न देहितः ॥ तज्जन्म मयना ज्ञाय
 विधान कथ्यते मया ॥ यस्या उदार संभूता दृश्यते विघ्नता प्रजा ॥ दुःशा हा ह धर्मिदि
 ग्तास्तापनीया शुभेर्जलैः ॥ जनयित्री च राजेंद्र जनकश्च विशेषतः ॥ सकुल्या अपिमा
 नुष्या ॥ शुक्र सात्या नुलेपना ॥ शुक्रां बरधारा श्वापि श्वदृशा वाचः प्रयत्नतः ॥ कृता

३७

हिकस्तुकताचविधुतविधानकं॥सदनस्योत्तरेभागेस्वडितंतुप्रकल्पयेत्॥वाच
यित्वादिजान्त्वस्तिहृत्वायामीहिरण्मयी॥नवेनवस्त्रयुग्मेनवेष्टयित्वाविधानतः॥
चतुर्भुजापिगकेशांपिंगमश्रुविलोचनां॥कर्त्तिकारमवेष्टुष्येःपूजितासुमनोरु॥
यमेवपूजकत्तव्यासुवर्णस्यविशेषतः॥वामहस्तेगदापूज्यादक्षिणोकातुदुंउकेः॥
ऊर्ध्ववामेहलापूज्यातथाखड्गश्चदक्षिणो॥यमप्रेतस्वरंश्राद्धदेवदेवमहामने॥का
कालदंडधरःश्रीमन्नेवस्वतनमोस्तुतो॥अथपूजामंत्रः॥अथाग्निप्रतिष्ठाप्यह
वनंकारयेत्ततः॥तिडाज्यतंडुलास्तत्रप्रधानद्रव्यमीरितं॥हृद्युषपाजमंत्रेणजु
हुयाश्चसहस्रकं॥रहोऽग्राश्रजपेन्मंत्रांक्षुभरयोदिशांतये॥ततोस्थिष्टुक्कदेवा
प्रायश्चित्तंतेसर्पिषा॥ततोदीपबलिंदुचाधर्मराज्यस्यतुष्टये॥एणाहितंनतोदद्या
ततोदानंस्मारमेत्॥नीलांबरयुतंचउमहिषंयमवाहनं॥आचार्यायनतोदद्या
स्वरवडुंचसदक्षिणो॥पुष्पमालावृतांगंचस्थर्त्तानंगमनोरमं॥तमष्टष्टंरौप्यमु

रामः
३७

च

र्युरंरुनपुच्छंस्वामरं॥दक्षिणाथंसुवर्णदिवाकेदुर्मस्यतुष्टये॥संपूज्यावेष्टिवदिप्रं
स्त्रानंकारमष्टोः॥दानमंत्रः॥यमवाहनमस्तुभ्यमकालमरणापहानुलयतवदानेन
प्रीयतांमेसदायमः॥एवंदद्यामहिषंस्त्रुसंपूज्याकश्चिजस्ततः॥ततोमिषकोविकृतैर्मा
तापित्रोःसगोत्रयोः॥अथाचार्यायप्रतिमादने॥यतोस्त्रिपुरायरूपोस्त्रिपुरयमूर्त्त
निरायम॥दानेनतवेदेवेदविधानइयंतुमेसदा॥ब्रह्मणासाप्यर्णीयास्युरेवंशान्तिम
वेदिह॥इति यमपुराणेविष्णुकृतजननविधानं॥अथसर्वस्वेममस्तिहृत्वायामीहिरण्मयी
सजातीयापत्यत्रयानंतरंविजातीयापत्यजननशान्तिः॥शान्तिसर्वस्वेगर्गसंहितायां
तत्रयेसुतायेत्यात्तत्रयेवासुतोयदि॥मातापित्रोःकुलस्यापितदुःखंमहंभवेत्॥
धनहानिर्ज्येष्ठनाशोदुःखंवासुमहंभवेत्॥तत्रशान्तिप्रकुर्वीतवित्तशान्तिविवर्जितः
॥जतस्यैकादशाहेवाद्वादशोहेष्टुमदिने॥आचार्यमृत्त्रिजोवृत्त्यामहयज्ञपुरंसरं॥
सहवाग्रहयज्ञस्यास्वस्यविज्ञानुसारतः॥ब्रह्मविष्णुमहेशंप्रतिमाश्रयिताःकृताः॥

सामः
३६

एवं पूर्वोक्तपुत्रकामेष्ट्यादिनाप्यजातपुत्रस्यपुत्रपरिमहविधिरभिधीयते॥ नापुत्रस्य
लोकोक्तीति श्रुत्या अपुत्रस्यमुखं दृष्ट्वादिनामंडलमीक्षयेदियादिस्मृत्या च॥ पुत्रत्वस्य निं
दाश्रवणात्॥ तस्मादपुत्रेण पुत्रपरिमहः कार्यः॥ अपत्रविशेषः कालिकापुत्रत्वस्य निंदा
श्रवणात्॥ तस्मादपुत्रेण पुत्रपरिमहः कार्यः॥ अपत्रविशेषः कालिकापुत्रत्वे॥ पितृगोत्रे
णयः पुत्रसंस्कृतः पृथिवीतैषः॥ अचंजं जंतं न पुत्रः स पुत्रतां याति चान्यतः॥ अन्यतः॥
अन्यस्या च जेयानयसंस्कारानि जगोत्रेण वै कृताः॥ दत्ताद्यास्तनपास्तेऽस्युरन्यथाप्यस्य
उच्यते॥ कृष्णं पंचमादृषं न दत्ताद्यास्तनपतिः॥ तस्माच्च जंतं तं सुतमहं तो संविदाम
हतेऽपि॥ गोत्ररिवर्धेन न प्रतु न भिजद्विमः सुतः गोत्ररि-स्थानुगः पि हो व्यपैति ददतः॥
स्येति मनुक्ता जनकगोत्रादिति वृत्तिर्नास्ति विश्वम्भयोः॥ सुतरति गोतमे नो भयपुत्रत्वो
क्तैः॥ अस्यथा दास उच्यतरति पुरा तोक्तश्च संग्रहप्रकारः शो न केन प्रदर्शितः॥ शो न को
हं प्रवक्ष्यामि पुत्रसंग्रहमुत्तमोऽपुत्रो मृतपुत्रो वा पुत्रार्थस्य मुयोष्य च॥ वास्यसीकुं उ

रामः
३९

तेदं त्राउलीषं चांगुलीयकं ॥ अथादायधर्मसंयुक्तं वैष्णवं वेदपारंगं ॥ बर्हिः कुशमयं चैव पा
लाशं च धामैव च ॥ एतानां ह्ययं बंधः श्रुतातीनां ह्ययं स तमः ॥ देवाश्चामिने माहूय मधुप
कदिना च येन ॥ ॥ वंधनं नैव संप्रमो ज्ञात्वा ह्येतां श्रुतिं विज्ञेयतः ॥ अग्न्याधानादियं तंत्रं ह्ये
त्वा ज्योत्यं वनांतकं ॥ दातुः समष्टं गत्या तु पुत्रं देहीतिया च येन ॥ दाने समर्थो दाता सैव येन
ने मेति वंचमि ॥ पश्यतां मुपविष्टा ना समष्टं पुत्रं मर्पयेत् ॥ देवस्य तेति मंत्रेण हस्ताभ्यां प
रिगृह्य च ॥ अंगं गदगेष्टं चंज ह्यथा च्चायं शिशु मर्दनि ॥ ऊव्या ठस्तु ॥ अंगं गदगा संभव
सि हृदयादधि मिरलं ह्यस्या द्युत्रं द्यावा व हं सुते ॥ नृत्य गीतैश्च वाद्यैश्च स्वस्ति शब्दैश्च सं
युतं ॥ गृह मध्ये तमाधाय च रुचं जुहुयात्तेतः ॥ यस्त्वहं देष्टुं चायेव तुभ्यममरु चैकया ॥
सोमो दददियेतामिः प्रत्यं चं चमिस्तेथा ॥ ततं स्विष्टं कृतं ह्यहोमं शेषं समापयेत् ॥ ब्रा
ह्मणानां सपिंडं पुत्रं तद्व्यः पुत्रसंग्रहः ॥ तदभावे सपिंडेषु अन्यैर्नृपैर्न कारयेत् ॥ द्युत्रिया
णां श्रुतातो वा गुरु गोत्र समेपि वा ॥ वैश्यानां वैश्यजातेषु शूद्राणां शूद्रजातेषु ॥ सर्वेषां चै

रामः
३९

ववृणां जातिष्वेव च नान्यथा ॥ दोहित्रं भागिनेयं वा श्रुताणां च पतिर्दिये ॥ नैकपुत्रेण क
र्त्तव्यं पुत्रदीनकदाचन ॥ बहुपुत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रदानं प्रयत्नतः ॥ दक्षिणां गुरुवे दद्यात् यथा
शक्तिर्द्विजोत्तमः ॥ नृपो राज्ञः धर्मैवापि वैश्यो वित्तज्ञातयः ॥ शूद्रः स्वस्वमेवापि न्यशक्तः श्रेय
थावलमिति ॥ अज्यादिदानं तु कुमारपित्रुरतिकेचित् ॥ परितोषकत्वात् ॥ दोहित्रं भागिने
यश्च शूद्रैश्च क्रियते सुते ॥ ब्रह्मणा दिव्येनास्ति भागिनेयं सुतः ॥ कन्याहेमाद्रौ वसि
ष्ठस्तु ॥ शौणिगं शूद्रसंभ्रतः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्तत्संस्तु प्रदानं विप्रपरिस्रा
गेषु मातापितरौ प्रभवतो नत्येकं पुत्रं दद्यात् ॥ प्रतिगृह्णीयाद्वा स हि चायते पुरुषः ॥ ने
तुरत्री पुत्रं दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वा ॥ अथ पुत्रानां भूतं पुत्रं प्रतिगृहीष्य न्वंधना ह्यपराजनि
चोवेच निवेशनमर्थे लोकीकामिं प्रतिगृह्णीयाज्याभागां ते व्याहृति च नुष्टं दुत्वा ॥ दूरे वा
वसं धवं बांधनिकं ह्येव वा प्रतिगृह्णीयात् ॥ संधे चोत्थयेत् दूरे बांधवं शूद्रमिस्थापयेत् ॥ वि
ज्ञायते ह्येकेन च बहून्पुत्रान् ॥ तस्मिंश्च प्रतिगृहीते यदौ रसाः पुत्र उत्पद्येत चतुर्थमा

गभागीत्यादिति। अहरे बांधवमिह्यदेरयमर्थः। अहरे चासौ बांधवश्चेत्यहरे बांधवः। प्र
थमं तावत्सतिसंभवे संज्ञितौ बांधवौ वपुःश्रीकार्यः। तदभावे व्यहितौ बांधवौ। तदभावे बांधव्यु
तिरिक्तौपि। तस्य च कुलश्रीादि विषयकसंदेहे उच्यते सति दूरं बांधवबन्धुभ्यो हरे देशव
त्तिनिमास्यंदे हनिवृत्तेः स्थापयेत्। तस्मान्न प्रतिग्रहेणापुत्रमजयेदिति श्रुतिमुपन्यस्यति
विज्ञायते ह्येकेन बहूनिनि। एकेन पुत्रेणावहन्त्युरुष चंश्यास्तारयत इत्यर्थः। चतुर्थभागम्
भागीगृहीतपुत्रविषयां उपन्यसेत्। स पुत्रे चतुर्थांशं हराः सुताः। सर्वेषां अस्ववर्णास्तु ग्रा
साद्वा दनभागिन इति कात्यायनोक्तेः। अथांतरे तु दत्तपुत्रे गृहीते तु कदाहोरासौ भवेत्।
पितुर्वित्तस्य सर्वस्य भवेत्। समभागिनौ। इदं तु दत्तपुत्रस्य पुत्रा वत्तरत्ये प्रष्टव्यं। दत्तस्य गु
णवत्तरत्ये समभागिन इति हारीतस्मरस्मरणात्। अविधायविधाने यो परिपुस्तोति नंदने
। विवाहविधिमाजंतकुर्याच्चिधनभागिनः। तस्मिं जाते सुते दत्ते। कने सति विधानके। तत्स्व
त्वेत्येव सर्वस्य सखा मीपितुरंजसा। जातेऽप्येन्ये पुत्रे पुत्रे दत्तपुत्रपरिमहान्। पिता च

रामः

४०

दिभजेदित्तं नैवा सौ ज्येष्ठभागमेवेति हि दत्तपुत्रकविधानं। अथ वदुते हरा विधानं। तच्च
नाम करणानंतरं ज्योतिशस्ये विहितं। तथा च बृहस्पतिः। खट्वारो हस्तुके त्रयोदशमे द्वा
दशेपि वा। वोउज्ञादिवसे वापि द्वात्रिंशे दिवसेपि वा। दशमे तीने एकादशे हि दो। न विष्य
पुराणे। अतो ह्ये पुत्रयदिवसे च दत्तारा बलान्विते। मृदुध्वजप्रमेपुमाता वा कुल योषि
तेः। योगशायि हरिं स्मृत्वा प्राकृणीं विन्यसेद्विश्रुमिति। मृदापिलक्षणा मुक्तं श्रीपतिना।
ते हि एतत्तरमं स्थिरं गिरिशमूलं शौरगंधारुतां क्षिप्रं च। अस्मिन्ने ज्ञापुष्यमनलं प्राग्गीतु
साधारणं। उग्रं चर्मम्यां तं कं मृदुगत्यां यमै चं चरा विष्णुचातिसतो न स्वदितयः।
कुर्युः स्वसंज्ञाफलमिति। अदि काशयने पुंसो द्वादशो दिवसः शुभः। त्रयोदशस्तुक
न्यायाननक्षत्रविचारतोति प्रयोगसारे। इति कर्तव्यताविशेषस्तु शिष्टाचारतो वंगंत
व्यः। इति खट्वारो हरा विधानं। अथ दग्धवानविधानं श्रीधरीये। एके चिंशे वासरे च द्धिती
ये ज्ञानक्षेत्रे वा शुद्धयेऽनुकूले ज्ञं खट्वारं संनिध्या द्धिभूनां वक्रैवा श्रीकृष्णं विधायेति।

अस्याथी। जातस्य बालस्य जन्मादिवसादेकत्रिंशदिवसे तद्वत्तामेदिनीयजन्मनक्षत्रादौ
 पयःपानं कारयितव्यं तथा च श्रीनृसिंहः। एकत्रिंशदिने चैव पयःशंखेन पाययेत्॥ अ
 ने प्राशनं नक्षत्रादिवसादयरात्रिषु नाष्टये मासि संपूर्णे जातस्य तु विशेषतः मासांते
 दुग्धपानं स्यात्पश्चात्कालेषु शोभने॥ उत्तरात्रयहस्तौ चेत्याष्टवेक्ष्णवस्य वाः। पौष्ठाश्वि
 नौ मघा स्वाती वरुणादिति जीवनं रोहितयेदं वमेत्राश्वदुग्धपाते जिज्ञाः शुभाः॥ वृषी
 रिक्ताश्रमीदशवज्या विहि स्थिराति च॥ वज्रास्त्यश्रुभयोगाश्च हस्तौ चेत्याष्टविभागकः
 ॥ अथो मुखानि वज्यानि मीनाज्जलिगृहाणि च॥ जीवश्रुकेन्दुसौम्यानां वारवर्गोदये
 क्षरणाः। शुभानां राशयः श्रेष्ठाः विशेषाः शुभकर्मणि॥ चंदसदुतासंयुक्ते शुभमहदृश
 युते॥ स्वोच्चमित्रस्थवर्मस्थे शुभे वाति वलान्विते॥ पारावतगते वापि सुरेश्वरगते पि वा
 ॥ तेरावतगते वापि दुग्धपानं शुभावहमिति॥ पारावतादीनां लक्षणाऽमुक्तं ज्योतिःशा
 स्त्रे व्युत्क्रमेणोक्तं॥ चतुर्भिः पंचभिः षड्विधितिवर्गैः शुभान्वितैः॥ तेरावतपरावतसुरेश

रामः
४९

पुष्कराः क्रमात्। अथ चतुर्भिरस्यादिलसहोरादिषु र्गमध्ये शुभान्वितैः शुभमहान्वितैः
 रित्यर्थः॥ इति प्रयोगपारिजातोक्तं बलस्य दुग्धपानविधानं॥ अथ तांबूलमक्षरं॥ रतिर
 हस्ये। सादृमासद्वये दद्यात्तांबूलं प्रथमं जिज्ञाः। कर्पूरादिकसंमिश्रं विलास्या विहिताय
 चोश्रुत्तां चिः३ करतिष्ठ हरीदुमे पुष्योस्मे तथा मृगाशिरादिति वासवे पु॥ अथ केन्दुतीव
 भृगुबोधनवासरे पुतांबूलमक्षराविधिमुनिभिः प्रदिष्टं इति॥ अथ जन्मक्षेपेनेत्रे कर्तव्य
 विधानं शौनकीये॥ अथ स्वजन्मनक्षत्रे स्नानं॥ शुक्लांबरो नृपः॥ कृतको तु बंधश्च
 सवामिरता भूषितः॥ नृपमहतां तस्या वश्यक्यार्थः॥ तेनान्यस्यापि भवति॥ अथ यु
 वद्विहेतुत्वात्॥ नक्षत्रदेवता पूजां कुर्याद्गुरुसमन्वितः॥ अथ येनैव होतव्यो हो
 मः सर्वत्र कर्मणि॥ स्थंडिलयाज्यभागांते कृत्यास्पवं यथाक्रमं॥ पूर्वोक्तोक्तं
 स्मिन्नष्टिजुहुयादष्टोत्तरज्ञाताहुतीः॥ यदेवताकं नक्षत्रं मंत्रस्तदेव तः स्मृतः॥ ततः
 स्थिष्टकृतं सर्वहोमज्ञेय समापयेत्॥ गोमहिरण्यवस्त्राद्यैर्ब्राह्मणां स्तोपयेत्ततः॥

तस्मिन्नुत्तमसर्वत्र देवतायतनानि चाहुः स्वितांस्सर्ववृत्तांश्च मोचयेन्नुपतिस्ततः स्थिता
 सवन्ति याम्यच्च तस्मिन्नुत्तमान् ॥ पूजयित्वा विधानेन पूजितव्याः स्वबोधवाः ॥ न हि स्या
 न्सर्वभूतानि तदहस्तु विषयतः ॥ एवं समोचरन्नासा सुखी भवेति सर्वदेति शो न कीयेज्जन्म
 नक्षत्रकैर्त्तव्यविधाने ॥ अथ जन्ममासादिकर्त्तव्यविधानं ॥ विधानमात्रायां ॥ जन्ममासे
 जन्मतियौ जन्मर्क्षे जन्मउत्तमे ॥ विधानंतु प्रकर्त्तव्यं विदुषा युर्विविदुषे ॥ यस्मिन्मासे तु यो
 देवस्तमादौ पूजयेन्नरः ॥ मासचौ देस्तु ॥ कृत्वा न तो चतुर्त्तमश्च त्रीवेकुं टोप्यजना दनः ॥ उपैशो
 यजपुरुषो वा सुदेवस्तथा हरिः ॥ योगीशः पुं उरी काद्या मासना मान्यनु क्रमात् ॥ इति मा
 सादिकमस्तु चेत्तादि मार्गशीर्षादिवी ॥ गता इ प्रमुखो देवा दुर्गाद्या मातरस्तथा ॥ पूजा
 स्तल्लिंगकैर्मन्त्रैश्च पुण्यादिभिस्तथा ॥ सतधान्यमयेरांशो स्थापयेत्पुठमुत्तमं ॥ प्रियं
 गमौ वो माषाठक्यश्चराकास्ति ॥ व्रीहयश्च समुद्भूतान्यानां सप्तकंबुधैः ॥ पीठं त
 त्रोपरि न्यस्य वस्त्रद्वन्द्वमुत्तमं ॥ दुत्ताग्निव्याहृतीभिश्च दोमशेषसमाप्य च ॥ अग्निवेकं

ततः कुर्यात्तायं पूजयेदथ ॥ ततस्तु भोजयेद्दिद्वान्द्रासणा न्येद पारणान् ॥ एवं क
 ते विधाने स्मिन्विद्यः कोपि न जायते ॥ इति विधानमात्रोक्तं जन्ममासादिकर्त्तव्यविधा
 नं ॥ अथ स्त्रीन्यासुरताहरविधानं ॥ महाराजो ह्यीरं मुष्मातियानारी पूर्वजन्मनि
 सुप्रता ॥ जन्मातरे तु तस्या वैक्षीरं नक्षरतः स्तनौ ॥ क्षीरा जन्मोजयेद्दि प्रान्त्स्यं सम
 धुमंडकं ॥ विप्रानिति बहुवचना त्रयो वश्यं भोजनीयाः ॥ अनुलिप्यते नैव नृदिष्टा
 नेन भक्तितः ॥ विप्रपादो दकैश्चापि स्वातये कुचमंडलं ॥ सुरामां सक्षेपे प्रष्टता पृथाने
 मंधिपुष्पकैः ॥ भूतेभ्यश्च वलिद्वन्द्वान् ॥ तान्यत्र च संशुणु ॥ मधुश्च तावनी तश्च भिउमा वि
 लो अचिंतका ॥ ॥ भूतमध्यश्च राक्षिश्च भूतानां पंचकलिदं ॥ अथ सुरादीनि ब्रा
 ह्मणादिभिरनिषिद्धान्येव ब्राह्मणादि ॥ इति महाराजोक्तं स्त्रीन्यासुरताहरविधा
 नं ॥ अथ निष्क्रमणविधानं ॥ तत्र वृहस्पतिः ॥ अथ निष्क्रमणनाम गृहस्य चमनिर्ग
 मः ॥ अकृतायां क्रियायां स्थापयुः श्रीनाशने शिशोः ॥ कृते संपदिवृद्धिः स्यादायुर्वर्द्धने मेव चेति ॥

॥ श्रीधरीयेपि ॥ मासेतृतीयेदिवसेदिने वांशिभुं चतुर्थेशिनिचयेनुं ॥ विलोकयित्वा न वि
धिप्रयुक्ते काले गृहान्निष्क्रमतां विदध्यादिति ॥ तथा केन्द्रत्रिकोणमाः सौम्याः पापाः
बहिर्त्रिजामगाः ॥ उपनिष्क्रमतो ज्ञात्वाः मानुजो वा ह्येच्छिष्टमिति ॥ तथा चतुर्थे मासि पु
ण्यक्षेत्रे निष्क्रमतां भवेत् ॥ स्नातं स्वतः कृतं चाभिहितस्वस्वयनं शिष्टं ॥ आदाय गृह
गोहं चानयति ततः स्वकं मातृसहस्रं गत्वा यातुलादेरुहं नयेत् ॥ तदा शीवचनोक्ता
महासादिदर्वताः पूजा कलशः कन्याः सुमनसोऽक्षताः ॥ दीपमालाधजं ताजाः तं प्रो
क्तं चाष्टमंगलं ॥ सुमनसः पुण्याणि ॥ विवाहे निष्क्रमे काम्ये च दौर्घ्ये स्यागते ॥ उल्लेखे
च यात्रायां प्रशस्तं चाष्टमंगलमिति ॥ अथ विशेषमाह श्रीधरीये हस्वति चतुर
स्रेष्टुचोदेशे गोमयेनोपति लेपिते ॥ धान्यपुंजे स मासीने बालं बालामथापिवा ॥ अथ
येद्रुधपुण्याद्यैस्तस्मिन्मूर्ध्नि ललाटे ॥ तस्य रक्षं ततः कृत्वा मृतसंजीविनी जपेत् ॥ सं

रामः
४३

जीविनी अंबकमंत्रः ॥ तत्रार्चयेद्रुद्रो ज्ञानं नृते ज्ञानतथैव च ॥ मर्त्ये विचित्रे संप्रलेः ॥ शि
ष्टनभ्यर्चयेद्बुधरति ॥ विष्णुधर्मोत्तरे तु ॥ चतुर्थे मासिकर्तव्यं शिशो निष्क्रमतां गृहान् ॥
जीशा दिमित्तानां दिशो नत्र तथा चंद्रार्कयोर्दिशः ॥ पूजनं वासुदे ॥ वस्य गगनस्य चकारयेत्
॥ ततस्त्यं लंकुना धात्री बालमादाय पूजितं ॥ बहिर्निकाशयेद्रुद्रासं स्वपुण्याहनिस्व
नेः ॥ ततस्तत्र पटे मंत्रद्वयं शान्तिधर्मौ च ॥ चंद्रार्कयोर्दिशो नां दिशो च गगन
स्य च निष्क्रमे पाथि मंदमिते मेरुदंतु सर्वदा ॥ अथ प्रमत्तं प्रमत्तं वा दिवारात्रावथापिवा
॥ रक्षंतु सततं सर्वदेवाः शक्रपुंगवमाः ॥ श्रीगामविधवा नां च दिजानां सुहृतां तथा
॥ तदानुपूजा कर्तव्या गीतनृतेः सदा ॥ स्वस्ति ॥ अथ स्य प्रयोगः ॥ जननां चतुर्थे मा
सि मर्मकमारस्यायुः श्रीवृद्धिदारा श्रीवरमेश्वर श्रीसर्वा निष्क्रमतां रव्यकर्मक
रिष्यति संकल्प्य स्वस्ति वाचनायुदयिके कस्यां द्रादिदिक्पालानां प्राच्यादिदिशां
चंद्रार्कवासुदेव गगनानां च यथाक्रमेण पूजां कृत्वा ब्राह्मणान्मोजयित्वा सायं संध्याक

लाशि शुभं भवति स्मिन् चंद्रे तृतां दर्शनं कारयित्वा मातुलेन ध्याया वा शिशुं वा हयित्वा वे
 दन्य द्याप पुरः सरं शाकुनादि मंगलं सुकंपठनं कृत्वा निगद्य च शर्कयोरिति मंत्रं द्य
 मुञ्चय देवालयं गत्वा देवं संपूज्य तत्र गोमैयानुलिप्ते देवो धान्यं निधाय तत्र शिशुं शाश
 यित्वा रक्षां कुर्यात् ॥ अथ बकं वसिष्ठो रुद्रो नृपु ॥ मंत्रं जप्त्वा विष्णुं सा कुमारं ललाटे र
 क्षां कृत्वा ॥ मातुलाद्या सन्न गृहं नीत्वा स्वगृहं गच्छो दिति निष्क्रमण विधानं ॥ अथ पंच
 मे मासि बलके पवेश्य विधानं ॥ प्रयोग पारिजाते परशुरामं प्रस्थाह ॥ पुष्करः ॥ पंचमे च
 तथा मासि भूमौ तमुपवेशयेत् ॥ तत्र सर्वगोहाः शास्ता ॥ सोम्याराम विज्ञापतः ॥ तिथिं वि
 वर्जयेत् ॥ पश्यं च हनि शृणु भोनि मे ॥ उत्तरा चित्तं सौम्यं पुष्पं धृष्टं शुक्रं देवतं ॥ प्राजाप
 त्यं च रुस्तं च शास्त मासि न मीत्रं मं ॥ वीरा हपुजये देवदृष्टिं वीचनेत्यादि जः ॥ पूजनं स
 र्वं बह्वल्यगुरो देवदिजन्तनां ॥ भूभागमुपलिप्याद्या ॥ ॥ कृत्वा त्रैतुमं उला ॥ शंख
 पुण्याहं जप्त्वा न भूमौ तमुपवेशयेत् ॥ अथ शंखशब्दः सर्ववाद्योपलक्षणार्थः ॥ एत

रामः
 ४४

दुक्तं भवति ॥ स्थिति वाचनं कृत्वा मंगलं त्रयादि ध्वनौ क्रियमाणा वा लंधुराया मुपवेशये
 त् ॥ तत्र मंत्रानां हस एव ॥ मंत्रं श्रुत्वा भवेशमतने निगदतः शृणु ॥ रक्षे नं वसुधे देवि
 सदा सर्वगतं शुभे ॥ आयुः प्रमाणां सकलं निक्षिप स्वहृदि प्रिये ॥ अचिरादायुषस्त
 स्य ये केचि स्य रिपं चिनः ॥ जीवितारोग्यवित्तपुनिर्दहस्वाचिरे एतान् ॥ धरत्यशेषं
 तानां मातस्त्वमधिका ह्यसि ॥ अजरया प्रमेया च सर्वभूत नमस्कृतौ ॥ त्वमेवाशेष
 जगतां प्रतिष्ठाया श्रया ह्यसि ॥ कुमारं वा हि मातस्त्वं ब्रह्मा तदनुमन्यतामि ॥ ततः
 कर्त्तव्यमाह्वय एव ॥ तस्योपवेशनं कृत्वा भूमौ ब्राह्मणं भोजनं ॥ ततः कुर्यात्ततः का
 र्यं मुच्यं पूर्ववद्दिजेति ॥ उखेर्नाराजनादि ॥ एतत्तदयं कुमार्या अपि कार्यं ब्रह्म
 त्वाद्यालरक्षणार्था ॥ इति बालोपवेशन विधानं ॥ अथ कर्त्तव्य विधा विधानं ॥ तत्रैव
 श्रीधरीये ॥ मासेष्वे सप्तमे वाष्टमे वा कर्त्तव्यं ॥ द्वादशे वा उज्ज्वले ॥ मध्ये चारु ॥ पूर्व
 भागे नरात्रौ नक्षत्रे देहेति विवर्जयित्वा ॥ बृहस्पतिरपि जन्मतो दशमे वा हि द्वादशे वा

यवो उड्डे ॥ सप्तमे मासि वा कुर्याद्विज्ञाने मासि पुनः ॥ गर्भा मासे षष्ठे सप्तमे वाप्यष्ट
 मे मासे वा चैत्रे वा कालेनेपि वा ॥ कर्णविधं प्रवर्त्तयति शुक्ले पक्षे शुभे दिने ॥ अत्र जन्म
 मासे ति विदुः ॥ व्यासः ॥ योजनमासे शुभं कर्म यात्रां कर्त्तव्यं वेधं कर्त्तुं ते तु माह्वतु ॥ म
 ठः सरो गीधनपुत्रनाशं प्राप्नोति शोकं च समस्तमेतत् ॥ नक्षत्राचारं धीधरा ॥ हरिह
 रकरचित्रासौ म्यपौ ह्येतत्तयादिति वसुधुटा दीप्तिं हवर्त्तुं सुलभं ॥ शिशुबुधमुक्ता
 व्यानां दिने पर्वरिक्तारहिततिथिपुट्टेने घते कर्णवेधः ॥ सुतेक्षत्रे शुभं चंद्रसुस्थे श्री
 षोडशे शुभे ॥ दिनचिद्व्यतीकानुविष्टिं वेधति वज्रिते शिशोरजातं दंतस्य मातुसं
 गस्य पिता ॥ सोवि को वेधयेत्करोस्ति च्यादिगुणस्य च या ॥ ज्ञातकुंभमयी स चो वे
 धने तु शुभप्रदा ॥ राजनी वायसी वापि यथा विभवतः ॥ शुभा ॥ शुभस्य प्रांगणो वस्य
 शुचौ दिशो बरेरवे ॥ संनिधौ वेधयेत्करोस्ति पुंसो वानि दक्षिणे ॥ क्रमेण पूर्ववेधो
 दक्षिणे शोरा युष्यवर्द्धनौ ॥ अर्णवेधुक्तं ॥ शुक्ले सत्रसमायुक्तं नाम सत्यायवेधयेत् ॥

रामः
४५

वेधात्तृती नक्षत्रे क्षालयेदुद्धरिणा ॥ रोपणां सुध्यर्थनालसंपति माप्नुयान् ॥ एवं चि
 त्ते च मिने च हित्वा योज्या नियो जयेत् ॥ विष्णुधर्मोत्तरे पुष्करः शिशोरे वायं कर्त्तव्यं कर्ण
 वेधं यथाशुभं ॥ पूर्वाह्ने पूजनं कृत्वा कैशवस्य हरस्य च ॥ ब्रह्मणश्चंद्रस्य आभ्यां दिगी
 शानां तथैव चानासये योः सरस्वत्या ब्राह्मणानां गवां तथा ॥ गुरुणां मंडलं कृत्वा त
 त्रदत्वा वरासनं ॥ तद्योपवेशयेत्तत्र धात्री शुक्लां वरांतथा ॥ अलं कृतं तदुसंगे वा
 लं धृत्या तु सान्विता ॥ धृतस्य निश्चलं सम्यगलं कर्त्तुं करसां किने ॥ विध्यो देवे कृते चिजे
 सकृदवात्र लाघवात् ॥ प्राग्दण्डकुमारस्य मिषग्वामेतु यो वित ॥ शिशोर्विवर्धने का
 र्यं यावदा मरणाक्षमा कर्णवेधादिने विप्राः सां वसरचिकित्सको ॥ पूज्याश्च विविधा
 नार्यः सुहृदश्च तथा हि जारिति ॥ अत्र पुरुषकर्णविधं विधये विज्ञापमाह हेमा
 दौ देवतः ॥ कर्णं धरेरवेष्टया न विज्ञेदमजन्मनः ॥ न हृष्टा विलयं यांति पुंर्यो द्या
 श्च पुरा ननाः ॥ तस्य माणां प्रसंगांतरेणाहं खः ॥ अंगुष्ठमात्रं सुविरो करो न भवतो

४६

यदि॥ तस्मै श्रद्धं न दातव्यं यदि चेदासुरं भवेत्। लंबकं तु निवेद्य तिशां लंकाय नः॥
 विद्वकं रौयं भुक्तं लंबकं रौस्तं चैव च॥ दुग्धं कर्णैश्च भुक्तं तदैरक्षं सिगद्धति॥
 तत्प्रमाणं विज्ञेयमाह तुः शरवतिरिव तौ। हनुमत्ता दुग्धः कर्णौ तं बौतु परिकीर्तितौ॥
 ॥ द्वांगुलौ व्यंगुलौ शस्तौ इति ज्ञाता तपो ब्रवीदिति॥ अन्यो विशेषो जस्य स्वस्त्वा
 देर गंतव्यः॥ इति प्रयोगपरिजातोक्तं कर्णविधेः विधानं॥ अप्यत्र प्रज्ञानं॥ परिजा
 ते नारदः॥ जन्म तो मासि षष्ठे स्यात्सौरेणा न्नाशनं परं तद्भावे ह मे मासि नवमे
 श्मासि पिवा॥ द्वादशे वापि। कुर्वीत प्रथमा न्नाशनं परं। संवत्सरे वा संवत्सरे केचिदि
 क्षति पंडिताः॥ मदन रत्ने लोकादिः॥ वक्ष्ये न प्रज्ञानं जाते पुद्गेते पुवेति। शंखः॥ संव
 त्सरे न प्रज्ञा वमर्धसं वत्सरे वति॥ नारदः॥ षष्ठे वा व्यष्टमे मासि पुंसां स्त्रीणां तु
 पंचमे। सप्तमे मासि वा कार्यं नवाक्ष प्राशनं शुभं॥ रिक्तं दिनं पूजयेत् न द्वादशाम
 ष्ठमी ममा॥ ह्यह्ना ज्यति ययः प्रोक्ता सित ली बज वासरा॥ चंद्रवारं प्रशंति ह्य

रामः
४६

छे चालं त्रिकं विना॥ श्रीधरः॥ आदित्य तिथि वा सुसौम्य करानि तत्राग्नि चित्राज विलु
 वरुणौ तत्र पौष्ण मित्रा॥ बालां न भोजन विधौ दुग्धं मे विष्टु मुद्दे हि द्वां विहाय नवमी
 तिथयः शुभाः स्युः॥ वसिष्ठः॥ बालां न भुक्तौ ब्रतबंधने च राजा भिषको रव तु जन्मधि
 ह्यं॥ शुभं त्वनिष्ठं सततं विवाहे सीमंत यात्रादिषु मंगलेषु॥ मार्कंडेयः॥ देवता पुर
 तस्तस्य धात्रु संगगन स्य च॥ अलं कृतस्य दातव्यं मन्त्रे पात्रे सकाचने॥ मध्याह्ने
 दुधिसंयुक्तं प्राशयेत् प्रायसंतु वेति॥ षष्ठे मासि बालस्या न्नाशनं कृत्वा जीविका
 परीक्ष्यति॥ तत्र मार्कंडेयः॥ अग्रतो य प्रविन्य स्य शिष्य भांडा निसर्वशः॥ शस्त्रा
 तिचे व वस्त्रा तिततः पश्येत्तुल्यं॥ प्रथमं यस्मिन् शोहालस्त तो भांडं स्वयं धानं॥ अ
 यश्चि शूर रक्ष विधानं॥ तत्रैवा कपिल संहितायां॥ शिशु संरक्षणायां यश्चि शूर रक्ष
 वारिणी॥ रक्ष संध्या सुकुर्वीत निबसर्पय - जनेः॥ फली करणं मिश्रेः करं जैर
 न लोकनं॥ वंचां द्वार प्रदे शेषु बाल ग्रह विमुक्तये॥ वासुदेवो जगन्नाथः॥ पतनाभं ज

नो हरिः॥ रक्षतां चरितो वालं मुंच मुंच कुमारकं॥ कृष्णरक्षशिष्टं शत्रुन्मधुके टममर्दना॥
 प्रातः संगवमध्याह्नायाह्नेषु च सध्ययोः॥ महानिद्रासदा रक्षकं सारिष्टिनिवृत्तनाय॥
 शोरापिशोचं प्रमेहन्मन्महानपि बाहुरग्रेहान्निशेवेताक्षिप्रिद्धिमहाभयात्
 ॥ त्राहित्र हि हरे नित्यं च दृष्टारक्षितं शिष्टं॥ इति मस्माभिर्मंत्रौ वभूषयेते नमस्मेना॥ त्रिशो
 तलाटो वंगेपुरक्षंकुयां चथाविधि॥ मंत्रं संरक्षता देवशिष्टः संवर्द्धनं च हमिति॥ अ
 थ यदि बालकस्य प्रमादाद् विपत्तनादिना भीतिरुपजायते तदा पार्थिवं रजो परिगृह्य
 शिष्टुशिरः प्रदक्षिणामावर्त्य विष्णुस्ते पूर्वतः पालियादिमंत्रैः रक्षंकुयात् एव च
 रक्षाविधि शकटमंजन समये नैदगोये नभीतोयं शिष्टुरिति बुद्ध्या कृष्णस्य कृतः॥ त
 था च हरि वंशो नंदो कमेन मारोप्य भरेणुं परिगृह्य च॥ शिरः प्रदक्षिणं कुर्वन्मंत्रमे
 नं जजाप ह॥ विष्णुस्ते पूर्वतः पातुरुक्षोरक्षतु दक्षिणं॥ ब्रह्मा च पश्चिमं पाया अंशे
 रक्षत्युत्तरे॥ उपरिष्ठात्तथा सूर्या पाया अथ श्रवा सुकिं पाया हृध्ममधो वर्त्मनि शिष्टाः

रामः
४७

काष्टाः समीरताः॥ स्वस्तिकं करोतु भगवान्निष्काना की वृषमधजः॥ गावोरक्षंतु सर्वत्र भू
 मिपातु सदा शिष्टं॥ एवमं मुञ्चामि नंदस्तु कृष्णस्य सर्वतः॥ एवमं त्रिं बालानां रक्षा
 ये परिकीर्तिते इति॥ इति विधान पारिजाते हरिवंशोक्तं बालरक्षणाविधानं॥ अथ बाल
 तस्य दंतसंघर्षदोषे तत्परिहारविधानं॥ मोक्षं उच्यते पुरातो दत्ता कृष्टिः प्रसूतानो बाला
 तां दाशान् स्थितः॥ करोति संघर्षमिति चिकीर्षुः सहागमां तस्योपशमने कार्यं सुतस्य
 स्थितसंघर्षे॥ शयनस्योपरि स्थितैर्मसि च दशानोपरि॥ मासं मासपर्यंतं मित्यर्थः॥
 सुवर्चलो वधिरना नात्तथा सदा स्वकीर्तनात्॥ उष्ट्रं कटकरवज्रादौ स्थितौ मवस्था
 दिधारणादिति॥ इति विधान पारिजाते प्रयोग पारिजातोक्ता निशिशु रक्षणाविधानं
 नि॥ अथ बालपूतिविधानं श्रीधरीये॥ वर्षांतजन्मादिवसेरविमास शुद्धे संस्नाप्य शो
 तिकरकर्मचिराय कृत्वा॥ अथ बाले मकरिस्तु मथा नु कृते लगे शिशोर्नतिरां बर
 योगमाहुः॥ अस्यायमर्थः॥ सौरता ब्रह्म तन्मर्त्यं शिष्टु संस्नाप्य शस्त्रतः॥ अथ बाल

धाहमसंस्तुत्यादावनुकूलके। नवहोमां बरादीनियथाई धारयेत्तदा॥ रुक्तादिभूत
 नक्षत्राण्युक्ता निशुत्तराणि च॥ वसुधैव कुटुम्बकम्॥ पुष्पवाजिभानि शुभानि तु॥ रिक्ता पर्वा
 दृमीश्रेवैकैस्ते चोत्थि विंविना॥ शुकन्यादीनि विष्टिं च वर्ज्या योगाः शुभे तरोः॥ शुभानां
 वारवर्गश्च राशयधनुर्विना॥ श्रेष्ठानेष्टास्तथा शेषामकरो मध्यमो भवेत्॥ लम्बे सर्वे
 शुभाः श्रेष्ठस्तथा केन्द्रत्रिकोत्तायोः॥ चंद्रः शुभप्रदो ज्ञो यो द्वादशाष्टमभादिना॥ पाषा
 स्त्रिंशामषष्टस्थाः शुभावस्थादिधारणो॥ उच्चमित्रस्ववर्गेषु शुभे केन्द्रत्रिकोत्तागो॥ व
 रत्रवारुनशस्त्रादिभेषणा निसुखं पदः॥ सद्गुणस्यो निशाना यो कुर्यात्तिष्ठो मनेदिनो
 ॥ नद्यादिगमने चैव तथा देवादिदुर्गनि॥ शिशोर्लीलादिचान्यत्र वरत्रधारणावभ्यवेदि
 तिमुहूर्तशुद्धिर्ज्ञेया॥ इदं तु प्रत्यक्षं कार्यमित्याह गमः॥ यस्मिन्दिने सवितरित नक्ष
 त्रदिने भवेत्॥ प्रत्यक्षं ते च नक्षत्रे विधिं वक्ष्ये नृणां परं॥ येनायुर्वर्धते नित्यं बलं तेन
 सुरवं सदा॥ पूर्वजन्मदिना प्राज्ञौ कृत्वा कौतुकबन्धनं॥ कृत्वा शान्त्युत्कं चैव बालेते

नामः
४८

नामिषे च येत्॥ गुरुशान्तिसमाप्त्यैवं नक्षत्राधिपदज्ञानं॥ आयुष्यहोमं च कृत्वा च दिगी
 शानचयेदुधः॥ देवैश्च वैदिकान्ति प्राप्नु रूचं धुन्सु हृत्तनान्॥ प्रणाम्य पूजे येदिदं
 नांधनात्यानु लेपने॥ नवांबरधरो भूत्यो युक्तस्वस्वभूषणाः॥ गुरुप्रणामं कृत्वा च
 राजा तु महिषी सरवः॥ राजेयुपलक्षणां॥ तेनान्येनापि कर्तव्याः॥ आयुष्यत्याना निगते
 भ्या विरुज्याथ मनुजा निगउत्थितान्॥ अन्यानि पुण कर्माणि प्रकुर्वीत यथाविधि।
 पापकर्मने कुर्वीत यस्मा द्धतमुत्तां भवेत्तुदिति। ब्राह्मेया प्रति संवत्सरांतर्द्वै वक्ष्यन्
 णां विधिं परापूर्वहि चैव जन्मदृष्टात्वा नक्षत्रानरोत्तमं मध्याज्यदधिसंयुक्ता द्वाभ्या
 युजयेन च। जुहुयाच्च सहस्रं वा अष्टविंशतिमेव वा। ततो पराहं सं प्राप्ते कुर्यात्कौतु
 कबन्धनमित्यादि। विष्णुधर्मेतिरेपियुष्करं प्रत्याह परशुरामः॥ स्नानमन्य समाचक्ष्य
 भागवत्युष्टि वड्ढनी॥ न नृति मधिगच्छामि तव वाक्यमेते विबन॥ पुष्कर उवाच॥ जन्म
 नक्षत्रगोमये सवैषधिसमन्विते॥ कुमंतु पूजितं कृत्वा स्मपेन चैव कारयेत्॥ ॥

स्नातश्चैवाचये देवं वा सुदेवजगत्पतिना नक्षत्रं देवतं चंद्रनक्षत्रवरुणां तथा ॥ वाह
 नासुधपीटा चं चं सं पूजयेत्तथा ॥ यथोक्तं देवतालिंगैर्मंत्रैश्च जुहुयाद्दत्तं ॥ शक्त्या
 च दक्षिणा देया ब्राह्मणोभ्यो भूतम ॥ ततो नुतिता सुरभिः स्वर्गविविधभूषणाः ॥
 तिष्ठन्मनुजशाहं हि हविर्वाजी जितेन्द्रियः ॥ उपवासं विनाप्येतस्मानं पुष्टिप्रदं तथा ॥
 ४ विष्णोः अथ लक्ष्मीं वामनं च कलिं दुःश्रमनाशनं ॥ सर्वव्याधिरहं पुण्यं पवित्रं पापनाशनं ॥
 मातुरस्थानं च जगतां जन्म तारा विधीयते ॥ चंद्रस्य च भगवान्पिता विष्णुः प्रकीर्तितः ॥ रामः
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन जन्म नक्षत्रं स्थितं ॥ मन्त्रासं पूजयेच्चंद्रं जन्मदं च विशेषतः ॥ ४८
 पूजां सदा चंद्रमस्तु कृत्वा जन्मदं स्थितं ॥ कमानवाप्नोति नरस्तु सर्वा
 सुखी तदा स्याद्भुवि नष्टपापशतिसायति ॥ येपि अथ दूतिविधिं प्रकृत्योक्तं ॥ अथ
 ध्वं कटिसत्तं च वासः संगृह्यन्त न ॥ द्वर्कुरे रथा ज्येन चरुणा च वापि नाकिनं ॥ आ
 युष्य होमं कृत्वा च तर्पयेत्पितृदेवता इति ॥ अथ कटिसत्तं बंधनं गृहीत्यतिरिक्तं वि

षयं ॥ यत्किंचित्कुरुते कर्म वैदिकं वाथा तांत्रिकं ॥ कटिबंधेन संयुक्तं तत्सर्वनिष्फलं
 भवेत् ॥ शौचं कौशिकं हेमं पदसत्तु तं तु वा ॥ वज्रयेत्कर्म कालेषु कौची विप्रो वि
 शेषतरति ॥ गृहस्थधर्मप्रकरणे आश्रयते न तन्निषेधान् ॥ कौपीनाद्यादना
 थयि मौं जीकायां स्कीदिजः ॥ अंतरेत्रिभुतां तावद्दारासीचाहते पुनरित्याश्रयते
 नार्थाय मौं जीकायां स्कीदिजः ॥ अंतरेत्रिभुतां तावद्दारासीचाहते पुनरित्याश्रयते
 यं नैव ब्रह्मचारिणः कटिसत्तं विधानम् ॥ न चैयं मेखलेति मंतव्यं ॥ तस्याः दृष्ट्यु
 पादानात् ॥ आयुष्य होमस्तु शौनकीये ॥ आयुष्य होमं वक्ष्यामि शौनको हं हि ज्ञे
 जन्मना ॥ कुर्याच्च जन्म नष्टं च विषुवे संक्रमेपि वा ॥ यौर्मास्याममावास्यां गृह
 तो चंद्रसूर्ययोः ॥ स्नातः शुक्लांबरधरः शुक्लमाभ्यानुलेपनं ॥ अलं कृतः स्वस्ति
 वाच्यः अन्नं दद्याद्विजातये ॥ आथाज्यभागपयं तं कृत्वा पात्रे पनादिकं ॥ कृतान्नं
 जुहुयात्सम्यगवदानस्य संपदा ॥ अतो मन्त्राः कृतवन्त्यं च दशकेन तु ॥ इमं

७०

स्तोममईतरत्यचांष्टोउशकेनतु॥एकयाजातवेदस्याकुर्यात्स्विष्टकृतंतत॥होमज्ञो
 षंसमाप्यायब्राह्मणज्ञोजयेतन॥स्वस्तिवाच्यंदिजाग्येस्तैर्धेनुदद्याच्चदक्षिणां
 मितिज्ञोनकीयथायुष्यहोमविधिः॥अथेतेषां वचनानामेवाक्यतयाप्रयोगः॥अ
 थकर्त्तापिवाह्नेभ्यंज्यस्नात्याज्ञातिप्रकरणोक्तसर्वोविधिमुत्तमुदकुंभसंपूज्यत
 दुदकेनस्नात्याशुक्लावरधरांसुवर्णादिकटिसूत्रमावध्यविधिवश्चस्तिवाच्यको
 तुकमावध्यग्रहयज्ञपूर्वकं पूर्वहोममपुष्यहोमेतंत्रेणकरिष्यशतिसंकल्प्याग्निं
 प्रतिष्ठाप्यग्रहनेभ्यश्चान्वाधानं कुर्यात्तान् चथा॥देशादिसंकीर्त्यास्मिन्दुर्वापुष्य
 होमेदेवतापरिमहाप्यमन्वाधानं करिष्यइत्युक्तास्मिन्नन्वाहिते ग्नाभिर्यादियक्षु
 षीभाज्यनेयंतमुत्कात्रप्रधानमृत्युंजयमष्टोत्तरशतं दुर्वाप्रयेण तथा विश्वा
 न्देवान्दशहस्ताः अग्निं वीउशहस्ताः जातवेदोऽग्निमेकवारंचरुद्रयेण शोषेण
 स्विष्टकृतमियाज्यभागांतं हत्वाग्रहान्मुत्कादधिमधुपयताकहर्वांकुरंगहीत्वाजं

रामः
७०

वकंवसीहोमृत्युंजयज्यं वकानुष्टु॥ॐ जंतेनमंत्रेणाष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिदु
 त्वाचरुहोमंकुर्यात्॥आतोमप्रशतिदशर्चस्यसक्तस्यागोतमोविष्देवाद्यादितो
 र्चसप्तमीचजगत्याः षष्टाविराट्स्थानान् अष्टम्याद्यस्तिस्वस्त्रिष्टुमः प्रधानहोमे
 विनियोगः॥रतिप्रत्येचहोमः॥इमंस्तोममितिषोउशर्चस्यसक्तस्यज्यंगिरसःकु
 लोऽग्निरादितश्चतुर्दशजगत्याः॥अंतेदेविष्टुभोदेवत्याः प्रधानहोमे॥रतिप्रत्येचं
 होमः॥जातवेदस्यइत्यस्यमारीचःकश्यपोजातवेदोऽग्निस्त्रिष्टुपहोमे॥एवं सप्तविं
 शतिमंत्रैस्तावदाहुतीर्हत्वास्विष्टकदादिहोमशेषंसमाप्यवासुदेवं नक्षत्रदेवता
 चंद्रश्चनक्षत्रं वरुणांच षोउशोउपचारैरभ्येतनत्प्रकाशकेमंत्रैराज्याहुतीर्जु
 हुयात्॥ततो नवग्रहकेतुशोदकेनाभिषिक्तोयथाशक्तिगोमहिरण्यदिकंदत्वा
 देवगुरुब्रह्मणसुहृदं धुयुतोश्चहृतायुधपीठचत्रपद्मां कृत्वा ब्रह्मणो जोजयि
 त्या गंधादिभिरलेह्यतोयतमं षणोयतपुष्यमात्रेन तनवस्त्रं धत्वा पतिपुत्रव

जीमिः स्त्रीमिनीराजितो ब्राह्मणोभ्यश्चि वास्वीकृत्य स्वयं हविष्याशीति तं प्रियोवर्ते
 त॥ अत्र वा सुवर्णादिनिर्मितकटिसूत्रधारणां कार्यं॥ इति विधानपारिजातेऽब्द
 ति विधानं॥ नृज्जातकेतु प्रकारांतरेणोक्तं॥ स्पृष्टा मे द्वादशे मासि विधानांतरमा
 दिशेत्॥ सुदृढाः कारयेत्स्वपूजाः सुप्रभावंशपेटिकाः॥ निधाय मोदकादीनि तां क
 लादीनि सर्वशः॥ आद्याद्यनर्तनैर्वस्त्रैः पूजादि द्वादशपेटिकाः॥ जीवस्वजासुनारीषु
 भक्त्यासंप्रतिपादयेत्॥ प्रत्यब्दमेवं कुर्याच्च वर्षवर्धने मुत्तमं॥ संततेः क्षेमरक्षां
 जननी स्वयमेव वा॥ अब्दानां षष्ट्या वच्च संप्राप्ते जन्महायने॥ स्नात्वा शुद्धेन तैले
 न पूजयेद्दशराधिपं॥ ब्राह्मणान्मोजयेत्तत्पातेनारोग्यमवाप्नुयादिति॥ अत्रमा
 र्कं डेयं पूजनमपीदं॥ इदं प्रयोगं रत्ने॥ प्रतिसं कसरं चैव कुर्यान्मार्कं डेयं पूजनं॥
 गंधपुष्पादिनैवेद्यै रथपुष्पांजलिं ददेत्॥ तत्र मंत्रः॥ अथायुष्यं दमहाभागसोम
 वंशसमुद्भवमहापोमुनिश्रेष्ठमार्कं डेयं नमोस्तुते॥ इति पुष्पांजलिं दद्यात्

रामः
५९

प्रार्थयेद्दरमुत्तमं मार्कं डेयमुनेयनमस्ते चिरजीविने मार्कं डेयमहाभाग सप्तकल्या
 तजीवत॥ अथाशौग्यसिद्धयर्थं मस्माकं वरदोभव॥ नराणां मायुरारोग्यं ययसौ
 र्व्ये सुखप्रदा॥ सोम्यमूर्ते नमस्तुभ्यं गुवंशवराय च॥ महातपोमुनिश्रेष्ठ सप्तक
 ल्यां तजीवत॥ मार्कं डेयनमस्तुभ्यं दीर्घायुष्यं प्रयच्छ मे॥ मार्कं डेयमहाभाग प्रार्थ
 येत्कां कतां जलि॥ चिरजीवी यथा त्वं मोमविष्ये हंतव्यामुने॥ मार्कं डेयोद्दरं त्वं
 दे॥ एवादीन्संस्मरेत्ततः॥ अथ श्रद्धांमा बलिव्यासो हनुमो अविभीषणः कृपः परशु
 रामश्च सप्तैते चिरजीविनाः॥ अन्याश्च देवताश्चै व संपूज्य तद्दहनं॥ ब्राह्मणो
 भ्यस्ततो दद्यात्तिलान्धान्यं ततो दत्तं पातव्यं च ततः क्षीरमायुर्वर्द्धिकं रं परं॥
 तं नम्रः॥ अयं जल्पदं मि तं क्षीरं सतिलं गुडमिश्रितं॥ मार्कं डेय वरं त्वं व्यापि वा
 म्यायुष्यं हेतनामकरयोस्तथा॥ चरे श्यं तपनं भुक्ता जातकर्मणि चेव हि॥ अना
 न्येषु तु संस्कारे पूषवासेन श्रुध्यति॥ स ह्ये पनीत्याकु यश्च तदा दोषो न विद्यते॥ य

दिदिगर्भविपत्तिः स्याद्विशो वा मिरतां यदि ॥ अथ यनकारिकाया तृतीयवसरे चो
 ले कुर्वीता स्योत्तरायतो ॥ शुक्लपक्षे शुभेति कृत्याभ्युदधिकं तथा ॥ यथावयं वा के
 वीचिदुपवीर्यमिदं स्यात्सहस्रतरयादिकादिकालशुद्धिं ज्ञात्वा स्वस्वसंज्ञे
 प्रकारेण च उक्तं कर्मकार्यं ॥ इति च ज्ञात्वा कर्मविधानं ॥ अथ बेलस्याक्षारारंभविधानं ॥
 तत्कालमाह नृसिंहः ॥ अक्षरस्थितिः प्रोक्ता प्राप्ते पंचमहापदे ॥ उत्तरायणमे
 स्यैकुंभमासं विवर्जयेत् ॥ अथ नक्षत्राणि ॥ हस्तादियमरुमित्ररौद्रयो ह्ना
 श्वित्रमं ॥ अवर्णं च प्रस्थाप्य स्यादक्षरग्रहस्तौ तौ विशो ॥ नक्षत्रिकर्तव्यतामाह
 विष्णुधर्मोत्तरे पशुरामं प्रतिपुष्करा ॥ प्राप्ते पंचममेव वर्षे प्रसुते जनादेनो वष्टौ
 प्रतिपदं चैव व्रजयित्वा तथाष्टमी ॥ रिक्तां पंचदशीं चैव सौरमौमदिने तथा ॥ एवं
 सुनिश्चिते काले विद्यारंभं तु कारयेत् ॥ पूजयित्वा हरिं लक्ष्मीं देवीं चैव सरस्व-
 तीं ॥ सविद्यासंस्कारांश्च स्वविद्यांश्च विशेषतः ॥ संस्काराः पाणिन्यादयः ॥

रामः

५२

॥ विद्याश्रपाणिनिव्याकरणादयः ॥ एतेषामेव देवानां स्मात्तु जुहुयादृतं ॥ दक्षिणामिद्विजं
 मृगां कर्तव्यं चात्र पूजने ॥ प्राञ्ज्यो गुरुसीनो वारुणमिमुस्वं विशुं ॥ अध्यापयेत्तु प्र
 थमं द्विजाशीर्भिः सुपूजितं ॥ ब्राह्मणानां गुरुणां च देवतानां मनंतरं ॥ ततः संपूज्य विज्ञेन
 धात्रीं रामगुरुस्तथा ॥ दक्षिणामिद्विजं प्राणां कर्तव्यं तर्पणं तथा ॥ ततः प्रभस्ये न धाया
 न्वर्जनीयान् विवर्जयेत् ॥ अष्टमीद्वितयं रामपक्षांते च द्विद्वयं ॥ अशौचे च द्रव्यात्रायां
 भूकं पेरानुदृशेत् ॥ व्यतीपातेत्याहोरात्रं मुक्तापाते तथैव च ॥ अकालस्तमिते चैव नि
 ज्योतिषि तथा वरे ॥ तथा उकाले प्रचंडं अयदात्या युस्तदा भवेत् ॥ प्रदोषे च अशुद्धे चै
 त्यवृक्षे च तुष्यथे ॥ गोस्थाने कुंजरे चाश्वेन चैव पितृयापठेत् ॥ स्वस्वगालुरवैद्यो रै
 स्तथा च रवरनिस्वने ॥ तथा वादित्रशब्दे च प्रवृत्तेन गरोस्त्वे ॥ कालेषु देवेषु मयोदि
 तेषु पठंतिय रामनेषु विद्या ॥ इति ॥ इति विधानपारिजाते बालस्याक्षरारंभविधानं ॥
 अथेदानीं प्रसंगादनुपनीतधर्माः कथ्यन्ते ॥ तथा च स्मृतिचंद्रिकायां गोतमः ॥ प्रागु

५३

पुनर्यनात्कामचारकामवादकाममक्षरति। व। रः स्वेदागतिः कामवादेऽस्मिन्नादि
भाषणं। काममक्षरः पृथुपितात्रादिमक्षरं॥ एतत्पुत्रियमारोक्षपुनर्यना तैत्त्राङ्ग-दे
पतिमव॥ एतत्काहापातकव्यतिरिक्तविषयं। तथा च स्मृत्यन्तरं॥ स्यात्कामचार
मक्षरं। किमहितः पातकादुत्तरति। महापातकेऽपि त्रिभिः प्रायश्चित्तकर्मकार्यैः तपो
चोक्तं पराशरेण॥ अनुपनीतस्तु योतिः। अन्यत्र वैद्यादिना स्मृत्तु पुत्रयं कार्यपि
त्रात्रापि वतिष्ठे मन्त्रमोक्षविषयं। अन्यत्र वैद्यादेवंपुरो जेताशममिम
येचयदुतं॥ प्रमादिदिष्टशुभकवर्त्ताचारक्षयः प्रयत्नतइति॥ इदं बालविषयं॥
तदाचारक्षयवसिष्ठः। न ह्यस्य विद्यते कर्म किंचिदमो जिबन्धनात्। बालः श्रद्धासमस्त
वद्यावेदेन जायतइति। पुनरिति शेषः॥ गौतमोपियथोपपादमत्रपुरुषोभवति। न
तस्याचमनकृत्योविद्यते। न तस्योदस्युखोविचारोदस्युखा मुखरयादयोनिय
माइति॥ अस्त्यस्य इति। आपस्तम्बमोहः। आप्तप्राशानात्रयतोभवत्यासंबत्स

रामः

५३

रादियेकेरतिगौतमोपि। न तदुपस्य इति दाशौचमिति॥ तस्यानुपनीतस्योदव्यादिस्पृष्टस्या
पि स्पृशंस्नानमिति हरदत्तः। स्मृतिदीपिकायां तु शिशोरभ्युक्ष्येत्प्रोक्तं बालस्याचमनं
स्मृतं। रजस्यत्रादिसंस्पृशंस्नानमेव कुमारके॥ तेषां लक्ष्मीपितं त्रेवोक्तं॥ प्राचडाकरणा
दालः प्रागन्तप्राशनादिष्टुः कुमारकस्तु विज्ञेयो यः वर्त्ताजी निबन्धनमिति। हतशौचमपि
नाग्निहोत्रादौ नियुज्यात्॥ तदाह गौतमः॥ नयेन मग्निहवनबलिहरणयोर्नियुज्यादि
ति॥ तस्य मंत्रहीनस्यादित्येभिः प्रायः। मनुरपि। नेवकन्यानेयुवतिनित्यविद्यो न बलिशः
। होतास्यादग्निहोत्रस्य नानोनासंस्कृतस्तथेति॥ न मंत्रान्तराहयित्वा नियोज्य इत्याह
गौतमः। न ब्रह्माग्निव्याहारयेदन्यत्र स्वधानिनयनादिति॥ मनुरपि॥ न ह्यस्मिन्विद्यते
कर्म किंचिदमो जिबन्धनात्॥ नाग्निव्याहारयेद्ब्रह्म स्वधानिनयनादुत्तरति। स्वधानि
नयनं श्राद्धं। तच्चानुपनीतेनापि कार्यं कर्त्तव्यं तस्मात्। रयनुपनीतधर्माः। अथ बाल
पितृधर्माः। विष्णुधर्मेति रेपुष्करः। अपपथं न च बालानां तथा भागवतपश्यन्तां॥ प्राथितिं

बालकानां च दानं स्यादितं ततः॥ बालानां प्राथितं इत्याना कलोकमे हीयते॥ बालका
 श्रानुनेयाः स्युर्धर्मकामैः सदानैरे॥ तेषां भोज्यप्रदाने न गोदानफलमा भूयात्॥ तेषां क्री
 उनकंदत्वा मोदते नंदने वने॥ आत्मा दयति स ततयस्य पृष्ठे तबालको॥ दो मो गिंम
 रुद्रा मोति यत्र यत्र मिजाये ते तस्मात्सर्वप्रियत्वेन बालानां भूतभोजयेत्॥ अमुके वसु
 बालेषु न चाश्रीयात्कदाचन॥ अनेंद्या कचा श्रीयात्कदाचिदपि च स्वये मिति॥ इत्यनु
 पनीतधर्मप्रकरणे नैत्रादिधर्मविधानं॥ अथोपनयनं॥ तत्र स्वस्वस्वज्ञोक्तप्रकारेण
 कर्तव्यं॥ तत्कालादिकमुक्तं योगीश्वरेण॥ गमादिमेष्टमेवाष्टे ब्राह्मणस्योपनयनं॥ यज्ञ
 मेकादशे सैके विनामैके यथाकुले॥ काम्योपनयनकालमाहोरात्रा॥ जन्मतः पंचमव
 ष्टब्राह्मणस्योपनयनं राजसुषुष्टे वैश्यस्य सप्तमे तु बलाधिनी मरुतपि॥ ब्रह्मव
 र्चस्य कामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे॥ राज्ञो बलाधिनिः षष्टे वैश्यस्याप्याधिनी द्वमे॥ वि
 द्मु॥ षष्टे तु धनकामस्य विद्याकामस्य सप्तमे॥ अष्टमे सर्वकामस्य नवमेकांतिमिदं

रामः
५४

तः॥ अथ वर्णसंज्ञे तु॥ अथ ब्रह्मचारिकव्यो गमपंचमेष्टे ब्राह्मणमुपनयित गमादिमे
 वा गमादिमे राजन्यमिति॥ ज्योतिर्नृसिंहस्तु॥ उत्तरायणे सूर्ये कर्त्तव्यं स्योपनायनं॥
 भापस्तंबश्रुतिरपि॥ वसंते ब्राह्मणमुपनयात्तस्मीमेरा जन्या॥ शरदि वैश्यमिति॥ अ
 च ज्येष्ठमासे ज्येष्ठपुत्रोपनयननिषेधति गर्गाः॥ ज्येष्ठमासे विशेषणसर्वज्येष्ठस्य चैव
 हि॥ उपनीतस्य पुत्रस्य ज उच्यते मयुरेव चेति॥ बृहस्पतिः॥ शुक्लं पशुः शुभः प्रोक्तः॥ ह्ये
 श्वाद्यत्रिकं विनेति॥ मृगोरं गिर सोमदेकं त्रिं नोपनायनं तेषां विनक्तुना वसंते
 नेरुद्रपक्षे गलग्रहे॥ उपनीतस्त्वनध्याये पुनः संस्कारमर्हति॥ त्रयोदशी चतुर्थे च
 सप्तम्यादि त्रयं तेषां चतुर्थी चैव संप्रोक्ता अष्टावते गलग्रहाः॥ अपर ह्ये चोपनी
 तः पुनः संस्कारमर्हति॥ नारदः॥ गुरुशुक्रबुधानां तु वाराः श्रेष्ठतमाः स्मृताः॥ मध्य
 मः सोमवारस्तु सूर्यवारो विमध्यमे॥ वारो मंदारयो वज्रैर्हृद्वे वज्रैर्निशापतो॥ अ
 स्तंगतस्य सोमस्य वारो वज्रैर्हृद्वे जन्मनि॥ दिजन्मनुपनयनो बृहस्पतिः॥ चिद्वत्

५५

रपुरोहीरायोस्तमेचैव वासवे। चाष्टौ सोम्यपुनर्वस्योः प्रज्ञास्तं ह्योपनायनं॥ व्याघातं प
 रिध्वं जं व्यतीपातं चैव धृतिं॥ गंडेति गंडे शूलं च विष्कं मं चैव वज्रं येन गण्डिष्टाष्टादशरा
 योगे पुप्रज्ञास्तं ह्योपनायनं॥ अत्र विशेषमाह श्रीपतिः॥ स वै धृतिव्यतिपातनामाय
 वीप्यनिष्टः परिध्वस्य चाङ्गीतिस्त्रस्तुयोगे प्रथमे स वज्रे व्याघातसंज्ञेन वपंच शूले
 गंडेति गंडे च वडे वना उग्रः श्रुमेपु कायेषु विवर्जनीयाः॥ बवादीनां तुषट्कं स्यात्पना
 ये सुपूजितं॥ शकुन्यादीनि विष्टिं च वज्रं यनु विशेषत इति॥ एवं सम्यग्विचार्यैव तैर्का
 निदिधितांगते। कृतोपनीतिः शिष्याः स्याद्दीर्घायुः सर्वयज्ञकृत्॥ देवज्ञे सम्यगभ्य
 च्यवर्त्तेः कनकमूषणैरिति॥ तत्राचार्यलक्षणा माह शौनकः॥ कुमारस्योपनायनं
 श्रुताभिज्ञनवृत्तवान्॥ तपसा धृतनिःशेषपाप्मा कुर्यात्तुष्टिजोत्तम इति॥ व्यासोपि॥
 कृदयंति स न तं यस्य पृष्टेन बालकाः॥ दीर्घायुं महदाप्नोति यत्र यत्राभिजायते
 ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन बालानामेते तु भोजयेत्॥ अमुक्तं च सुबालेषु न चाश्रीयात्कदाचन॥

राम
५५

अत्रं दद्यान्न चाश्रीयात्कदाचिदपि च स्वयमिति॥॥ इत्युपनीततसिद्धादिधर्मविधानं॥
 अथोपनायनविधानं॥ याज्ञवल्क्यः गमहि मेवाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनं॥ राजा मेका
 दशे। सिके विशा मेके मथा कुलं॥ काम्योपनायनकालमाह मनुः॥ ब्रह्मवर्चस्य कामस्य
 कार्यं विप्रस्य पंचमे। राज्ञो बलार्थिनेः षष्ठे वैश्यस्याथार्थि नोष्टमे। विष्णुः षष्ठे तु धनका
 मस्य विद्या कामस्य सप्तमे॥ अत्र गमहि मेधिति बहुवचने गमहि मसं स माह मव
 षं प्राप्य यमिति सुदर्शनताद्याकारः॥ आश्वर्वा सुत्रे तु॥ अथ ब्रह्मचारिकव्योगम
 पंचमेव ब्राह्मणमुपनीत गमहि मेवति॥ आपस्तंबः॥ अथ काम्यानि सप्तमे ब्र
 ह्मवर्चस्य काममष्टमे आयुः कामं नवमे तेजस्का मंदशमेना च काममेकादशे इन्द्रिय
 कामं द्वादशे पशुकाममुपेनयेदिति॥ गोणा कालमाह मनुः॥ आपो उशा द्वाह्मणस्य सा
 वित्री नातिवर्त्तते॥ आद्या विशाष्ट्यचबधोराचतुर्विंशतेर्विशः॥ गर्गः॥ यै विप्रं वसंते
 क्षितिपं निंदाद्यैश्च द्यनांते व्रतिनं विदध्यात्॥ माद्यादिशुक्रांतिकपंचमासाः स्या

५६

धरणा वासकलुहितांतां ॥ इमा प्रावपि ॥ माघादिषु च मासेषु मों जी पंच सुत्रास्यते ॥ वसंते
 ब्राह्मणस्याथ ग्रीष्मे राजस्तथैव चेति ॥ अतिरपि वसते ब्राह्मणमुपनयीत ग्रीष्मे राजस्तथा
 रदि वैश्यामिति ॥ वृत्तशतके तु ॥ न जन्मो धृष्टो न च जन्म मासे न जन्म काली न दिग्ग विदध्या
 तू ॥ ज्येष्ठे न मासि प्रथमस्य सन्तोस्तथा सुताया अपि मंगलानि ॥ गगोपि ॥ ज्येष्ठ मासे वि
 शेषे तास्य सर्व ज्येष्ठस्य चैव हि ॥ उपनीतस्य पुत्रस्य ज उच्यं मृत्युरेव चेति ॥ अत्र विशेषमाह
 राजमानं ॥ ३ ॥ जातं दिन दृष्यते वसिष्ठो ह्यष्टोच गगो नित्यं तं दृशा त्रिः ॥ जातस्य पक्षं कि
 ल भागुरि श्रृंशेषाः प्रशस्ताः खलु जन्म मासि ॥ अन्यत्रापि ॥ जन्म मासेति श्री मेच वि
 परीतदले सति ॥ कार्यं मंगलमिदं गगो नित्यं तं दृशा त्रिः ॥ जन्म मास्य निषेधे पिदिमा
 निदृशवर्जयेत् ॥ आरभ्य जन्म दिवसो धुनाः स्थुस्तिथ्यो यरे ॥ ग्रंथांतरेऽन्यदपि ॥ ब्र
 ते जन्म चिकाटि स्थो जीवो पीष्टो च नास्ति कृत ॥ शुभेति काले तु याष्टि ज्यवस्थो ह्युणा
 र्चनात् ॥ शुद्धिर्नैव गुरो र्यस्य वर्षे प्राप्तेष्टमेयदि ॥ चैत्रे मीन गते भानौ तस्योपनयनं

रामः
५६

शुभं ॥ जन्म दृष्टमे सिद्धे नीचो वा शत्रु मे गुरो ॥ मों जी बंधः शुभः प्रोक्तः चैत्रे मीन गते रवौ ॥ ना
 रदः ॥ बालस्य बलहीनो पिशां स्या जीवो बलप्रदः ॥ यथोक्तं वसरे कार्यमिनु क्तो पनायन
 मिति ॥ गुरु श्रांति श्रृंशेषाः प्रशस्ताः खलु जन्म मासि ॥ अन्यत्रापि ॥ जन्म मासेति श्री मेच वि
 दितीया चापि सप्तमी ॥ पक्षयो र्भयौ श्रेष्ठौ विशेषे ता सुदृजिताः ॥ धर्म कामौ सिते पक्षे
 ह्येते च प्रथमा तथा ॥ शुक्र त्रयोदशी केचिदिदं तिमुनयस्तथा ॥ वसिष्ठः ॥ नेमि ति ह
 मनध्यायं ह्येते प्रतिपदि नो मेखला बंधने शान्त्यो ले वेद प्रते क्षपि ॥ प्रशस्ता प्रति
 पक्षह्मान पूर्वपर संयुता ॥ एतदतीत कालु शुभगे विधौ ॥ चंद्र बल युने ल मेव वारिणा
 मति लंघनं रतिव्या सोक्तः ॥ एवं सप्तम्या पितृ स्याः गल ग्रह लोके ॥ वृहस्पतिः ॥ शुक्र प
 क्षः शुभः प्रोक्तः ॥ हस्त श्रांति श्रृंशेषाः प्रशस्ताः खलु जन्म मासि ॥ अन्यत्रापि ॥ जन्म मासेति श्री मेच वि
 रत्न संग्रहे नारदः ॥ विनक्षु निवस्यै तेन हस्त पक्षे गल ग्रहे ॥ असा ह्ये चोपनीतः पुनः संस्का
 रमर्हति ॥ विनेत्यस्य वसंते गल ग्रहे न दोषा येत्यर्थः ॥ गल ग्रह माह नारदः ॥ त्रयोदशी चतु
 र्त्वेनात्तस्य वरोक पनयन विषयं ॥ प्रशस्ता प्रतिपक्ष ह्ये कदाचिप

५७

कंच समम्यादिति च यं चतुर्थी चैव संप्रोक्ता अष्टावेते गत ग्रहाः ॥ वसिष्ठः ॥ पापं ज्ञा
 के गते यं प्रैरिनी च स्थिते पिवा ॥ अनध्याये चोपनीतः पुनः संस्कार मर्हति ॥ तथा ॥
 अनध्यायस्य पूर्वेषु स्तुतये व परे हनि ॥ व्रतबंधं विसर्गं च विद्या रंजनं कारयेत् ॥ राज
 मार्त्तुं ॥ आरभाने तरे यत्र प्रत्यारंभो न सिद्ध्यति ॥ गगादि मुनयः सर्वे ते मे वाहु गेति अ
 हमिति ॥ ज्योतिर्निबन्धे ॥ अष्टकासु च सवसु युगमयं तरो दिषु ॥ अनध्यायं प्रकुर्वीत
 तथा सोपपदा स्वयि ॥ तत्स्वरूपं स्मृत्यर्थं सारं ॥ सितार्जुनैश्चितीया च भाष्ये नैदृशमी
 स्थिता ॥ चतुर्थी द्वादशी माघे राताः सोपपदाः स्मृताः ॥ एवं प्रदोषदिन मपि वज्यी त
 दाह गोमिलः ॥ षष्ठी च द्वादशी चैव अर्द्धरात्रौ न नाडिका ॥ प्रदोष मिह कुर्वीत तृतीया
 तृनेयामिका ॥ कुत्रचिद्युगादा वदोषमाह ज्योतिर्विबन्धे व्यासः ॥ याचैत्रवैशीखसि
 ता तृतीया माघे सप्तम्यपि फाल्गुने स्य ॥ कृते तृतीयोपनये प्रशस्ताः प्रोक्ता नर
 दा जमुनी प्रमुखे ॥ गगः अर्द्धरवींदोरवनि प्रकंपे के नृमोत्कापतानां दिदोषो ब्र

रामः
५७

ते दशाहातिवदंति तज्जास्त्रयो दशाहातिवदंति केचित् ॥ संकटे तु च देवैः ॥ हरे दिशां चैव धरा
 प्रकंपे वज्र प्रपाते यविदार तोच ॥ केतौ तयोक्तां शुक्र एा प्रपाते अहंत कुर्याद्भूतमंगलानि
 ॥ सरवा ॥ वेदप्रतोपनयने स्वाध्यायाध्ययने तथा ॥ न दोषो यजुषां सोपपदा स्वध्ययने पि च
 तथा ॥ भृगोरंगिरसो मौख्ये कर्त्तव्यं नोपनायने ॥ नारदः ॥ गुरुशुक्रबुधानां तु वाराः श्रेष्ठतमा
 ब्रते ॥ मध्यमः सोमवारस्तु सूर्यवारोऽपि मध्यमः ॥ वारो मंदारयोर्वज्यो कृत्ते वज्यो निशापते ॥
 अस्तंगतस्य सौम्यस्य वारो वज्यो हितम्भति ॥ चारो मंगलः ॥ दिनान्युपनयने ॥ ज्योतिर्नि
 बन्धो ॥ सर्वेषां जीवशुद्धवाराः प्रोक्ता ब्रते शुभाः ॥ चंद्रकौमध्यमौ ज्ञेयो सामबहुजपोऽकुलः
 शाखाधिपतिवारश्च शाखाधिपबलं तथा ॥ शाखाधिपतिलग्नं च दुर्लभं त्रितयं ब्रते ॥
 शाखाधिपतिवारश्च शाखाधिपबलं तथा ॥ शाखाधिपतिलग्नं च दुर्लभं त्रितयं ब्रते ॥
 शाखाधिपाश्चरले स्पंगहे ॥ रुगथ वस्त्रा मयजुषा मयि गुरुसौम्यमौमसिताः ॥ जीव
 सिसौतौ विप्राणां क्षत्रस्य रोहमश्विनां चंद्रति ॥ पारिजाते वृहस्पतिः ॥ बह्वानां गुरो

नरिययजुर्वेदेषु पांशुषु। सामगानांधरासु नोरथर्वविदुषां रवेः॥ न ह्यत्राति स एवाहस्तत्र
 येषु धनिष्ठयोः सौम्यसौम्यदिति विदुषामेषु। ज्ञास्तेति चोच्यते वलेने युक्तकार्येऽपि
 दिजानां व्रतबंधमोक्षो॥ ज्योतिर्निबिंधेपिनारदः॥ अष्टन्यवत्रयां ये ज्य चंद्रोदित्युत्तरा
 तिच॥ विसृज्यामिमित्राह्नयोनिमान्यपनायने॥ वृहस्पति॥ त्रिष्टुतेरुगोहिण्याह
 स्तेमैत्रेयवासवे॥ त्याक्षे सौम्यपुनर्वसोरुत्तमं सुपनायने॥ ज्योतिर्निबिंधेपि पूर्वहिस्ते
 त्रयोसापश्चिति मूले तु वक्रचं॥ यजुषां पौष्णमैत्राके चिंदुयो ह्ये च यवर्णां॥ राजमा
 तं सुब्राह्मणो पुनर्वसुनिषेधति॥ ताराचंद्रानुकूलेषु ग्रहाब्देषु शुभे क्षयि। पुनर्वसो क
 र्त्तुं प्र॥ पुनर्वसुस्कारमर्हति॥ तत्रैव नारदः॥ व्याघाते परिधं वज्रव्यतीपातं च वैधति
 ॥ तिगंडाश्रुत्वं च विद्धं मंचैव वज्रयेत्॥ शिष्टाष्टादश योगेषु प्रज्ञास्तमुपनायने॥ अ
 विवेशमहाश्रीपतिः॥ स वैधतिस्तु व्यतिपातनामसर्वोप्यनिष्टः परिधस्य चाहं॥
 तिस्रस्तु योगे प्रथमे सवज्ज्योघातसंज्ञेन वपंचश्ले। गंडेति रांडे च पंडे वनाऽऽशु

रामः
 ५८

मेषु कार्येषु विवर्जनीयाः॥ गगर्गः॥ बवादीनां तुषट्कं स्यादुपनाये सुप्रजितं॥ शकुन्यादी
 विष्टाचवर्जयेत्तु विशेषत इति॥ अत्रान्यद्वैतं गतं शुद्ध्यादिदेवतोभ्यो वगंतव्यं तदाह
 नारदः॥ एवं सम्यग्निचार्ये वकात्वे निदोषिता गते॥ देवसंस्मरणं गम्य च्यवस्त्रैः कनेक
 भूषणैः॥ कृतोपनीतः शिष्यः स्यादीद्युः सवयितुं कृदिति॥ नृदत्रः॥ नृदत्रेऽपि पूर्व
 संध्यायां वारिदोयदि गजति॥ नदिने स्यादनध्यायो न तंतत्र विवर्जयेत्॥ संध्यायां वारिदो
 कं नैव॥ उदयान्त्रीरुनी संध्याघटिकादयमुच्यते॥ सायं संध्यात्रिघटिकं अस्तादुप
 रिभास्वत इति॥ ज्योतिर्निबिंधे॥ नांदीश्राद्धं कृते चे स्यादनध्यायस्त्वकलिकः॥ तदोप
 नयनं कार्यं वेदार्थं मनकारयेत्॥ एतच्च प्रत्ययनेका स्यायनाद्यन्यविषयं॥ तेषां तदि
 नेदार्थं भावात्॥ अतएवामुपनयने तदिने न भवयेत्॥ एतच्च प्रातस्चनिते। सामं
 स्तनिते तु पुनरेव चैरुं प्रययित्वा सायं संध्यांतरहोमं कुर्यात्॥ न संध्या गजितिकाले
 नृदधुयात इति॥ ब्रह्मोदनं पचेदग्नौ पक्वं चेन्न निवर्तते॥ पूर्वचरुं प्रपत्ता भावैशं

तिरुक्कान्दसिंहप्रासादे॥ ब्रह्मोदनविधेः पूर्वप्रदोषगतिरिति॥ तदाविष्णुकरं ज्ञेयवरोर
 ध्ययनस्य ननु॥ तस्य शांतिप्रकारं तु वक्ष्ये शास्त्रानुसारतः॥ प्रधानं पायसं साज्यद्रव्यं
 शांतियज्ञो भवेत्॥ सक्तं द्रव्यं ते विद्वान्ये देवताविद्भ्यो॥ गायत्री चैव मंत्रः स्यात्सा
 यश्चिंतं तु सपिषा॥ धेनुं सवे सकां दद्यादाचार्या यपयस्विनीं ब्राह्मणा भोजयेत्स आ
 नतो ब्रह्मोदनं चरेदिति॥ नेदं कासायनादेः॥ तेषां ब्रह्मोदनाभावात्॥ गर्गः॥ ज्वरस्योपा
 दनं यस्यैतत्तस्य तत्कारयेत्॥ दोषनिर्गमनात्पश्चात्स्वस्थो धर्मसमाचरेत्॥ ब्रह्म
 स्यति॥ प्राप्तमभ्युदयश्राद्धपुत्रसंस्कारकर्मणि॥ पत्नी रजस्वला चैस्या न कुयाति
 यिता तदा॥ पितृति कर्त्तव्यमात्रोपलक्षणां॥ संकटे तु वाक्यसारे॥ अत्राने सुमुहूर्तस्य
 रजोदोषरक्त्युपास्थिते॥ अयं संपूज्य विधिर्वर्त्तते मंगलमाचरेत्॥ अत्र शांतिविशे
 षस्तृतीयस्तवैकं वक्ष्यते॥ पूर्वसंस्कारातिपत्तौ नुमं उतः॥ कालोतीतिषु कार्येषु
 पातकस्वंपरे धृषि॥ कालोतीतानि ह्येव विद्वद्भ्यामुत्तराणि तु॥ तत्र सर्वकर्मणो तं

रामः
५९

त्रेणानां दीश्राद्धं कुयात्॥ देशकालकर्त्तव्यात्॥ गताशक्रियमाणानां मातृणां पूजनं
 संकृतं॥ सकृदेव भवेद्वा द्वादशमासैस्तथा गदिधि॥ तिकात्यायनोक्तेश्चापुपनीतिदिने म
 ध्यात्संध्यामाहयारिजीते जेमिनिः॥ यावत्ब्रह्मोपदेशस्तु तावत्संध्यादिकं न च॥ ततो
 मध्याह्नसंध्यादिसर्वकर्म समाचरेदिति॥ यत्तु वचनं॥ उपानये तु कर्त्तव्यं सायं संध्यापु
 षासनं॥ अारभेद्भस्मयज्ञं तु मध्याह्ने तु परिहृणीति॥ तत्पूरवां त्रविषयमिति पाणिना
 तहृतं॥ विकल्प इत्यन्ये॥ जेमिनिः॥ अनुपां कृतवेदस्य कर्त्तव्यो ब्रह्मयज्ञकः॥ वेद
 स्थाने तु सावित्री गृह्यते तस्मात्पराति॥ शौनकाः॥ कुमारस्योपनेयने श्रुता मि
 जनवृत्तवान्॥ तपसा धत्तनिः शेषया प्राकुर्याद्विज्ञोत्तमः॥ व्यासो व्याहृतमिदं
 तितस्योपनेयने विशेषो वक्ष्यते॥ एवं ब्रुवन्नेतन्नापयति॥ तेन प्रकारेण प्रतिवेद
 मुपयनं कर्त्तव्यमिति॥ अन्ये तु मरुतमुपनेयनं सर्वविद्वदर्थमिति मन्यन्ते॥ यथा
 हापसां ब॥ सर्वेभ्यो वै वेदिभ्यः सावित्र्यं न्यत इति हि ब्राह्मणमिति॥ शौनकोपि॥ ०

६०

यो वेदांतरमध्ये तितस्त्रविधिना ततः॥ कृतोपनयनो धीय तं वेदं सकलं हि जः द्वितीय
मिममृग्वेदमध्ये तु ममिवांशया॥ एतद्भूक्तविधिना पुनरप्युपनीयते॥ केशानां
वसनं तस्य न क्रियेत क्रियेत वा॥ मेधाजनने कर्मपिविज्ञेयं च कृताकृतं॥ कर्तव्यप
क्षाश्रयणो मेध्यजनने कर्मणः॥ ब्रह्मोदनस्याहोमः॥ स्याद्विराचादिब्रतं तथा॥ कस्य
ब्रह्मादिमंत्रेण परिदानं न चेष्यते॥ तत्रोदगयनोदिप्रकालेनापेक्ष्यते॥ अत्र तु॥
तस्मै तुर्वर्ती महेवयमिसेवमादिक॥ अक्कावित्रीपरिग्राह्याय च दन्यसमीरितं॥
अन्योपनयने तत्तदलंकारविवर्जितं॥ रक्षापिस्वर्गकुर्वीतेत्युपनीतः पुनर्भवेदि
ति॥ अथ पुनरुपनयनस्य निमित्तांतरायेच्यते॥ मनु॥ अज्ञानात्प्राश्यविरामत्रं
सुरासं सृष्टमेव च॥ पुन संस्कारमर्हति त्रयोवर्णादिजातपरति॥ विष्णुरपि॥ विदु
गोह्यामकुक्षुरगोमांसमक्षरौ पुचसं वेष्टेते पुदिजातीनां प्रायश्चित्तांते पुनः संस्क
रान्कुयादिति॥ ज्ञानातपस्तु॥ लघुनगंजग्यापली उच तथाश्रुता॥ उष्ट्रमोनुषको

रामः
६०

भाश्वरासभीक्षीरमोजनात्॥ उवाच न पुनः कुयात्तिसकृदुचरेन्मुदुरिति॥ यमोपि॥
भूसुरोद्यपाने च कृते गोमक्षरोपि वा॥ तत्तदुपपरिवृष्टौ मौजीहोमेन शुध्यतीति
अन्यत्राचंडालान्निदिजोभुक्कासम्यक्चां प्रायतांचरेत्॥ बुद्धिपूर्वतु कृष्यं पुनः
संस्कारमर्हति॥ यस्तु देशान्तरगतश्चिरकालोऽप्ययमारोसह्यवः पुत्रादिना कृत
प्रेतकार्यो यदि जीवसमागते तस्य पुनरुपनविधिरुक्तः॥ संग्रहः॥ जीवन्यदिसमाग
द्येदूनकुंभे निमज्ज्य च॥ उद्धृत्या पयित्वा स्याज्जातकमादिकारयेत्॥ स्मृतिचंद्रिका
यां बोधायनस्तु॥ सिंधुसौवीरसौराष्ट्रस्तथा प्रत्यंतवासिनः॥ अगेवं गच्छंतुंगाश्च
गत्या संस्कारमर्हति॥ प्रत्यंतोत्तरेशः हिमवत्कोशिकाविध्यां परंपन्नस्य पश्चिमं॥
तीर्थयात्राविना गत्या पुन संस्कारमर्हति॥ अदिन्यपुराणो॥ सौराष्ट्रं सिंधुसौवीरा
नावंश्च दक्षिणपथं॥ एतान् देशान्निदिजो गत्या पुन संस्कारमर्हति॥ त्रिस्थांतीसे
ते॥ कर्मनाशाजलस्य शक्तिरतोयविलंघनात्॥ गंडकीबाहुतरणात् पुनः संस्कारमर्हति॥

६९

रतिपराशरस्तु॥विष्णुमहेश्वरपुण्यप्रजापत्यसमाचरेत्॥पंचगव्यंचकुर्वीतस्ना-
 त्वापित्वाशुविभवेत्॥प्राजापत्याचरतांपंचगव्यस्नानंपंचगव्यप्रशनेचपुनसं
 स्कारात्पूर्वमेवकार्यं॥प्रायश्चित्तांतेषुनःसंस्कारंकुर्यादिति विष्णुस्मृतेः॥तत्रविशे-
 षमाहकश्यपःचीर्णाप्रायश्चित्तःप्राच्यामुदीच्यावादिशिगत्वायत्रग्रामपशूनांश-
 व्योनश्चयतेतस्मिन्देशेप्रज्वाल्यब्रह्मासनमासीत्प्रोक्त्रणीतेनविधिनापु-
 नःसंस्कारमर्हति॥पराशरः॥अंजिनमेखत्वादंडोमेष्टव्ययांत्रतानिच॥निवर्ततेदि-
 जातिनांपुनःसंस्कारकर्मणीतिवपनमपिनिवर्ततेइत्याहविष्णुः॥सर्वेष्टेतेषुधि-
 जानांप्रायश्चित्तांतेभ्यःसंस्कारंकुर्यादपनंदउमेखत्वामेष्टव्ययांत्रतानिपुनः
 संस्कारकर्मणिवर्जनीयानीति॥ब्रतानिसौम्यप्राजापत्यादितिमहानाम्यादी-
 निवा॥इतिविधानपारिजातेपयोगपारिजातोलंपुनःरूपनयनविधानं॥०॥
 अथब्रह्मचारिधर्माः॥मनुः॥उपनीयगुरुःशिष्योऽश्वयेष्टोवमादितः॥५॥

रामः

६९

चारमग्निकार्यंयसंधोपासनमेवच॥यमः॥मेखत्वामजिनेदंडमुपनीतंचनियज्ञः॥कोपी-
 नंकटिस्तत्रंचब्रह्मचारीतुधारयेत्॥अंजीधनंमेष्टव्यमिधःशय्योगुरोर्हितः॥भास-
 वर्तनाम्कुर्यात्कृतौपनयनोद्धिज॥अथश्रालायनः॥त्रिव्रतामेखत्वाकायात्रिवारंस्या-
 त्समावृत्तौ॥तिस्रस्तंडुथयःकार्याःपचवासतचापुनः॥प्रवरसंख्यानियमइतिशि-
 ष्टाः॥अत्रोपनीतेनोपाकरतापर्यंतंगायत्राब्रह्मयज्ञाकार्याइत्याहश्रालायनका-
 रिकारःउपाकरतापर्यंतंगायत्राब्रह्मयज्ञकमिति॥अथश्रालायनः॥अंजनाभ्यंजने
 श्वोरंगधपुष्पाक्षतान्जनी॥वर्जयेत्पादकंदुत्रंयानोह्नीषरथादिकान्॥नाशयित्वा
 परिष्टेतुनाशुचौनःपरैःसह॥नचासीतननग्र्यानीलीकविभयद्वती॥नालीकना
 लिकेरकमंडुलु॥मनसापिनचोदत्रंघ्रागुरोरसांकथंचन॥गुरुवदुस्यनीपुतपुत्रा-
 दिपुसर्वदा॥प्रयद्येवापरोतप्रयमाश्रमिवेददितव्रतैस्नान्द्यतासर्वानिचरेत्॥न-
 स्नाययौमैस्त्वतीयेषुनमंजीयदितस्तन॥मैष्टमाहमुनीयासायप्रातर्गुरोः

जे

६

६३

वसन्तः॥ तदा ज्ञाया त्रिषवणस्त्रायानचस्पदाशुमिचिः॥ ब्रतीनोपवसेज्जतुपिचोः संस्था
तयोर्ज्ञेते॥ देवर्षिपितृपूजां च कुर्याद्वागुर्वनुत्तया॥ अक्षिन्नाभारयेन्नित्यं दंडाजिनकं
मंडनम्॥ यज्ञस्य च पवित्रं च मेखलां च गुरोर्वसन्तः॥ पितृभ्यो नमः॥ तेषु संगृह्य नवानन्यान्
नर्हिजः॥ विधिना सुप्रसासेनोद्योत्तानं शुविनिष्पेत्॥ पितृभ्यो नमः॥ तेषु दुष्टेषु प्रादुर्भा
न्यधारणाय जेतुं॥ त्यागात्प्रविभयादन्यत्राकृपर्वनस्येति दियर्थः॥ स क्रेतां श्ररताये
षादिनमात्रेति ज्ञातिनां॥ हृद्येतातेषां शुद्धिः स्यान्ना न्यथा ब्रह्मचारिणां॥ प्रमादाद्वा
थवा स्वप्नेनिसर्गरेतसोद्धिजः॥ ब्रतीशुध्यति हृद्येता त्रिरात्रोपवरोनवा॥ स्वच्छया
ज्ञातोरेतो मेषु नवाप्रकुर्वते॥ प्राजापयेन चीरोन जयेन च शुचिर्भवतु॥ मुक्ता तु स
तकाद्यन्नं मयि प्रसज्ये हजपेत्॥ अमत्येकदिने जाग्या तया गृह्यात्पुरोहितान्॥ नशा
वस्तकस्यान्नं मातापित्रोर्हतेर्ज्ञेते॥ ब्रतिनेष्वोसवालोका आद्यान्नं च नशास्यते
नभक्षयेन्नतां ब्रतमथ मेषु नमेव च॥ वरुयेद्यशुनं लाजापूपकोद्दीप्तं प्राब्रती॥

रामः
६३

चरित्याचतुरोवेदांस्त्रीन्दो वैक मद्यापि वा॥ तोषयेद्दक्षिणाभिस्तु गुरुं मन्त्राविचक्षुताः॥ ध
नान्नित्रादि संभक्तस्माह याथापरात्॥ राजन्याद्वा गुरुसंम्यक्तो वये साधको ब्रती
॥ ब्रतांतरे स्थितयोः पित्रोः कुर्यात्समीरितं॥ सप्तमाप्यक्रियाः सर्वाः शिरः संवत्स
रावधि॥ तयोः पितृभ्यो नमः॥ प्रश्नादेव समापयेत्॥ तद्रतं ब्रतवान्नि प्रोविधि वदुः
चोदितः॥ गुर्वज्ञातिभिः॥ कार्या पूजामक्तिपुरस्वतेति॥ यमः॥ स्वज्ञासनं च शयनं वज्रये
दंतथावनं॥ स्वपेदेवाः कुरोष्वेवनरेतः स्तं दयेत्कचित्॥ कर्मपुराणेपि॥ नादज्ञं चैव
वीक्ष्ये तनाचरेदंतथावनं॥ गुरुद्विष्टं मेषजायं प्रयुज्जीनं नैकामतः॥ एतच्च व्याधिसाहि
येवेदितव्यं विद्योपदिष्टं मधुर्मासादिकं गुरुद्विष्टं हृत्वा प्राश्नीयायादियर्थः॥ तथा
च वसिष्ठः॥ चेद्व्याधीतकामं गुरो रुद्विष्टं हृत्वा मेषजायं सवप्राश्नीयदिति॥ त
था च वृहस्पतिः॥ ति॥ भ्रष्टे तान्य ब्रता द्यानि आपो मलं पयः॥ हविर्ब्राह्मणाकामाय गुरोर्व
च न मोषधं॥ इदमुद्विष्टमपिरुद्व्यतिरिक्तं वर्ज्यं॥ तथा च वसिष्ठः॥ उद्विष्टमगुरोरभ्यो

६३

व्यमिति॥ आपस्तंबस्तु॥ पितृत्येष्टस्य च भ्रातुरादिष्टमोक्तव्यमिति॥ अन्यच्च मनु॥ उम्भ
 दंतं तु मात्राणोस्तुपनोऽदिष्टमोजनं॥ न कुर्व्यादिरुपुत्रस्य पादयोश्चावनेजनं॥ अथ भोजनं
 स्नापनं च ग्रात्रोदस्यो न मेव च॥ गुरुपत्न्या न कायातिथेः शान्ता च प्रसाधनं॥ मातापि
 त्रौर्विपत्तावपि ब्रह्मचारिणां श्रावणं च न कर्तव्यमित्याह स्मृतिचंद्रिकायां संवत्॥ मा
 तापि त्रौर्विपत्ते तु ब्रह्मचार्यप्रियः सुतः॥ स ब्रतश्चापि कुर्वीत अग्निपिंडोदकक्रियां॥ ते
 नाशौचं न कर्तव्यं संध्याचैव न तु यतिः॥ अग्निकायं च कर्तव्यं सायं प्रातश्चानेयं शरति
 । कायायनोपि। नयजेस्तके कर्म ब्रह्मचारी स्वयं चरेदिति॥ अथ भिक्षारणं॥ तत्र व्या
 सः॥ ब्रह्मणोऽग्निं यो विराजते शुभं भिक्षुमेव ह॥ स जातीयगृहेषु वसाववेति किमेव वा
 ॥ साववेति किमेव चरतामापदिष्यं तथा च भविष्यतुपुराणं॥ चानुवर्तयं चिरं
 स्य मला मे कुरुनेदनेति॥ आपव्यपि शुद्धपक्वान्नं न गृह्णीयात्तदाह गिराः॥ आसमे
 वाददीतास्मादापत्तावेकरात्रकं॥ आसं दूर्यतिसंस्कारो धर्म्यं तिभ्यः प्रेतीच्छतां तस्मा

रामः
६३

दामं गृहीतव्यं श्राद्धव्यंगिरो ब्रवीत॥ एतदव्यापदिष्यं पराशरः॥ यस्तु वेदमधीयानः
 श्रुशान्नुपजीवति॥ श्रुशो वेदकलेयोति श्रुश्चैवं चाधिगच्छति॥ अन्यथा श्रुशेनाप
 रं धनं ब्रह्मणोऽभियतेयदि॥ चिकलजे वेदने दीधमज्ञो व्याघ्रान्वितः॥ चतुर्वेदपियो
 विप्रः स प्रेतो जायते तनरति अनापद्यि स्वजातीयेभ्योऽपि प्रशस्तेभ्य एव भिक्षुमाहरे
 दित्याह मनुः॥ वेदयजेरहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मणि॥ ब्रह्मचार्याहरेभ्यः श्रुशेभ्यः
 प्रयतो न ह॥ कश्चिदपवादमाह स एव गुरोः कुलेन भिक्षुतनूनातिकुलबंधुषु॥ अला
 भेऽन्यगोहानां पूर्वद्विर्वापरि श्राप्यत॥ सर्वं वापि चरेद्भ्रातृपूर्वाक्तानामस्य भवे॥ निय
 मप्रयः तो वभ्यमभि शंस्तां सुवर्जयेत्॥ तत्र भिक्षुभोजनं पर्याप्तमेवाहः कर्तव्यमित्या
 ह यमः॥ आहारसामात्राधिकं न कश्चिदेष्टुमाहरेत्॥ युज्यते स्तेनदोष एव काम
 तोधिकमाहरेत्॥ उदकुंभं सुमनसो गोशाल्यौ न्यतिकां शौकुं॥ आहरेद्यावद
 थानि भिक्षुं चाह श्ररेत्॥ निषिद्धमन्नमाह त्रिः॥ इति दत्तानुयायिष्वात्तवरां व्यंजनानि च॥

६४

मुक्ताद्युचितां यांति दाता स्वर्गं निगच्छति ॥ माधुकरीयभादाय ब्रह्मलोभ्यः प्रयच्छति
 स याति नरकं द्यौरं भुंजते निरयस्तथा ॥ गौतमः निवेद्य गुरोर्बोभिस्तं भुंजीत स्यं निधौ
 गुरोस्तं भद्रार्थं पुत्रसंब्रह्मचारिण्यरति चान्वहमिति ॥ यज्ञवल्क्यः ॥ कृतो ग्निका यो भुं
 जीत वाग्यतो गुरुं भुंजीत ॥ अपो ज्ञानक्रिय पूर्वस्मिन् सान्निभक स्य न ॥ सत्कारश्च
 हारीतेन दर्शितः मेष्टुमेव हितं पर्याग्निकृतमादित्यदृष्टिं गुरोर्वेवेदितमुज्ञानसम
 तस्यं मिर्त्तं प्राहुर्दृष्टिः विब्रह्मचारसंब्रह्मसिद्धिमवाप्नोति ॥ ब्रह्मचारिणो कृ
 तनिषेधमाह मनः ॥ मेष्टुमेव हितं पर्याग्निकृतमादित्यदृष्टिं गुरोर्वेवेदितमुज्ञानसम
 तिरुपवाससमाहृतः ॥ ब्रह्मचारिणो कृते वा वेददेवेयेपि ज्येष्ठकर्मण्यभेष्टयत् ॥ काममभ्यर्चि
 तोष्णीयाद्भूतमस्य ननु प्यते ॥ अकरणं प्रत्यवायमाह रावः ॥ अहं ह्यभेष्टचरण
 मसमिध्य च पावकं ॥ अनानुरः सतरात्रमवकीर्तिं धृतं चरेदिति मिष्ट्याचरणवि
 धानं ॥ अग्निका यं विधिः ॥ तत्राश्वत्थायनकारिका ॥ अग्निका यं च भिजायः ॥

राजः
६४

प्राग्ध्वं वा तदिष्यते ॥ पदं नो ह्यतो स्यातामादावन्ते च कर्मणि ॥ मनुः दूरादाहृत्य सप्रि
 थः सन्निध्यादिहायसि ॥ सायं प्रातश्च जुहुयात्तामिरग्निमतं द्वितः ॥ विहायसि अं
 तरिक्षे ॥ समिदाहुराविधिमाह वैजवापायनः ॥ पुरास्तमयाग्रागुदीचीदिशंगत्या
 हिंसन्नरत्नसमिधमाहरेदाग्निं ज्ञातुं कामः ॥ शुष्कां ब्रह्मवचस्य काम उभयीमु
 भयकामरति ॥ समिद्वत्पुण्यमाह कायायनः ॥ नां गुष्टादधिकं कार्या समिद्वत्पुण्यत
 याकंचित् ॥ न विपुक्ताय चाचैवने स कीटान्धारिता ॥ प्रादेशान्ताधिकान्द्रुनात
 थानस्यातदिशः शिवता ॥ नातिपर्वानातिया माहो मेष्टुनुविज्ञानता ॥ विशीर्णा विदुः
 द्रुखावकाः समुषिराः कृशाः ॥ दीद्याः स्थूलाद्युतो दृष्टाः कर्मसिद्धिविनाशकाः ॥ स
 मिन्नियमो वायुपुराणो ॥ पलाशसमिधः कार्याः स्वादिर्यस्त दलभतः ॥ शमीरोहितका
 स्वस्यी तदभोवर्कवैतसौ ॥ अग्निकारणो प्रत्यपैवायमाह हारीतः ॥ पुराजग्राहवे
 मृत्युर्दिसयन्ब्रह्मचारिणः ॥ अग्नित्तमोचया मास तस्मात्परिचरेदितं ॥ ब्रह्मचा

६५

रीयदात्मनावाध्यासमिधोनहिगृह्णीयात्तन्तदाम्युनाध्यासमिधस्ततश्चित्तद
कर्तुं प्रायश्चित्तमुक्तैर्विधानेनातस्तोके जेयेन्मंत्रं तत्र संख्यं त्रिवालयो अग्निको
यविनाभुक्ते पापं न ब्रह्मचारिणारति। इदं तु सक्तद्वयोपे। असक्तद्वयोपे तु मनुः अह्नया
मेष्ट्यचरतामसमिधयचावकैः। अनातुरः सत्तरात्रसर्वकीर्तिव्रतं चरेत्। स्याग्नि
कायविधिः॥ अथामिवादनविधिः॥ तत्कालमाह्वयमः॥ ततो मिवाधयेद्दिदो नग्निका
यादनंतरमिति। तत्प्रकारमाह्वयार्थः। वामं वामेन स्यं स्पृश्य दक्षिणेन तु दक्षिणं॥
हस्ता न कर्णा हस्ताभ्यां गुरुतामभिवादनं॥ वामोपरिकरं हस्त्या दक्षिणं तामचो
चरेत्॥ अनुप्रभृति पादौ तमारभ्य पदयोर्न मेतु॥ एतच्च प्रसूयामकर्तव्यं। तदा
हापस्तं व। ऊर्ध्वं प्राणाभ्युक्ता मंति यूनः स्थाविर आगते॥ प्रसूयानाभिवादाभ्यां
पुनस्ताप्रतिपद्यते॥ विष्णुः त्रिष्यातामाशिषं दद्यात्पादोपग्रहं गुरोः स्पृष्ट्वा
कौतौ तु विदुषां मुखं तां ह्येकपाणिना॥ अत्रिरपि दक्षिणं पाणिमुद्रुमप्रकाम

रामः
६५

मभिवाधयेत्॥ श्रोत्रियो जैत्यं लिः कार्यः पादोपग्रहं गुरोः ब्राह्मणस्य मात्रे मिवादन
प्रकारमाह। मनुः॥ लौकिकं वैदिकं वापि तव्याध्यत्मिकमेव वा। यो ददाति यतो ज्ञानं
तं सर्वमेभिवाधयेत्॥ नामधेयस्य वै केचिदभिवादनं ज्ञानेति॥ तान्प्राज्ञाहमिति
ब्रूयात्स्त्रियः सर्वास्तोष्ट्रवचयः पुनः जनिन्नपि आशिषं न ददाति तस्य दोषो मिहि
तो भविष्यत्पुरा॥ अथामिवादेकं तयस्तु न रोत्यभिवादनं॥ आशिषवात्कुरुते
स याति नरकं ध्रुवं। तस्मत्कालमाह मनुः॥ अथामिवादनं शीलं स्यान्निरुद्धो पश्येति नः।
चत्वारि तत्र वदंते भायुः प्रज्ञायज्ञो बलमिति॥ स्मृत्यर्थसारे॥ विप्रोष्यरूपस्य ग्रा
ह्या ज्ञातिस्ववधियोषितः॥ विप्रोष्य विप्रकुलं पृष्ठे नृपमनामयं॥ वैश्यं द्युमं
मागम्य शूद्रमारोग्यमेव च॥ नवाच्यो दीक्षितो नाम्नायकीयानपि स्ववध्या॥ पृ
थ्वेस्तमभिभाषेत भो भवन्ममनामभिः॥ परपत्नी मसंबंधा भगीन्यवेति भाष
येत्॥ त्रिवर्षद्वयः श्रोत्रियो मिवाधः॥ अत्रिवर्षः। संबन्धिनश्च स्त्र्येनापि स्वयोनिजाः॥

६६

अन्त्येच जानकः स ह्यनाराध्यामिवाद्याः ॥ अथानामिवाद्यास्तत्रैव । उदकांस्तनिकां
तांरीभृत्तद्गीगर्भद्यातीनी ॥ पाषाणं पतितं ब्राह्मणं महापातकितं वाटं ॥ नास्तिकं कितवुं
स्तेनं कृतं धानाभिवाद्येत् ॥ मत्तं प्रमत्तं मुग्धं तं धावेत्तमशुचिं नरां वमते जंभमाणं च
कुर्वते दंतधावने ॥ अभ्यक्तं शिरसं स्नानं कुर्वते नामिवाद्येत् ॥ जपयत्तज्जलं च स
मिष्यकुशानलान् ॥ उदपात्राय मेष्टान्नं वै हंतं नामिवाद्येत् ॥ अमिवाद्यदिज्ज्ये
तानहोरात्रेण शुध्यति ॥ अहोरात्रेण उपोषितेनेति शेषः । सत्रेवेव्याभिवाद्येत्तत्र
विप्रस्येदमेव प्रायश्चित्तं ॥ अथानामिवाद्येनेत्रिंशत् ॥ काये तुरजकादिषु ॥ कार्यं
प्राजापत्यमित्यर्थः । चंडालादिषु च दस्यादिति संग्रहस्तत् ॥ देवता प्रतिमां दष्ट्वा
यतिचेव विदंतिर्न ॥ नमस्कारं न कुर्व्याद्दुपवासेन शुध्यति । सर्वेषां पि नमस्का
र्याः सवविस्था तु सुरावदाः ॥ अमिवाद्येन नमस्कारस्तथा प्रथमिवाद्येन ॥ आशीर्वा
द्या नमस्कार्यं वयस्यस्तु पुनर्मेहं ॥ स्त्रियो नमस्कारं वदन् प्रावयंसा पश्युरेवतात्त

रामः
६६

तोधीयीत वेदांश्चास्वाधये गुरुशिक्षितः ॥ तथा । असनाम गुरोर्नामिनामातिरूपेण
स्थच ॥ आयुष्कामो न ह्नीयज्जेष्टास्यैवेकलत्रयोरिति स्मरणा हुवादिनामनग्रा
ह्यं ॥ रतिविधानपारिजातेभिवाद्यः न विधानं ॥ अथ ब्रह्मचर्यकांशः । तत्रयोगीश्व
रः । प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दं नियम्यवा ॥ गुरुणा तिकमियेकेके शां तज्येवको
उशे ॥ केशां नोनामोदानं ॥ वेदानधीयेव दोषावेदेवापियथाक्रमे ॥ अविद्युतब्र
ह्मचर्योत्तराणां स्त्रियमुद्धेदिति इत्युपकुर्वाण ब्रह्मचारिधर्माः ॥ अथ नैष्ठि
के ब्रह्मचारिधर्माः । तत्र याज्ञवल्क्यानेष्टिको ब्रह्मचारी तु वस्त्रे दाचार्यसन्निधौ
तदाभौमेये पय्यां वेष्ट्यानेरपिवा ॥ मयुरपि ॥ यदिवाह्यं तिकं । काकोरोचते स्वगु
रोः कुले ॥ युक्तं परिचरेदनमाशीरविमोक्षणात् ॥ आचार्ये तु स्वतु प्रेने गुरपुत्रे
णाभ्यते ॥ गुरुदत्तैरेस्यंते वा गुरुवदन्तिमाचरेत् ॥ तावत्तेषु विद्यमाने पुस्थाना
स्तनविधानं प्रयुज्जानोमि शुश्रूषां सादयेद्देह्यस्मिन् ॥ वसिष्ठोपि ॥ ब्रह्मचर्यं चरे

६७

दीमानाशरीरविमोक्षणादाचार्येनुरवस्तुप्रेतेतननयादावग्निपरिचरेद्यतवाक्कु
तुथषष्ठाष्टमेकालमैष्टात्रीगुर्वधीनोबेधांजलिः शिखीवागुरुंगद्यंतमनुगच्छे
दासीनमुपतिष्ठेद्यानश्रेदासीताहताध्यायीसर्वलिङ्गनिवेदीखद्वाशयनदंत
प्रक्षालनाभ्यंजनजीवस्नानाभ्यंजनवज्जीस्नानासनशीलस्त्रिरस्त्रेभ्युपेयादप
रति॥ त्रिरिति त्रिषवरा स्नायी स्यादित्यर्थः॥ एवं कुर्वतेः फलमाहमनुः॥ आसुमा
मेः शरीरस्य यस्तु शुभ्रते गुरुं सगच्छं जसा विप्रब्रजताः स ज्ञाश्च तमिति॥
याज्ञवल्क्योपि॥ अनेन विधिना देहं सादयन् विजितेन्द्रियः॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोति न
चेह जायते पुनः॥ यतु हारीनः द्विविधा स्त्रियो ब्रह्मवादिन्यः स चोबधश्च न ब्र
ह्मवादिनीनामुपनयनमतीत्यंतवेदाध्ययनं स्वगृहे मेष्टव्येति॥ तद्युगांतरविष
योपुत्राकल्पेषु नारीणां मौं जीबधनमिष्यते॥ अध्यायनं च वदानां सोवित्रीवाच
नंतथेति यमेन विषेष्टोक्तेः एवमुपकुवति स्य नैष्टिकस्य च धर्मानुत्कान्तयो ब्र

रामः

६७

तोपहृतोपविशेषप्रायश्चित्तमुच्यते॥ तत्र शातापतः॥ ब्रह्मचारी तु योऽश्रीयान्मधु
मांसं तथैव च॥ प्रजापत्यं चरेत्तु दूमे जीहोमेन शुध्यति॥ मिष्टाशनमकृत्यायः
स्वेस्वेत्येकान्नमश्रुतेऽपरन्नात्याचैव यो भुंक्ते गायत्र्यष्टशतं जपेन्निवा स्वापेति॥
यः स्वरथो ब्रह्मचारी कथंचनान्नान्नास्यस्यै समभ्यर्च्य गायत्र्यष्टशतं जपेत्स त
कान्नं न वज्रादं मासिकान्नं तथैव च॥ ब्रह्मचारी तु योऽश्रीयास्त्रिरात्रेणैव शुद्ध
ति॥ श्रुतिविधाने॥ एको दिष्टे ब्रह्मचारी प्रजेपेयुर्मिरक्तुमिः॥ पादभुक्ते ब्रह्मचारी
मुच्यते कित्ति पाततः॥ अरिष्टे मिर्जयेत्पादं षोडशे भोजयेद्यदि॥ पंचायुतं ब्र
ह्मचारी जले वा कस्मिन्नपि॥ तन्नो मित्रो जपेत्पादं वषोऽसर्गं च भोजयेत्॥ शिवालये
ब्रह्मचारीऽप्ययुतं नैव वदुच्छतं॥ अग्निरग्निष्टपादं च न्यूनं भुंजेत्॥ जपेयदा॥ अयु
तं चेद्ब्रह्मचारी तदा पापास्तमुच्यते॥ अदितिः प्रजयेत्पादं सपिंडां भोजयेद्य
दि॥ अयुतं चेद्ब्रह्मचारी नरकान्मुच्यते तदा॥ धर्मा - संतानं च यज्ञं च वारं यदा तदा॥

६८

व्रतलोपे ब्रह्मचारी भुक्तिकाले न किं त्विषं। पाराशर प्रायश्चित्तकांडे वृहस्पमस्तु
। मासिकादिषु नाश्रीयादस्य मासव्रतोद्धिजा। त्रिरात्रमुपवासो च प्रायश्चित्तं विधी-
यते। प्राणायामज्ञानं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यतीति। रदमज्ञानविषयं ज्ञान-
पूर्वके तु सराव। मधुमासं च योऽश्रीष्टाब्दं सौतिकमेव वा। प्राजापत्यं च रेहस्यं
व्रतशेषसमापयेदिति। अनृत प्रायश्चित्तमाह गार्गः। त्रिरात्रमेक रात्रं वा ब्रह्म-
चार्यं नृते चरेत्॥ कृच्छ्रमित्यनुषज्यते॥ रज्जीसंगे याजवल्क्या आह। अवकीर्णं
भावकृत्वा ब्रह्मचारी तु योषितं॥ गर्दभेन मुपातम्यानेरुते स विशुध्यति। मनु-
रपि। अवकीर्णं तु कारौ न गर्दभेन च तुष्यथोऽस्थादीपाकनिधानेन यजेत्
नेरुतिं निशीति। शान्ता रापस्तु। ब्रह्मचारी तु योगदोस्त्रियं कामेन पिडितंः प्राजा-
पत्यं चरेन्निर्यमं च मेकमंतं प्रित। निर्वपि च पुरोडाशं ब्रह्मचारी तु पर्वति। मं-
त्रैः शाकल्यहोमा ये रगाकैवाज्यं च हावयेत्॥ मैथुनमष्टागमित्यारुह्य॥

रामः

६८

ब्रह्मचार्यं सदा रक्षेदष्टधा वारतां पृथक्॥ स्मरतां कीर्तनं केतिः प्रेक्षतां गुह्यमा-
पतां॥ संकल्पोऽध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेव च। रातमैथुनमष्टागं प्रवदंति मनी-
षिणः॥ विपरीते ब्रह्मचर्यं ब्रह्माप्राह प्रजापतिः। नष्टं भवतीति शेषः॥ नध्यातव्यं नव-
लेख्यं न श्रोतव्यं कथं च न। रातैः सर्वैः सुनिश्चिन्नो यतिर्भवति नान्यथा॥ शुनादष्ट-
स्य प्रायश्चित्तं माह पाराशरः। ब्रह्मचारी शुनादष्टस्य हंसायं पयः पिबेत्॥ गृहस्थ-
स्तु धिरात्रं वाप्येकाहं च। गृहि होत्रवान्। माने रुद्धं तु दष्टऽस्य तदेव दिगुरां भवेत्
॥ रवादेतत्रिगुरां वक्त्रे मस्तके वचनं गुरां॥ रातस्यायश्चित्तं सर्वं निश्चितं न दिगु-
राकार्यामित्याह हारीतः॥ उपकुर्वंस्तु यत्कुर्यात्क्रामतोऽक्रामतोऽपि वा। तदेतद्धिगु-
रां कुर्याद्ब्रह्मचारी समाहितः॥ तच्चैतौ श्ररतां येषां दिनमात्रं धिजातिनां। क-
क्षेरातेषां श्रुदः स्यान्ता। न्यथा ब्रह्मचारिणः॥ ममादाद्यास्य ये पिबिसर्गो रे-
तसो धिजः। व्रती शुद्धति कृद्वेण त्रिरात्रोपोषणं न वा स्विद्यस्य जतो रेतो मे

६८

युनंवाप्रकुर्वति॥ ० ॥ प्राजापयेनाचीहेनिजपेनचशुचिर्भवेत्॥ तंकोधियाजपेनं
 त्रैलोक्येवशिवालये। ब्रह्मचारीस्वधर्मेषुन्यूनं चेद्वैराग्यमिति तेदितिकृत्विधानवच
 नमस्योपपत्तात्परंरस्यादिब्रह्मचारीप्रायश्चित्तविधानं॥ अथोपाकरणयुतेदि
 वसेविदधीतैतदुपाकर्मयथोदितं॥ अथ्यायोपकृतिकुर्यात्तत्रोपासनवर्हिने
 ति। अवरास्यस्वंउल्लेख्यासः॥ धनिष्ठासंयुतेकुर्यात्पुनरुपाकर्मयस्वेत्॥ तत्कर्म
 सफलंजेयमुपाकरणसंज्ञितं॥ अवरोनतुयत्कर्मद्युत्तराष्टासंयुतं॥ संवत्सर
 कृतोध्यायस्तस्मिन्नादेवनश्यति। यत्तु। अथ्यायानाहुपाकर्मप्रावरायांअवरो
 वा। हस्तेनौषधिभावेवापंचम्यांप्रावरास्यत्वितियाज्ञवत्क्यादिभिः केवलायाः
 प्रावरायाः पंचम्यांप्राग्रहणं तद्वाजसनेयिविषयं। संक्रांतिर्ग्रहणंवापिपोदा
 मास्योपपत्तामवेत्। उपाकृतिस्तुपंचम्याक्यावाजस। नभिन्निरितिप्रयोगपारि
 जातेवचनात्॥ अत्रस्यष्टमाहगायत्री। पवरेणोदयिकेकुयुःप्रावरांनैतिरियकाः॥

रामः
६८

वह्नीयाः प्रावरोकुयुग्रहसंक्रांतिवर्जितरति। उदयव्यापिनीचैवविह्वल्यदिकाद्वयी॥
 तत्कर्मफलंजेयं तस्यपुण्यमनंतकं॥ अत्रकालविज्ञेयमाहवृद्धमनु॥ अर्द्धरात्रादध
 स्तोत्रेग्रहसंक्रमणववा॥ नोपाकर्मतेदुकुर्यात्प्रावरायांप्रावरोनयेति॥ कस्यायनो
 यि॥ अर्द्धरात्रादधस्तात्त्रैलोक्यंक्रांतिर्ग्रहतदा। उपाकर्मनकुर्वीतपरतश्चेन्नदोषहेत्॥
 भृगुस्तुप्रेतेराजतिराष्ट्रवापरचक्रादिपीडिते॥ अनुसवीजेनावृष्ट्यांनोपाकुर्याद्वि
 चक्षुरास्ति। वसिष्ठादि॥ अनुसवीजेनृपतौविनष्टेसतेमृतेराष्ट्रसमाकुलेच॥ उक्त
 र्जनोपाकरणेनकायेमृतेदुस्सुखेगुरुरस्तपाते॥ यस्तुवेदोपाकरणेप्राप्तेकुडी
 रेसंस्थिरवौ॥ उपाकर्मनैककर्तव्यं कर्तव्यं सिंहयुक्तकरतिविरुद्धवचनं॥ तद्देशांत
 रविषयं॥ तथाचवृहस्पति॥ नर्मदोत्तरभागेतुकर्तव्यं सिंहयुक्तकै। कर्कटेसंस्थि
 तेभानावुपाकुर्यात्तुद्विद्विदा इति। स्मृत्यर्थोरेपि। अवरोभादोचटिकाचतुष्ट
 याभिजिचक्षुचाद्यवर्जं। अवरास्वंउल्लेख्यधनिष्ठासंयुतंग्राह्यं। मोत्तराष्टासं

युतो हस्तनक्षत्रप्रयोगवर्तमानास्तत्कालादिविदुःसंभवेवौषध्यस्य भावेवाश्राव
 राभाप्रपद्योरेकस्मिन्दिनेमहतासंक्रांतिवर्जिते कार्यकर्मलो नलो योनौ लक्ष्मि
 ॥ अतिसम्यक्तसारे ॥ मनुः श्रावणं प्रोक्तं यदा वाप्युपाकृत्य यथाविधीः ॥ युक्तं च
 दां स्पृधीयते सासा चिप्रोद्धेयं च मानिति ॥ अपि वा केन भाद्रपदे पंचमी हस्तश्रावणा
 नामुपादानमिति हेमाद्रौ व्याख्याता यत्पुनर्ननु वचनां शुक्ले मरे प्युपाकृत्य विद्यावि
 ते विनाशतः ॥ आयुष्यमवाप्नोति तस्मात्तत्कर्मवर्जयेत्कश्चपि यमपि गुरुशुक्र
 तिरोधाने वर्जयेत्पुनश्चोदितान् ॥ इत्याह भगवान्निः ॥ श्रावणं तु विशेषत इति
 तदेतदप्रथमोपक्रमविषयं गुरुभां विधेयं मीनं वा व्येवा बाधकं पिवा ॥ तथा
 धि ॥ माससंख्ये मलमासादिषु द्विज ॥ नोपाकृत्य प्रथमतः ॥ कृतं कर्म विनाशक
 दिति ॥ संश्रद्धकारवचनात् ॥ स्मृतिसमुच्चयेपि ॥ यज्ञोपवीतं कर्त्तव्यं श्रावणे गुरुशु
 क्रयोः ॥ मीनं केपि वा द्येवा व्येनित्यवत्कर्मचोदितमिति ॥ स्मृतिभारकरेपि ॥ ०॥

रामः
७०

चं जं शोभं उं नुं प्रा सौ यदा शुक्रवृहस्पतिः ॥ सर्वकर्मनिवृत्तिः स्यान्नित्यं नैमित्तिकं विने
 ति ॥ स्मृत्यन्तरेपि ॥ नित्यं नैमित्तिके जाये होमयज्ञक्रियासु च ॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे
 हवेधो न विद्यत इत्येतदितीयादि विषयः ॥ तदप्यधि मासे न कायमित्यादि हचं
 कोयां ज्योतिः पराशरः ॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गः प्रसवा हो स्पनाष्टकाः ॥ नासकृद्दोषरे
 कार्या कर्त्तव्या तु चैतन्मिति ॥ प्रसवा हो स्पवो जाते हि ॥ जातकर्मणो जनुनका
 ले रावविहितत्वात् ॥ परे उत्तरे मासीत्यर्थः ॥ कायानोपि उत्सर्गः कालवृद्धोऽस्या
 दुपाकर्मणिकर्मणि ॥ अभिषेकादि वृद्धीनां न तत्कर्मणि युगादिषु ॥ यत्तु कृष्यशृंगव
 चनां दशाहरासु नोत्सर्गश्चतुर्विधयुगादिषु ॥ उपाकर्ममहावष्टो ह्येतदिष
 वृषादितरति तेषां देगविषयः ॥ तथा कालवद्धवपि सिंहकरोपाकर्ममिवति
 ॥ तथा च गगः ॥ सिंहरेवौ तु पुष्यश्चैव वृश्चिके विचरे हृदि ॥ द्यं दोगामिति ताः कुर्युः
 सगं स्वस्वदंसा ॥ शुक्लपक्षे तु हस्ते न उपाकर्मपराहितकमिति ॥ निषिद्धे च

॥ क्रियते तदा होषमाहसरावाअथचेदेषसंयुक्तेपर्वणि स्यादुपाक्रिया। दुःख
 शोकमयागस्तारादे। तस्मिन्दिजातरतिरातश्चमध्यान्हादृधकिंत्तव्यं। तथाचैकंहे
 माहो। उपाकर्मपरास्ते स्यादुत्सर्गः प्रातरेवचेति॥ गोमिहोपि॥ अथ्यायानमुपा
 कर्मक्रियात्किलेऽपरास्तेकोपूर्वास्तेतुविस्सर्गः स्यादिति वेदविदोविदुरिति॥ एव
 मुक्तप्रकारेताकालश्रुद्धिविज्ञायस्वस्वस्त्रोक्तप्रकारेतापाकर्मकार्यन॥ केचि
 सिद्धं कर्मद्वयं लोकिकं गौकर्ममिसाहुः॥ तथाचाश्रयतायनकारिका। कर्मद्वय
 सिद्धं केचिद्गौकिके गौ प्रकुर्वते॥ च्यात्संस्कारपर्यंतमुपलेपादि पूर्ववदिति॥
 अत्रेतिकत्तव्यताविज्ञोभेविष्योत्तरपुराणे॥ संप्राप्ते श्रवतास्यांते पौर्णमास्यां
 जिनोदये। स्नानं कुर्वीत मतिमान् श्रुतिस्मृतिविधानतः॥ ततो देवान् पितृंश्चैव त
 प्यथैरमांभसा॥ उपाकर्मतिचैवोक्तमृषीणां चैव तप्यतां॥ कुर्वीत ब्राह्मण
 आर्द्धदेवे दानुद्विष्य शक्तिरति। काहजिनिस्तु। उपाकर्मतिचो समेयथात्वं

रामः

७५

कातुं समेत्यच॥ कृषीन् दर्ममियान्हेत्या पूजयेत्तत्तति। बोधायनोपि॥
 पूजयित्वा यथाशक्तितपयेच्चरन्॥ गौतमोदीनृषीन्सहस्रदर्ममियान्पुनः॥
 पूजयित्वा यथाशक्तितपयेद्दशमुच्चरन्ति। स्मृतिभामया व्यासस्तु। विष्टरं सै तमि
 र्द्वैर्द्विजांगुलदेव्यकं। चतुरंगुलमग्न्या त्रिंशमेकांगुलं तथा॥ प्रदक्षिणाम्रमं
 हेत्या कृषीनावास्तु पूजयेत्॥ कृषीनामर्चनं सर्वकर्तव्यं च निवीतिना॥ आसनं पा
 द्यमर्घ्यं च स्नानं पंचामृतैः पृथक्॥ वस्त्रोपवीतं गंधाश्च पुष्पांश्च भरणानि च॥
 धूपदीपखलिनंद्या नद्या स्तुत्या तथोदकैः। तपयित्वा यथान्याये गृह्योक्तं विधिना
 ततश्च॥ वायुपुराणे तु। उपाकर्मविधेः प्रयोदश्याद्यजोपवीतकं। आयुष्मां जायते
 तेन कर्मणा मानवो भुवीति। वेदोपाकरता विषये विषेषमाह व्यासः। दर्मसिनो द
 र्मकरः प्रातुः मुखो वाप्युदुःमुखः॥ उपक्रमे तवेदाचावेदो ववेदमेव वा॥ मरा
 वंप्रकृप्रयुजोत व्याहृतीः प्रणो वंततः॥ पक्षेऽर्द्धे शिरसा सावित्री मनुवाच्य च॥

७२

उपक्रमे ततो मंत्रानां दोषाश्च ततः । तथोपनिषदं कल्पं रक्ष्यन्तः । अथी
 सप्रणवंचोक्ता भूमिस्थः पूजते स्फुटो नानमस्तुत्या ततोऽपवा नृषींश्चैव गुरुनपीति ॥
 अथ ब्रह्मचारिविषये विशेष उक्तः कालादर्शः । मौं जीयते पर्वी ते च न वंदु उच्यते ॥
 कठिंस्त्रं चैव न वंदस्त्रं चैव च ॥ मंथो नरे पि ॥ दंडानोपवीतानि मेखलौकटिस्त्यकोऽष्टि
 त्वोपाकरां कृत्वा ततः स्वाध्यायमारभेत् ॥ पुराणा निविस्तुत्या पुनः पुनरिति क्रमात् ॥
 एतदुपाकर्म गृहस्था स्यादवश्यं कर्मिया हव्यासः । वेदव्रतानि कृत्वा विप्रो यद्युद्धे तदा ॥
 अधीयीत गृहस्थोऽपि नियमा हस्तचारि वेदिति । गोमिलोऽपि ॥ उपाकर्मोऽसर्जनं च वन
 स्थानी मपीष्यते ॥ धारणाः ध्यायेनां गत्या कृतिरां ब्रह्मचारिणामिति ॥ अस्य फलमा
 ह कात्यायनः ॥ प्रत्यब्दं यदुपकर्म सोऽसर्जनं विधिबद्धिजैः ॥ क्रियते द्वादसांते न पुनरा
 ध्यायनं भवेत् ॥ अथात यामेष्टुं दोमिर्यत्कर्म क्रियते द्विजैः ॥ क्रीडमाने रपि सदा तत्ते
 षां वद्धि कारणा ॥ उत्सर्जनं च वेदानां मुपाकरा कर्मचि ॥ अहं च वेदजाये न फलं ना

रामः
७२

मोतिना न वदति । अथोऽसर्जनं कानः ॥ तत्र याज्ञवल्क्यः ॥ षोडशमासस्य रोहितायामष्टकाया
 मथापि वा । त्रयोदशमासं कुर्वाणः स्वर्गं धि व द्बुद्धिः ॥ हारीतः ॥ अर्द्धपंचमान्मासानधी
 योऽर्द्धमुत्सर्जतीति ॥ पदे तत्सर्जनं मुपाकर्म दिनकोर्यं तेषां च रवादि रगृह्या पुष्ये तस्य
 जर्जनं कुर्वाणः मुपाकर्मदिने च वैति । तस्मिन् न्यक्षे आरब्धोपाकर्मोऽसर्जनैः त्रिः पूर्वमुत्सर्ज
 नं कृत्वा तदनंतरमुपाकर्मकार्यमिति विवेकः ॥ इति श्रीमदनं तमदुविरचिते विधान
 पारिजाते उपाकर्मोऽसर्जनविधाने ॥ ० ॥ अथेदानीं मध्ययनविधानं ॥ यज्ञवल्क्यः ॥
 वेदरावद्धिजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ यं यं तु मधीयीत तस्य तस्या मुपाकर्म ॥
 स्मृतिसमुच्चयेऽपि । वेदो यस्य शरीरस्थो न स यो धेनलियते ॥ वेदात्मा स तु विज्ञेयः श
 रीरं किं प्रयोजनं ॥ श्रुतिविधानेऽपि ॥ वेदाश्चराणि यावन्ति पठितानि धिजोतिमिः ॥ तावन्ति
 हरिनामानि कीर्तितानि न संशयः ॥ यस्य वेदश्च वेदश्च विधिः स ते त्रिषु रूपाः सवै
 दुर्ब्रह्मणो नामस्यै सर्वकर्मविहिस्तः ॥ नियमैर्मिच्छितिकं काम्यं यच्चान्यत्कर्म वैदिकं ॥

७३

मनधीतस्यविप्रस्यसर्वमवतिनिष्कम्पलं॥अनधीस्यदिनोमस्तुशास्त्राणिचद्रव्यपि॥
 श्रुतोतिब्रह्मयोगोनाज्ञानरकातिप्रपद्यते॥नाज्ञोशरीरनाज्ञोसतीत्यर्थः॥नाधीतवे
 दोविप्रभाचारेषुप्रवर्तते॥नाचारफलमाप्नोति यथाश्रुप्रस्तयेवचः॥अनधीतस्यवि
 प्रस्यपुत्रोवाध्ययनान्वितः॥श्रुप्रपुत्रःसविज्ञेयो नद्वयफलेमश्नुते॥स्कांदोअनभ्यासा
 श्रवेदनायाचारस्यचलंघनात्॥आलस्यादन्नेदोषाच्चमृत्युविप्रंजिह्वांसतीति॥त
 स्माद्ब्राह्मणोवश्यंवेदोध्येतव्यः॥मनुस्तु॥अब्राह्मणादध्ययनमोपल्लालेविधीयते॥अ
 नुब्रज्यादिश्रुश्रुषायावदध्ययनं गुरोति॥वेदस्यरूपमाहवसिष्टः॥पारंपर्यागतोये
 षांवेदःस्यपरिवर्तंरुणाः॥तद्यारंभकर्मकुर्वीततद्यारंभकमध्ययनंतथाःस्यशारवापरित्य
 ज्यपारकपमधिगच्छति॥सश्रुवद्विष्कार्यःसर्वमसुसाधुभिः॥नजानुपरशारंवेत्त
 बुधःकर्मसमाचरेत्॥आचारन्यरशारंवेत्तशारंवेत्तःसमुच्यते॥अधीत्यशारं
 मास्तीयांपरशारंवेत्तःपठेत्॥तद्यारंभीयैस्तुसंस्कारैःसंस्कृतोब्राह्मणोभवत्॥

रामः
७३

तद्यारंभकमध्ययनं कुर्यान्नितेनपितोभवेदिति॥अत्रशारंभकमशारंभकस्यैवपल
 लं॥तथाचव्यासः॥धर्मशास्त्रंविज्ञेयंशब्दशारंभकंतायेवच॥पुराणानीतिहासा
 र्थं तद्यारंभकानानि यानिचामहमनांचरितश्रोतव्यंनित्यमेवहिति॥अरंभस्यश्रुमंदि
 नेकार्यः॥तथाचज्योतिःशास्त्रं॥विद्यारंभप्रशस्तोभवतिमधुरिचौप्राप्तवोद्येसुधांशौ
 शोस्तेनीक्ष्णवृत्तौचत्रिदशपतिगुरावुक्तुनेचापिश्रुके॥अथप्राप्तेसिंहरोशोदशश
 तकिरतोचार्यदेत्यारिपूज्येस्वाध्यायेभानुश्रुक्विदशगुरुदिनेलग्नसंस्थेचजीवे॥
 तथाषष्ठीप्रतीपदं चैववर्जित्तथाश्रुमीरिकांपंचदशीचैवसौरमौमदिनंतथा॥
 रत्नमाच्छायापि॥विद्यारंभःसुरगुरुसितभजेष्टमीष्टार्थदयीकर्तुंश्रायुश्चिरम
 पिकरोत्यंशुमान्मध्यमोत्राणीहारांशौभवतिजडतापंचतममिपुत्रेद्यायासुता
 वपिचमुनेयःकीर्त्तयेत्येवमाद्याः॥अथनक्षत्राणि॥मृगादिपंचस्थपिमेष्टुमूले
 रुक्तादिकेचत्रितयेऽग्निनीषु॥पूर्वात्रयेचअवरोचतदुदित्यासमारंभमुज्ञातिस्ति

इति। अथाध्यायनप्रकारः॥ नत्रयाज्ञवल्क्यः॥ गुरुं चेवाध्यायसीत स्वाध्यायायार्थसि
 हिनः॥ मनुष्याः अध्यायमातास्त्वां चोत्तमयाज्ञास्त्रमुदुःसुखः॥ प्राञ्जलिश्चकृतोऽध्या
 योऽनुद्युवोऽस्वाज्ञितेन्द्रियः॥ ब्रह्मरंभेव खानेच पादोः आहो गुरो सदा॥ व्ययस्तपामि
 नाकार्यमुपशंसंग्रहांगुरोः॥ स्वयेन स्वयः स्पृष्टव्यो दक्षिणेन नुदक्षिणेन॥ ब्रह्मणः
 प्रसादं कुर्यादादावं ते च सर्वदा॥ स्ववसुनो हतं धूर्त्वं परस्ताच्च विशीयते॥ प्राञ्जलिः प
 युषासीत यवित्रैश्चेव पावितः॥ प्राणायामैश्चिभिः पूतस्तनत्रं कर्तुमर्हति॥ अ
 ध्यायामाताश्च गुरुनि स कालमतेन्द्रितः॥ अधीष्टमोऽति कुर्यादिरामोऽस्त्विति नानै
 रयेन॥ नोदितो गुरुणा नित्यं मप्रणोदित एव वा॥ कुर्यादध्यायने योगमाचार्यस्य
 हितेषु च॥ दक्षः॥ द्वितीये तु तेषां भागे वेदाभ्यासो विधीयते॥ वेदस्वीकरणं पूर्ववि
 विचारोऽभ्यसनं जपः॥ तदानीं चेशिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पंचधा॥ मनुः॥ नित्यमुद्ध
 तपातिः स्यात्स्वाध्यायायै समाहितः॥ आस्यतामिति चोक्तः सत्तासीतामि गुरुं गुरोः॥

रामः

७४

हीनां न वस्त्रवेदः स्यात्सर्वदा गुरुसंनिधौ॥ हीना न वस्त्रवेदं गुरुं वेदय्या॥ उतिष्ठेत्प्रथ
 मे चास्य चरमं चैव संविज्ञेत्॥ पाणिनीयश्चिष्टायां॥ हस्ते न वेदयोधीते स्वरवराधि
 संयुतं॥ ऋग्यजुः सामभिः पूतो ब्रह्मलोके महीयते॥ हस्ते हीनं तु योधीते स्वरवराविव
 र्जितं॥ ऋग्यजुः सामभिर्दग्धो विद्योनिमधि गच्छति॥ पराशरस्वाह॥ वेदासाधेधित
 व्यसति॥ ज्ञातव्यः सर्वदेवाद्यो वेदानां कर्मसिद्धये॥ पाठमात्रमधीचयं के गौरिव सी
 दति॥ व्यासोऽपि॥ वेदस्याध्ययनं सर्वधर्मज्ञाश्च स्य चैव हि॥ अज्ञानतोऽर्थतद्वाच्यं तु
 पाठां कें उनेष्यायमः यस्यापृष्टिर्वीर्यं वरिष्ठोपशोभितां॥ दद्यादास्यं च शिष्ये
 भ्यस्तत्र तच्च दयं समं॥ मनुः॥ गुरोरनुमतिरुक्त्वा वेदाध्यायनमारभेत्॥ अध्यायये
 तेनः शिष्या न्यायशीलान् गुरुणा न्यतान्॥ याज्ञवल्क्यः॥ हतजाश्रोहि मेधाविश्रुचि
 कृत्या न सत्यकः॥ अध्याप्याधर्मतः स्यादुशेना स ज्ञानवित्तदाः॥ अनध्याय्यानां ह्म
 नुः॥ धर्माधौ यस्य न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्धि॥ न तत्र विनव सव्याउपवीजमिवोस्वरे॥

७५

विद्ययेवसमं कामं कर्त्तव्यं ब्रह्मवादिना ॥ आपद्य विहिता द्यायां न त्वेन मिरितो वेयेत् ॥
 विद्या ब्राह्मणमिया ॥ हशे वधि स्तोमिरक्षमां ॥ असूयकायमादास्तन्नास्यावीर्यवत्
 मागयमेव तु शुचि विद्यानिमित्तं यत्तं ब्रह्मचारिणं ॥ तस्मै मां ब्रह्मि विप्राय निधि पाया प्रमा
 दिने ॥ न निदाते उने कुर्यात्पुत्रं शिष्यं च नाउयेत् ॥ अधोभागे शरीरस्य नोत्तमांगेन वक्ष्य
 सि ॥ अतो उन्यथा तु प्रहरन्त्या यमुक्तो भवेन्नरः ॥ न्याय युक्तो दुःखः ॥ सर्वधर्ममियं ब्र
 ह्म प्रदनिभ्यो धिकं यतः ॥ तद्दुःखमवाप्नोति ब्रह्मलोकं मविस्तुतमिति ॥ स्मृत्यर्थं सारं ॥
 उदगयने शुक्लपक्षे शुभे हनि वी स्वाध्यायं प्रारभेत् ॥ वीक्ष्य गतो शं सरस्वती गुंचस
 पञ्च ब्रह्मचारि विप्रसुवा सिनी रभ्यश्चाशिषोगृहीत्या ब्रह्म यज्ञं बभूव ॥ रयणमाणा ॥
 प्रताव्य हति सहितो स्वावित्री मुक्ता प्रतावपूर्वकं स्वाध्यायं प्रारभ्य किंचिदधीत्यप्र
 तावेन विरामो स्त्वित्कुक्ता भूमि स्पृष्ट्वा गुरु वदन् नयेयुस्ततोऽपरेद्युः प्रभृति गतो शा
 सी ज्ञात्या गुरुं च नत्वा प्रतावेन प्रारभेत् समाप्तिं च कुर्यादि ॥ अथ ध्यायेन्धनी ॥ ऊँ आत्र

रामः
७५

मप्यधीयीत मार्गे लोके न धर्मतः ॥ न त्वेव चतुरो वेदान न्यायेन कदाचनेति ॥ तदुच्यते ॥
 कर्मपुराणे पि ॥ रा वं दुडादिमि युक्तिः ॥ शौचारसमन्वितः ॥ आहृतो ध्यायेन् कुर्याद्दीप्यमा
 र्गो गुरो मुखं ॥ नासनेन च भुजानो न तिष्ठत्तपराङ्मुखः ॥ गुरोस्तु चक्षुर्विधियेन यथेष्ट
 सतो भवेत् ॥ नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपिके वत् ॥ न च वास्यानुकुर्वीत गतिभाषण
 चेष्टितं ॥ गुरो र्यत्र परीवा दो निंदा वापि प्रवर्त्तते ॥ कर्त्तव्यं तत्र पिधा तव्यो गतव्यं वा त
 तो न्यतद्व्यादि ॥ तथा ॥ लं भित्तं हसितं चैव कंठ प्रहरणं तथा ॥ वर्जयेत्संनिधौ नित्यम
 वस्त्रेण न मेव च ॥ कामं लोभं यं मनि शो गीत वादि च नर्त्तनं ॥ धृतं ज न परीवा दं स्त्री प्रे
 ष्ठा लं भनं तथा ॥ यरोप द्या तं पि शून्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ उदकं भृदं तकाष्टं गो
 न दूतृ तिकां कुशान् ॥ आहरेद्या वध्याति मेष्टं च हर हश्चरेता ॥ धृतं च लवणं स
 वं वर्जयेत्पुष्टि तं च यत् ॥ नादुश्चैव कीदृशं तनाचरेदं तथा वनां ताकां तम शुचि स्त्री
 मिः शूद्रा दौ रपि भाषणं ॥ आश्रयदायनः ॥ दृष्ट्वा तज्जानुरासी तध्मा वभिमुखो गुरोः ॥

७६

कंपये सद्गिरा किंचिन्नकुप्ये तनमस्सी ॥ गुरुणापि सदासीत न शिखाले फेकेषु चास
हस्येव सनुतिष्ठेद्गुरोरागमनेदिनः ॥ तथा ॥ उदके मध्यरात्रे च विष्णुं त्रैचविसृजति ॥ ३
छिद्रे श्राद्धं मुक्तौ च मनसा विनयितयेत् ॥ स्वाध्यायमिति शेषः ॥ स्मृतिसारः ॥ सर्वकु
सितगंधेषु परिवेश्य समासुचः ॥ अस्थंगे स्नानकाले च महास्वेदितं कर्तुं ॥ गोविप्ररो
धने सर्वश्राद्धेषु श्राद्धं पक्वम् ॥ उमशाने शूद्रसंपर्के चांडालादिपदशनिः ॥ इति रोदने
व्याकुले देशे जपस्थाने महाजले ॥ महोत्थाते पुनस्तथा स्वाध्यायं व्रजयेद्बुधः ॥ नार
दः ॥ दूतं पुस्तकं शुष्कं पानाटकासक्तिरेव च ॥ स्थिरं स्तंभं च निप्रच विद्यां विष्णुं च
कराणि घटा पुस्तकं प्रत्ययाधीतं नाधीतं गुरुसंनिधौ राजते न समा मये जारगम
इव स्थिराः ॥ मनुः ॥ नाविस्मस्य मधीयीत न शूद्रजनसंनिधौ ॥ न निशांते परिश्रां
तो वा स्नाधीयं पुनः स्वयेत् ॥ तथा ॥ शूद्राश्चरं संपुष्टस्य दधीयानस्य नित्यम् ॥
जपतो जुहुतो वापि गतिस्त्वं निविद्यत इति ॥ अत्र मंद्यादिदोषाद्ध्ययनेऽस

रामः

७६

मर्धस्य प्रायश्चित्तमुक्तम्विधाने ॥ बागिंद्रियविमृष्टास्तु ये विद्यां न विजानते ॥ इन्द्रियाथा
न्याथा ध्यायेन वै किंचिदर्थं च न ॥ विद्यावाधिगता यस्य प्रणम्येत पुनं पुनः ॥ स तपरी
रिति जपन् विद्यास्य प्रतिपद्यते ॥ राव प्रसो जपे नमंत्रं शतवारं दिने दिने ॥ कतिबु
द्धिं शास्त्रेषु याथातथ्यं च दृश्यते ॥ याते ककु जपे नमंत्रं शतवारं दिने दिने ॥ विपरीतं
न शास्त्रेषु यथाथं दृश्यते सदा ॥ सुतः सोमोजपे नमंत्रं शतवारं दिने दिने ॥ अन्यथं
न शास्त्रेषु यथाथं दृश्यते सदा ॥ कयानश्चिन्नमंत्रं च शतवारं दिने दिने ॥ व्यासोक्तं तु
पुराणाद्यो यथाथं दृश्यते सदा ॥ अहेनमानो मंत्रं च दिनं प्रति जपेद्धृतं ॥ शास्त्रेषु
संशयो नास्ति विश्वासः सर्वथा भवेत् ॥ प्रत्यस्मै प्रजयेन्मंत्रं शतवारं दिने दिने ॥
स्मर्यथैतान्यथा बुद्धिर्वाक्यं पश्यति हि जः ॥ ३० ॥ पिधानमंत्रं च ये जेदुःशदिनं प्र
ति ॥ वाग्देवानां तत्कालस्य जिह्वामेव तत्ते सदा ॥ ३० ॥ मंत्रं च जपेद्बुद्ध्या हि द्या श्रीस्त
कुले स्थिरे ॥ त्रिमधुचापसहस्रं प्रतिवर्षं तु फाल्गुने ॥ भवामि त्रोजपे नमंत्रं शतवारं

दिनेदिने॥अविद्यानस्पृशेत्सर्वविद्यायास्वरुतिष्ठति॥अहंमनुजपेत्तं त्रंशं तं ध्यात्वा चोदि
ने प्रति॥त्रिकालज्ञानसिद्धिं च सवध्यात्मने दितुं इति मंदमतिप्रायश्चित्तं॥गुरुशु-
श्रूषा३७-कीत्याह देवः॥यथास्वननतो भूमेन रोनिधिमुपाश्रुते॥तं वंगुरुता
विद्यांशुश्रूषरधिगच्छति॥यथा॥नविषसंयुक्तं विषं वान्नेन संयुतं॥तादृशं स्या
दशुश्रूषा ब्रह्मापीतं न संशयः॥नारदः॥गुरुशुश्रूषया विद्यापुष्पलेन धनेन
वा॥अथवा विद्याया विद्याचतुर्थं नोपलभ्यते॥इति॥तथा॥गुरुस्य हृदयं हृदये
विप्रं निजिह्वा दत्तः॥अरंये निजलिदे शो भवति ब्रह्मराक्षसः॥तस्य प्रायश्चि-
त्तमाह बोधायनः॥वादिने ब्राह्मणे जिह्वा प्रायश्चित्तविधिस्तथा॥त्रिरात्रो वि-
नः स्नात्वा प्रतिपद्यद्दमापयेदिति॥॥अन्येष्वध्यायधर्माः॥पातानां यशिस्या
दितो वगंतव्याः॥विस्तरमयान्तरिख्यते॥अथाध्यायकधर्माः॥तत्रयमः॥सततं
प्रातरुत्थाय यं तथैव न पूर्वकं॥स्नात्वा दुस्वास्त्रं शिष्यं भुङ्क्ते यदि ध्यायनं नरः॥

रामः
७७

शिष्यशिष्यो विधिगोतमः॥अज्ञस्तौ यज्जुवे सुदलाभ्यां तनुभ्यां शिष्यपेदिति॥मनुः॥पृष्ठत
स्तु शरीरस्य नोत्रसंगे कथंचन॥अतो न्यथा तु प्रहरन् प्रातः स्याच्चोरकिं त्विषे॥यमः यो
यौ धीं सन्निजो ध्यायायते श्रेवा विधानतः॥अनध्याये च तं प्रादुर्वेदं विद्वता वक्तुं ध्याः॥
हारीतः॥न ते काध्यापनं कृत्वा न ते काध्ययनं तथा॥अनुयोगप्रधानेन त्रीन्वाशुं कुरुष्वि
वेदिति॥या वकमिति शेषः॥इत्यध्यायकधर्माः॥अथानध्याया उच्यंते॥तत्रोशना॥अथने
विषवेत्ते वक्रयने बोधने हरे॥अनध्यायं प्रकुर्वीत मन्वादिषु युगादिषु॥अथनंदक्षिणा
मुत्तचैरं॥विषुवो नुबमे पोशेयनी बोधनी चिकादृशी॥मन्वाद्यो मास्ये मिहिता॥अ
थयुक् शुक्लमवमीकार्त्तिकी द्वादशी सित॥तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च॥
फल्गुनस्य च मावास्थपौषस्येकादशी तिता॥आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्त
मी॥आवरास्याष्टमी कृष्णं आषाढस्यापि दशमी॥कार्त्तिकी फल्गुनी चैत्री ज्येष्ठी पंच
दशी तथा॥मन्वंतरादयोऽप्येव दत्तस्य च या तृतीया नवम्यसौ कार्त्तिकी शुक्लपक्षे॥

नमस्यमास्यमास्यचक्रपक्षचयोदशीपंचदशीचमाश्वेति। याज्ञवल्क्यः॥ अहंप्रते
 धनध्यायः शिष्यलिङ्गुरुबंधुषु। उपाकर्मणि चोत्सर्गस्वशाखाओचिये मते। पंचदश्या
 चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुस्तके। कृतुसंधिषु भुक्ता च आधिकं प्रतिगृह्यन्तः॥ आइमात्रे
 कोदिष्टातिरं॥ एकोदिष्टे अहंरतिमन्त्रेः तथा॥ संध्यागर्ज्जतिः निश्चयि मकं पोत्का
 नियते॥ समाप्य वेदं युनिशमारण्यकमधीयन्। शुभं नं दुकनकुलश्चाहिमाजरिम्
 ध्वे॥ कतेतरेऽत्र होराचं शकपाते तथा कुर्यात्॥ अथ तत्कालिकाः॥ अक्रोष्टुगर्दभोत्
 के सामवातात्तनि स्थने। अमेध्यशवश्च द्रान्यश्मशानपतितान्तिके॥ देहोऽशुचावा
 मनिचतिचविष्युस्तनितसंस्तुके॥ भुक्ताद्र्यापिरंभोनरद्वरात्रेति मारुते। पाशु
 वषोदिशां दाहस्थानीहारनीतिषु धावतः॥ धृतिगंधे च विष्टे च गृहमागते॥ खरोष्टु
 यान हस्त्यश्च नो वृद्धे हस्ते॥ रितारो हते॥ सप्तविधतध्यायानेनां स्म। कालिका चिदुरि
 ति॥ अथ प्रत्यहं संध्याविशेष उक्तः॥ स्मृति सारे॥ उदयेस्तमयेनापि मरुत्तं च यागामियत्॥

नदिनंतदहोरात्रमनध्यायविदुर्बुधाः॥ केचिद्गुरुः केचिद्देवो यावत्तद्विननादिकाः॥ ताव
 देवत्वमध्यायो न तन्मिष्टोदि नो तरेरति। ब्रह्मा उपुरातो। रात्रौ यामद्वयादवाग्यदिपश्ये
 त्रयोदशी। प्रदोषः सतु विज्ञेयः सर्वस्वाध्याये वर्जितः॥ षष्ठी च द्वादशी चैव अर्धरात्रौ न
 नाडिका॥ प्रदोषे न लघ्नी यीत तृतीया न वनाडिका। अन्यत्रापि। चतुर्थी प्रथमे यामसा
 द्वयामे च सप्तमी। त्रयोदश्यर्द्धरात्रे च त्रयोदश्याय ते ध्रुवमिति। तथा हारीतः॥ प्रतिप
 सु चतुर्दश्यामष्टम्यां पर्वणोद्दयोः॥ श्रौतध्याये च शर्वयां नाधीयीत कदाचन तथा॥
 अष्टमी हंसुपाध्यायं शिष्यं हन्ति चतुर्दशी। अमावास्या भयं हन्ति प्रतिपद्विनाशिनी॥
 अष्टका तु समाख्याता सप्तम्यादिदिने त्रयं॥ मागशीर्षे तथा पौषे माघमासे तथा
 याति स्त्रोष्टकाः समाख्याताः कृष्णपक्षेषु सरिभिः॥ शास्त्रं न तत्राधीयीत व्रतबंधविव
 र्जयेत्॥ तात्कालिका नध्यायनिमित्तानां समवाये विशेषमाह गौतमः॥ वर्षविदुः
 स्तनयितुस्तनिपाते अहमिति॥ स्मृत्यंतरेपि॥ विदुः मर्ज्जितवृष्टी नो संनिपातो यदा

७१०

मवेत्। कातृष्टो तु तत्कावमकाले तु चिरात्रकमिति। अथानध्यायपवादः॥ मनुः विदोपक
रणे चैव स्वाध्याये चैवानेयके। नानुरोधोऽस्य नध्याये होममंत्रजेषु च। कौर्म्येपि। ने
सकैनास्य नध्यायः संध्योदासन एव च। उपाकर्मणि कर्मोत्तेहोमोत्रेषु चैव हि। अनध्यायः
यस्तु नांगेषु नेति ह्यस्य पुराणयोः॥ नथ मंत्रास्त्रे च न्येषु पर्वण्ये तान्ये च ज्ञेयान् एव धर्मः
समासेनाकीर्तितो ब्रह्मचारिणां॥ ब्रह्मणामिहितः पूर्वभूषीणां भाविनात्मनो॥ अधी
अधीयीत सदानियं ब्रह्मविद्यां समाहितः॥ सावित्रीज्ञातस्तु प्रीत्यं वेदानां प्रविशेत्॥ रामः
अभ्यसेत्यततं युक्तो भस्मे स्नानपरायण इति॥ इति श्रीमत्परमविदिक श्रीमद्भाग
देवभट्टसुतेन विदुषा कृपा - अमृतेन विरचिते विधानपारिजातामिधे निबन्धे प्रयो
गपारिजातादिनिबन्धोक्तं ब्रह्मचारिप्रकरणं समाप्तं। अथ ग्रहयज्ञस्वरूपमभिधी
यते। सन्धनियनैमित्तिकयोः प्रतिपदोक्तवस्त्वभावेऽनुकल्पानिग्राह्याणि। काम्ये
तु प्रतिनिध्यभावात् प्रतिपदोक्तन्येव वस्तुनि। तथा च शौनकः॥ ग्रहशान्तिं प्रवक्ष्या

रामः
७१०

मिशौनको हं हि जन्मनां॥ पुराणो ह निश्चिने वारे कुर्याद्विचित्रजन्मसु। अनये विषुवे चैव
सौमस्योपरागयोः॥ ग्रहणामुग्रचक्षुनामेनां शान्तिस्तुमाच्येत्॥ नियोयं ग्रहयज्ञः
स्यान्नैमित्तिक इतः परं। गमध्यानादि संस्कारकर्मस्थपिविशेषतः। कायारिभेषु स
र्वेषु नववेश्म प्रवेशने॥ आत्रकायारिभेषा दो सर्वत्र निमित्तसप्तमी ज्ञेया॥ आरोग्य
स्तान समये सक्तांतौ गेग संभवे। अतिचारे च यः कुर्याद्ग्रहयज्ञं विधानतः॥ सौमी
ष्टकलमाप्नोति निविद्धे न नृशंय इति। तथा क्षीयते पिपदः क्षिप्रं वद्धं तस्य पदो
रिव लाः॥ तापादया विनश्यंति सर्वाः कार्याः प्रदक्षिणारति। अथेष्टानिष्टप्राप्तिपरि
हारोपायभूतग्रहयज्ञविधानं॥ हेमाद्रौ स्कां दे। गार्ध्वं सुखासनासीनं कौशिकः
परिपृच्छति। निरिवेको ग्रहशान्तिमेभगवन्नुक्तमहसि॥ गीर्वाण उवाच॥ देवदानव
गधर्वा यक्षराक्षसकिंनरैः॥ पीड्यंते ग्रहपीडितैः किंपुनर्भुवि मानवाः॥ शान्तिश्च
रेण सौदासन रमोऽस्येत्योजितः॥ राहुणा पीडितो राजानो भ्रांतो महीतले॥
अं गीरविरोधेन॥

रामो रघुदिवा सितः॥ अष्टमेन ज्ञानं केन हि एष कश्चिपु र्हितः॥ रविणा समक्षे स्थेन
 रावतो विनिपाति तः॥ पुराणा जन्म संस्थेन मृतो राजा सुयोधनः॥ पांडुवा बुधपीडायां
 विकर्मणि नियोजिताः॥ वष्टेनो ज्ञानसायुदेहिरस्याहो निपाति तः॥ शोनिश्चरैरासौ
 दासो नरमांसो नियोजिताः॥ राहुणा पीडितो राजा नलोभां तो प्रहीतले॥ केन तां चि
 च पीडाया हतो वा तिमहाबलः॥ एते चान्ये च बहवो ग्रहदेवैश्च पीजिताः॥ मां स्ये॥
 श्रीकामजांतिका मोवाग्रुय जसमाचरेत्॥ वृष्ट्या युः पुष्टिका मोवातये वा मिच
 रन्मनु॥ ग्रहयज्ञास्त्रिधा प्रोक्ताः पुराणा श्रुतिको विदेः॥ प्रथमेऽयुतहो मोयं लक्षहोम
 स्तत्तं परं॥ तृतीयः कोटिहोमस्तु सर्वकामफलप्रदः॥ गृहस्योत्तरपूर्वेणामेऽपंकार
 ये ह्यधः॥ राघ्राय तनूमौ बोचनुरस्त्रमुदकप्रवां॥ दशहस्तमथाष्टौ वा हस्तान्मुमान्नि
 धानं तः॥ तस्य द्वा राणि चत्वारि कर्तव्यानि विचक्ष्य तोरिति॥ रक्षां दे॥ नवग्रहमखे
 कुंड हस्तमां च समं भवेत्॥ चतुरस्त्रमधो हस्तं योतिव ज्ञं समेखलं॥ चतुरंगुलवि

स्तारामेखलास्तदुच्छिताः॥ मां स्ये॥ वितस्ति मां ज्ञायोनिः स्यात्सप्तसंगुलिविस्तता॥ ग
 जोष्टसदृशी तद्वदायनाच्छिद्रसंयुता॥ मेखलोपरि सर्वत्र उच्छिद्रदलसन्निभा॥ सा
 चपश्चिमतो ज्ञेया योति स्यादितिकेचन॥ मानहीनाधिकं कुंडमनेकमयं भवेत्॥
 तस्माच्चोक्ररपूर्वेण स्थंडिलं हस्तमात्रकं॥ त्रिवं चतुरस्त्रं च वितस्त्रयसंमितं॥
 स्थंडिलं वेदिः॥ वप्रामेखलाः॥ तदुक्तं मां स्ये॥ दिग्गुलौ चितो वप्रः प्रथमः समुदाह
 तः॥ अंगुलौ व्यायसं युक्तं वप्रद्वयमथोपरि॥ अंगुलस्तत्र विस्तारः सर्वेषां कश्चितो
 बुधैः॥ रक्षां दे॥ नवग्रहमखे कुयादिति जश्चतुराशुना॥ अथवा चैकमभ्याच्य वि
 धिना ब्रह्मणा सह॥ जन्मभोगोत्रमग्निश्च वपुः स्थानं मुरनानि च॥ योजात्वा कुते
 शांतिमहास्तेनावमानिताः॥ उत्पन्नोर्कः कलिं गेषु यमुनायां च द्रमा॥ अंगारकस्त्व
 वं स्यायां मगधायां हिमांशुजः॥ सिंधवे पुगुराजतिः शुक्रो भोजटे तथा॥ शनैश्चरस्तु
 सोरष्ट्रा राहुर्वैराटिनापुरे॥ अंतर्वेद्यां तथा केतुरित्येता गृहभूमयः॥ यस्य यस्य च

यजोत्रं तन्नेव द्याम्य तः परं ॥ आदिष्यः काश्यपो गोत्रे अत्र यजुः प्रमाभवेत् ॥ भारद्वा
 दाजोभवेद्देमास्तथात्रेयश्च सोमजः ॥ शक्रः पूज्यो गिरो गोत्रः शुक्रो वैभार्गवस्तथा ॥
 शनिकश्यपरावायराहुः पैटीनस्तथा केतवो जैमिनी याश्च महर्गिस्तदुनंतरं ॥ आ
 दियेकपिलोनामपिं गलः सोममुच्यते ॥ धूमकेतुस्तथा सोमे जाठरो ग्निबुधे स्मृतः ॥
 गुरौ चैव शिखीनामशुक्रो भवति हाटका ॥ शनैश्च मैत्रे महांते जाराहुः केवो हुतो
 ज्ञानः ॥ अथ वर्णाः ॥ भास्करांगारको रंको शुक्रो शुक्रनिशाकरौ ॥ सोमपुत्रो गुरुश्च
 वतावभो दीतको स्मृतौ ॥ रुद्रांशानीश्च रं विद्याश्चिवा राहुश्च केतवः ॥ अथ स्थाना
 नि ॥ मध्ये तु भास्करं विद्याद्युशिनं पूर्वदक्षिणो ॥ दक्षिणे लेहितं विद्या दधं पूर्वोत्तरतो ॥
 उत्तरे तु गुरुं विद्यात्पूर्वतो भार्गवं न्यसेत् ॥ पश्चिमे न शनिं विद्यात्पूर्वदक्षिणो पश्चि
 मे ॥ पश्चिमोत्तरतः केतुं स्थाप्यो वैशुक्रो ह्येकं तदुत्तरे ॥ अथ धानवः ॥ मोक्ष्यो ॥ तस्माका
 स्मृष्टिका प्रकृतं च दनास्वराकिं दुभौ ॥ रजतादयस्त्रयश्च त्रयः कायगिहाः क्रमात् ॥

रामः

८९

स्कां दे ॥ शुक्राको प्राउः मुखो जे यो गुरुसौ म्यावुः मुखो ॥ प्रयउः मुखः शनिः सोमः शोषा
 दक्षिणो मुखः ॥ प्राउः मुखो रुद्रो दक्षिणो ॥ उदउः मुखो वामदक्षिणो ॥ प्रयउः मुखो यो दक्षिणः ॥ दक्षि
 तो मुखः ॥ दक्षिणो दय इति व्याख्येयं ॥ आदिया मि मुखो दिर्युक्तो वा वरां पुरो ॥
 युक्तं न्याह्या वाह्ये तु तान् ॥ मास्यो पुरोये द्विविप्रकथ्येने ह्येवा ब्राह्मणो वाचनं ॥ नां
 दोश्चाहं विधायाष्टवर्णया दक्षिणस्तथा ॥ नवमं मरये विप्रश्चत्वारो वेदवादिनः ॥ अ
 थवा रुद्रिजो ज्ञांतो द्वावेव श्रुतिको विदो ॥ कार्याव्युत्तहो मेन प्रयेत विस्तरदिवा नास्था
 पने कुर्यान्मउपेतु विधानतः ॥ अतिप्रणयने ह्येवा वेदमावाहयेत्सुरा न् ॥ देवानां तत्र
 संस्थाप्या विशतिद्विशाधिकं ॥ आदियादि मुखः ॥ यवसाधि प्रयधि देवताः स्थाप
 न्या मुनिश्च नान्तरे न पराउः रवौ मे ॥ नान्तरे वा बर्हियोगिनः संनिहिता इति व्याख्ये
 यं ॥ मध्यस्थापनस्योक्तं ॥ अतिहृतं दिने शायसो माय स्थं न रित्यथा ॥ स्योनाष्ट
 विवि सोमाय इदं विष्णुर्बुधाय च ॥ इन्द्रोऽष्टाश्वसुरेभ्यश्च शुक्रज्योतिः सिनाय च ॥ ०

८२

प्रजापतेति सोराय आयं गेरिति राहुवे॥ केतवे व्रह्मजतानं स्वे सै मंत्रैः प्रतिष्ठिताः॥ ईश्वरं
भास्करे विंघातुमां विंघानि शाकारे॥ स्कंद मंगारके विंघातु नारायणं विदुः॥ गुरौ वेदनि
धिं विंघातुं केराको विधीयते॥ वेदनिधिर्ब्रह्मा॥ शनैश्चरेयमं विघातुं कालस्तथै
वचाचित्रगुप्तोधिपः केतोरिपतेयुद्धदेवताः विष्णुधर्मोत्तरे॥ अतः परं प्रवक्ष्यामियो
देवो योगरुस्मृतः॥ अग्निरर्कः स्मृतः सोमो वरुणः परिकीर्त्तितः॥ अंगारकः कुमारश्च बुधः
श्रमज्जवाहुरिः॥ ह्यस्यति स्मृतः शक्रः शुक्रो देवी च पार्वती॥ प्रजापतिः शनैश्चरेयमं
ने योगराधिपः॥ विश्वकर्मा स्मृतः केतुयग्रहस्तैः सुराः स्मृताः स्कंदे॥ वक्ष्ये स्थानानि
देवानां मोक्षरादियथाक्रमं स्य स्योत्तरं शंभुं उमां स्तोमस्य दक्षि॥ स्कंद मंगारक
स्यैव दक्षिणा स्यानिवेशयेत्॥ तौ म्यस्य पश्चिमे विष्णुविधिजीवस्य श्वर्तः॥ इष्टमैत्र्यां
सितादिं चान्मंदस्यायेयमो भवेत्॥ राहो॥ पूर्वोत्तरे कालं सर्वभूतमयवहं केतोनिर्ज

रामः
८२

सदिभागे चित्रगुप्तं निधापयेत्॥ उत्तरे शनिस्यार्ध्यां गुरुके लोभ्य दक्षिणे॥ गणाधिपं प्र
तिष्ठाप्य सर्वदेवनमस्कृतं॥ अथ मंडलानि॥ भानुं तु मंडलाकारं सोमं तु रस्त्रं॥ अंग
रकं त्रिकोणां च बुधं वाराण कर्त्तव्यं॥ दीर्घचि नुरस्त्रं गुरुं पंचासं भावं च तथा॥ धनुः शतं च
निविंघातुं सुक्रातुं सुपा कर्त्तव्यं॥ धृजाकारो केतवश्च गतो शं नत्ररूपितं॥ स्थापयेत्
केतं दुर्लेरिति पक्षे मंडलाकारेण स्थापनं॥ द्वादशंगुमादियं सोमं तु दिगुलं लिखेत्॥
भृगुननां गुलं चैव गुरुचैव वडुं गुलं॥ बुधं ममिसुतं सौरिचतुस्त्रिंशंगुलं तथा॥ सोमा
दुर्धगुलं राहुकेतुं कुर्यात्पुं गुलं॥ मास्ये॥ विनायकं तथा दुर्गा वायुमाकाशमेव च॥ न्य
सेनं त्रिंशंगुलं दीप्तां वाष्पिकुमारको॥ सहस्रं ददिने शानामुत्तरस्यो यथाक्रमं॥ रा
हो केतो दक्षिणे च विन्यसे क्रमतः सुधीः॥ स्कंदे अतस्त्थापनं मंत्रां प्रकथयाम्यानुप
वर्शः॥ ईश्वरं श्रीवक्त्रेति शिष्टं शिष्टं तेति पार्वती॥ यदं दंति च स्कंदविष्णुविष्णोरसुतः॥
भास्करा निति ब्रह्माणं सजोषेति स्ववं॥ यमायत्येति च यमकानं काचिरसीति च॥ चि

त्रावस्थितिमंत्रेणचित्रगु संनिधापयेत्॥ अग्निरापः क्षितिर्विद्वुरिं प्रश्नं द्री प्रपतिः॥ स्वपात्र
 स्नाचनिर्दिष्टा अधिदेवायथाक्रमं॥ अग्निं दूतमिति ह्यग्नेर्वरुणोस्य उदुत्तमं॥ स्योनापृथि
 विमेदिन्या रं विष्णुस्तु विष्णवे॥ इन्द्रायेन्द्रोतींद्रस्यो नोनपरोहितीक्षितो॥ प्रजापते प्रजोश
 स्य एष ब्रह्मेति वा विद्येः॥ मंत्रो नमोस्तु स्यैभ्यः सर्पाणां स्थापनमतः॥ मरुध्यातंनु॥ पा
 मास्यतः पक्षकरायादिशतमष्टोत्तरं सदेति मस्य पुराणोक्तमतत्र द्रष्टव्यं॥ अथ ग्रंथाधि
 देवानां निवेद्य कुसुमानि च॥ ग्रहवज्रसनदानस्थापनं चानुपूर्वशः॥ मास्यो प्रागुत्तरे
 तातस्माच्च दध्यक्षते विभूषितां कृतकृतपुत्रवर्धनं चंद्रवंशं युगान्वितां पंचरत्न
 समायुक्तं पंचमंगयुतं तथा॥ स्थापयेद्वरुणं कुंभं वरुणो तत्र विन्यसेत्॥ गंगाद्याः सरि
 तः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च॥ गजाश्च रथ्या वत्सो कसंगमाद्गुदगो कुलान्॥ मृदमा
 नीय विष्टं प्रसवैषिधिसमन्वितं॥ स्नानार्थं विन्यसेत् तत्र यजमानस्य धर्मवित्॥ रक्षां
 दे॥ पिवाकरकुजाभ्यां हि दापयेत्तत्तच्छं दनं॥ चंद्रे च भार्गवे चैव सितवर्णं प्रदापयेत्॥

रामः
८३

कुंभं मेतनुसंयुक्तं चंद्रं जीवसौम्ययोः॥ अगुरुं चंद्रं दद्याद्गुरुकेत्यर्कजेषु च॥ ग्रहवर्णा
 निपुण्याणि गायत्र्यधूपमादहेत्॥ रवेः कुंदुरुकंधं पशवि नस्तु घृताक्षता॥ सोमसर्जर
 सचैव अगुरुश्च बुधे स्मृता सिंहे लं गुराव दद्याद्गुरुं विद्या गुरुं तथा॥ गगुलं मंदुचिरे
 तुलाक्षरा होमकेतवे॥ उदिये स्विति मंत्रेण दीपं दद्यात्तद्वित्तः॥ गुडोदनं रवे दद्या
 सोमाय घृतपायसं॥ लोहिताय हविष्यान्नं बुधाय क्षीरं वादिकं॥ दध्यादनं गुरोर्दद्यात्
 घृताय च घृतोदतं॥ मिश्रितं तिलमौषधेनैवैव्यं तु शाने श्रर॥ राहो मांसौदनं दद्यात्केने
 श्रित्रोदनं तथा॥ निवेदयित्वा हुतिमिहो मं कुयां दत्तं दद्यात्केने श्रित्रितः॥ प्रदेशमात्रा
 अर्कस्य समिधश्चार्कसंभवाः॥ दधिमधुमास्ययुक्ताः प्रतिदेवं च होमयेत्॥ पालीशी
 श्वैव सोमाय स्वादिरीलोहिताय च अया मार्गं विधायेति आश्वस्त्यैश्च बृहस्पतेः॥ ओ
 दुं बरीश्वरायु क्रयमंदाय च शमीमयीः॥ दोवी राहोः कुशी न्केतो होमं चोस्ततः परा॥
 प्रतिदेवं च होमयेदिति सर्वत्र योज्यं॥ इतरेषां देवानां स्वस्वग्रहसमिधिरवहोम॥ आ

८

कृत्स्नसहस्रांशोरिमं देवास्तथो देवा अग्निर्मर्त्येति मो माय उद्धृष्य बुधाय च ब्रह्म
 ते अतिगुरोः शुक्राया नान्यरिस्तुतः शानिम्बरस्य मंत्रोपशानो देवीरुद्राहृतः कथानर
 तिराहो अकेतुं कृत्वा वसुकेतवे विष्णुधर्मतिरे ॥ आहृत्स्नानतिसूर्यस्योत्थादिसमानो
 मुक्ते केशानो देवी तिसारस्य कांडाकाडितिराहवे इति मास्ये ॥ आवोराजितिरुद्रस्य व
 लिहो मंसमाचरेतु ॥ आयो हिंसेयु मायास्तु स्योनेति रवामिनस्तथा ॥ विहो रितं विष्णु
 रितित्वामिदेति स्वयं भुवः ॥ इन्द्रमे देवता तय इन्द्रस्य तु ह्यासुनः ॥ तथा यमस्य चामगो
 रिति होमः प्रकीर्तितः ॥ कालस्य ब्रह्मजज्ञानमिति मंत्रः प्रशस्यते ॥ चित्रगुप्तस्य वाजा
 नमिति योरातिका विदुः ॥ अग्निं इतं वृत्तीमहरति वहेरुद्रहृतः ॥ उद्धृतं मंवरुतोति
 अवां मंत्रः प्रकीर्तितः ॥ मेमेः राधियं तं रितं विदुः ॥ सहस्रशीर्षेति च ॥ इन्द्रायंदोर
 रातीन्द्रस्योत्तानपतो शचीस्थितो ॥ प्रजापते प्रजेस्य अर्पणो रितिसर्पके ॥ ब्रह्मणे
 ब्रह्मजज्ञानमिति मंत्रा उदीरिताः ॥ आतुतं इन्द्रे विदुः शो दुर्गाया ज्ञानवेदसे ॥ आतो

रामः
 ८४

नियुग्मिर्वायो अत्रादित्यस्य विदिवः ॥ एषो उवाच अत्र व्येति अग्निनो मंत्रं रितः ॥ एवं
 च यत्र ग्रहमेवादिमेदु उक्तस्तत्र ततश्च रवा परते तते ते मंत्रा प्रष्टव्याः ॥ सर्वासु
 शारवग्रहस्य ज्ञानोक्त्या तु ॥ समिधश्च त्रिमधुक्ता उभयशतिरेव वा ॥ होतव्या मधु
 सविभ्यां देध्ना चैव समन्विताः ॥ चित्तमत्तौ ॥ समिधां लक्ष्मणा वस्यं संख्याता सं
 ताथेव च ॥ विशीर्णा विदुः कृत्वा वक्राः ससुषिराः कृशाः ॥ अतिस्थूलातिदीर्घा
 अत्र समिधः कार्यना ज्ञानाः ॥ विशीर्णा युः पूयं कुयादि ६ लघुत्रे नाशनी ॥ सुषिराख्या
 धिजननी कृशाचरियुवर्द्धनी ॥ दीर्घा विदेशगमनी ॥ प्रादेशा न्नाधिकान् नूनी समि
 धः सर्वकर्मणि ॥ अर्को नाशयति व्याधिं पलाशः सर्वकामदः खदिरश्चाथ लाभाय
 अथ मार्गः सुदादग्धेनेष्टा पुनर्यगः स्याद्द्वारन्यादि तस्तदा ॥ कृत्स्नं दग्धं यदा तत्र
 स्यात्पुनरुद्योदयेद्विः ॥ स एव यागः कर्तव्यः पुनर्यागिस्तु नेष्ट्यते ॥ मध्याह्नं वादितो
 वस्तु उष्टं यदि तमवेद्विः ॥ तस्य क्ता हविषो वद्यान्मध्याह्नं वादितः पुनः ॥ गमनार्थं च

८५

सत्तेन वयं मुक्ता पथस्यते ॥ पूर्ववत्प्रत्यक्षं हेमं कुयस्सिक्तस्य वा जपं ॥ रक्तपादः कपो
 ताख्यः किंचिदाकृता कश्चिः ॥ सचेच्छां प्रविशति समीपं वा जनेद्यदि परिचयनप
 यंतमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ देवाः कपोतसत्तेन प्रत्यक्षं जुहुयाद्दुत ॥ पट्टेच्छां हेति
 जुहुयात्प्रत्यक्षं मरुणाश्चिह्नं ॥ इदं सत्तेन जपेद्यदा विकृत्यो जपहोमयोः ॥ गत्यारजस्वलो
 भायानिषिद्धदिवसेयवा ॥ अयाज्यं याजयित्वा तु विषादिप्रेतिगृह्यच ॥ अतिउ
 ग्राह्यपुरुषा प्रव्यं वा प्रतिगृह्यच ॥ स्पृष्ट्वा ग्निचयनस्थं वा यूपं वा उभो ज्यभोजने ॥
 एतेषु च निमित्तेषु मवेदन्य तमं यदि ॥ पयस्त्रिंशतिपरिस्तीर्य पयस्त्रिंशतमं तः परम् ॥
 पुनर्वमिति मंत्रं भ्यानु जुहुयात्संस्कृतं च ॥ एतां भ्यामेव मंत्राभ्यां जुहुयात्समि
 धोयैष्या च ॥ पयस्त्रिंशतो ह्यस्य तामन्यतं च नृनेष्यते ॥ स्वाहाकारं विनिर्मुक्तौ
 यद्वामजो जपेदिह ॥ अथ विधुरोपासनं ॥ अथ श्राद्धायनः ॥ १३ दृश्यं चानिप्रण
 वेन चापावन्वग्निरित्याहरयेत्पुरस्तात् ॥ निधाय पृष्ट्वा दिवमंत्रं कृत्वा ततस्तु हेमः

रामः
८५

शकले श्रुतुर्भिः ॥ उखादयो नेव च तत्सत्तां सविश्यानिनोऽद्यानरे मेचमंत्राः ॥ नारो परां
 वाप्यवरोपरां वा चोत्पतिरेवं विधुरानलस्य ॥ नित्यानि नैमित्तिककाम्यकर्म तत्रैव
 कुयादिधुराः सदेवेति ॥ अथ श्राद्धायनमाचार्यमग्निगम्य महर्षयः ॥ प्रतिपूजयथा
 चारमिदं मेचनं मब्रुवन् ॥ भगवन्विधुराणां हि धर्मानो वक्तुमर्हति ॥ विवाहेत्येवमर्थ
 स्थविधुरस्य क्रिया कथा ॥ आद्यानि पंच यज्ञाश्च काया नैमित्तिकाः क्रियाः ॥ ग्रन्थादि
 पाराणां श्रमाद्याः ॥ ततः शुक्लांबरधरः शुक्लगंधानुलेपनः ॥ सर्वे धियोः सर्वगर्भेः
 स्नापितो विप्रपुंगवो यजमानः ॥ स पत्नीकं कृत्वा जस्तान् स माहितः ॥ पृष्ट्वा मिः प्र
 यत्नेन पूजयेत्तु विस्मयः ॥ होमांते दक्षिणां दद्याच्छां त्यर्थं पुष्टिवर्द्धनी ॥ आदित्या
 यश्च भानुश्च शरवसो मायदापयेत् ॥ भो माय रक्तवृषमं सोमपुत्राय कांचनं ॥ गुर
 वे पीतवासां सिशुकां याश्च तु दापयेत् ॥ कृत्वा गोमंदि चारामदारुवेत्यायसं शुभं
 ॥ केन वेक्ष्यं द्वागमां सानि सर्वेषां मेव कांचनं ॥ यस्तु पीडा करोति सत्यं वित्तस्य

८६

महः॥ तमेव प्रजयेद्भक्ष्यादुष्पिरामिः स्वशक्तिः॥ यथा ग्रहादिनास्तद्देहवेदांगवा
रताः॥ तोषः येन दुर्वस्त्रैर्वस्त्रैर्मते विस्पर्जयेत्॥ अन्तर्हीनो देहो प्रादुर्भूतः सहीनः
स्तु कलितः॥ यजमानमदाक्षिराया नस्ति यजसमोरिषुः॥ अग्निर्गन्धे यथा भस्मवातो
इति विनश्यति॥ दुरितं यच्च मंत्रेतिर्गन्धे दानाद्भूतं तथा नृणां॥ यथा शास्त्रं प्रहाराणां
कवचं स्यान्निवारणं॥ एवं देवोपद्यातानां ज्ञातिर्न विनिवारणं॥ यथा स्पृष्टं मुद्रितं
यंत्रं यंत्रेण प्रतिरुन्यते॥ एवं स्पृष्टं मुद्रितं चोरं शीघ्रांशां सा विनश्यति॥ अहिं स्पृष्टं
तस्य धर्माज्जीतिथे न स्य च॥ नियं च नियमं रथास्य सद्धानुग्रहाः महाः॥ अरुणावो
नरे प्राश्न ब्राह्मणाश्च विशेषतः॥ पूजिताः पूजयेत्येते निर्दहं पमानिताः॥ ग्रहा
णामिदमातिथ्यं कुर्यात्संवत्सरादपि॥ आरोग्यं बलं संपन्नो जीवेच्च शरदां ज्ञातुं
एवं समं निष्ठायां देवादिभ्यः स्पर्जयेत्॥ यां तु देवगणा सर्वे देवा मादाय पार्थि
वी॥ इष्टकामप्रदानार्थं पुनरागमनाय च॥ अनेनाविधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत्॥

रामः
८६

सर्वान्क्रामानवाप्नोति प्रत्यस्त्वमेव हीयते॥ स देवायुत होमो यनवग्रहमखः स्मृतः॥ य
प्रतिबुद्धो महस्तमेव तत्तद्देसरे पूज्यः॥ यस्तु पीडाकर इत्युक्तं त्यात॥ राहुकेत्योः पृथ
ग्वास्तराभावान्मंदवाररावगाह्या ज्ञान्यादीन्मंदवारं तु पूजयेत्प्रयतो नर इति बोधा
यनकारिका त॥ तथा॥ विवाहोऽवयजेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु॥ निर्विघ्नार्थं मुनिश्रे
ष्ठतथो देगाभूतेषु च॥ वश्यकर्माभिचारादि तथैवोच्चटनादिकं॥ नवग्रहमखं क
त्या ततः काम्यं समाचरेत्॥ अन्यथा पुनर्दुःखं पुनः काम्यं जायते क्वचित्॥ तस्मा
दयुत होमस्य विधानं तु समाचरेदिति हेमाद्रिनिबंधोक्तं मयुत होमविधानं॥
अथास्य संक्षेपप्रयोगः नवग्रहमखं स्त्रिविधः॥ अयुत होमो लघु होमः कोटि हो
मेत्येति॥ तत्र श्रीकामादिग्रहिपीडाया मृत्या ता हो हो शान्तिकामो चरंश्च नवग्रह
मखामयुत होमं कुर्यात्॥ तत्र प्रज्ञास्ते हनि समुहं तैश्च तस्यारो यजमानः कृत
नियं क्रियः सुप्रख्यालित पातिपादः स्वोयांतः अमुककामः अयुत होमेनाह पश्यति

रसः
१८

वंरुपा॥भापस्तंबश्रोतसूत्रेनुश्लिभिभिरपिस्वागःकर्त्तव्यइत्युक्तं॥तथाचतस्तत्रां सर्पिरा
 ज्येप्रनीयादध्ययं कर्त्तारमिति॥रातभ्याम्यकर्त्ताकपर्दिना तस्याव्याख्यातव्यात्॥ततोयज्ञ
 मानान्वारद्यभाचार्यभादारावाज्यभागोक्त्यासूर्याद्युद्देशेन प्रादेशमात्राःकतिष्ठीका
 स्थूलास्त्रिमध्यास्तावकादिसन्निधः॥आहुतेनेत्यादिमंत्रैर्महासंख्यं कृत्वा ततो न्यून
 संख्यामिस्तनसमिधं॥भिरधिदेवताप्रत्यधिदेवताहोमःकार्यः॥यद्वाधिदेवतादीनां
 पाताशरावस्यमिधोहोतव्यः॥ततःस्मृतैरौकैकामाज्याहुतिमंत्रैर्जुहुयात्॥ततश्च
 स्तनवदानधर्मैरौकैकामाहुतिंजुहुयात्॥जमदग्तीनांपंचावत्तंभवति॥ततःसर्वच
 रुभ्योवदायसोमंरातानमितिमंत्रैरास्विष्टकृतंजुहुयात्॥रातावदाचार्यदिवकुर्वी
 त॥ततोहोमार्थकामानुसारेणसर्पियवतितत्रीत्यादिद्रव्यंसूर्यादिमंत्रैःप्रतिदे
 वतंदशदशहुतयोक्त्यभिस्तांतंदेवतांमनसाध्यायान्दिरुपांशुप्राउःसुरैवेरुदुः
 सुरैवेश्वरोतव्याः॥ततःप्रणवाद्याभिःस्वाहांतामिर्व्यस्तामौष्टकामःसमृध्यतामिति

८७

ध्यायंतो वाग्यतां रुद्रं रुद्रं विदुः तविनियोगज्ञानं सर्वं कं समिद्धं नो दक्षिणं ज्ञानाच्छात्रं न
 जानुहस्ता यज्ञोपवीतनः पूर्वाह्न एव प्राङ्मुख उदङ्मुखश्च कुर्यात् ॥ होमसंख्या च सम्य
 क्ता बधानिः कार्या ॥ यावद्दोमसंसात्तिस्तौ ब्रह्मतिदिने होमाद्यं तयोश्च दनपुष्पादिभिर्ग
 र्हे देवताः पूजयेत् ॥ ततः शुभे मुहुर्ते होमसंख्यां समाप्य चतुर्गृहीतेन द्वादशगृहीतेन वा
 ज्येन फलवस्तु कुसुमचंदनाद्युत्तमं चरत् सुवर्णादियुतां पूजां हिति मूर्धनि निमित्ति मंत्रे
 ण यजमानान् चारुं च आचार्यं जुहुयात् ॥ ततो होमोऽष्टांशं संपाद्य यजमानस्याभिषेकं रामः
 कुर्यात् ॥ तान्नेवं ॥ अग्नेः पश्चिमे संकुटं वे प्राङ्मुखं पीठं पविष्टं यजमानं उदङ्मुखं ८७
 आचार्यं रुद्रं विज्जास्तिष्टं तं पूर्वस्थापितं कलशोदकेन समं गतं गीतवाद्यं पद्मवद्भुव
 दिभिरभिषिचयेत् ॥ तत्र मंत्राः ॥ समुद्रं ज्येष्ठा इत्यादयः सुरास्त्वामभिषिचं स्त्रियादयश्च
 यो राणाः ॥ ततः सर्वोपधेः स्नापितो यजमानो मातृगंधवस्त्रधरः प्रसन्ना चेता आ
 चार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥ तत्र सूर्याय कपिलां पयस्विनीं धेनुं कपिले सर्वभूता

नां पूजनीया सिरो हिति ॥ तीर्थीदव मयी यस्मादतः ज्ञामि प्रयच्छ मे ॥ इति मंत्रेण दद्यात् ॥ १ ॥
 सोमा यज्ञं रवं ॥ पुराये स्त्वं शंखं पुष्पां तया नो मंगलानां च मंगलं विष्णुना विधृतो यस्माद्
 ते ॥ इति दद्यात् ॥ २ ॥ भौमा यरक्तं वरां धुरंधर वृषमं ॥ धर्मस्त्वं वृष रूपेण जगदानं दका
 रक ॥ अष्टमूर्ते रधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ३ ॥ इति दद्यात् ॥ ३ ॥ बुधाय सुवर्णसुव
 र्णापरिमितं ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसो ॥ अतं तपुर्लोकलदं मतं ॥ इति दद्यात्
 ॥ ४ ॥ गुरो पीनवस्त्रदधं ॥ पीनवस्त्रं युगं यस्माद्वासुदेवस्य वृद्धं ॥ प्रदानास्तस्य मे विष्णु
 स्ततः शान्तिं प्रयच्छेत् ॥ इति दद्यात् ॥ ५ ॥ शुक्राय श्वेतं ॥ विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मा
 दमृतसंभवः ॥ चंद्रार्कवाहनो नित्यमतः ॥ इति दद्यात् ॥ ६ ॥ शनयि कृष्णं गां ॥ यस्मान्त्वं
 पृथिवीं सर्वभुक्तुः केशवसंनिभो ॥ सर्वपापहर नित्यमतः ॥ इति दद्यात् ॥ ७ ॥ राहवे आ
 य सं ॥ यस्मादयस्य कर्मणि तवाधीनानि सर्वदा ॥ हलागलायुधादीनि तस्माच्छान्ति
 प्रयेच्छ मे ॥ इति दद्यात् ॥ ८ ॥ केतभ्यः शृंगां यस्मात्सर्वयज्ञानां मंगलेन व्यवस्थितः

८०

यानं विभावसो नित्यम त ॥ इति दद्यात् ॥ एताश्च दक्षिणा आदित्यस्य दक्षिणा मृतये नो या विना
मृत्येन न्यून्यास्ता वन्मृतं सुवरांस्थ्या तस्तस्याः पूरणा यततदा तसमकालमेव दातव्यं
तत्र सुवरा मंत्रः ॥ पृथक् पठनीयः ॥ अयं मुखो दक्षिणा पश्य ॥ अथ वासवेभ्यः ॥ इत्यदिभ्यो
दक्षिणामेकेकां गां सुवराभिषिक्ता गवामंगेक्षिति मंत्रेणा दद्यात् ॥ अथ वासवेभ्यः सुवरां
मेव देयं ॥ येन वागुवादि तोषस्त दद्यात् ॥ सामर्थ्ये शय्या रत्नभूमी रपि दद्यात् ॥ क्रमेणामं
त्रायस्मादश्वन्यं शयने केन वस्य शिवस्य च ॥ शय्या ममाप्ये श्वन्यस्तु दत्तं जन्मति जन्मनी
ति शय्याया ॥ यथारत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रकीर्तिताः ॥ तथा शान्ति प्रेयस्ते तु रत्नदाने न मे
सुरा इति रत्नानां ॥ यथा भूमि प्रदानस्य कलां शान्तिषो उशी ॥ दाना न्यन्यानि मे जातिभूमि
दानाद्वेदिहेति भूमे ॥ वस्त्रा लकारादि चक्रान्तिभ्यो यथा श्रद्धं देयं ॥ ततो जमानो ग्निप्र
दक्षिणी कृत्यं वेदिसर्पिषो गत्या देवताः पूजयित्वा नमस्कृत्यात् ॥ तत आचार्यः पुष्पां
जलिं दत्त्वा ॥ उक्तिं ब्रह्मणस्पते ॥ यां तु देवगणाः सर्वे रिति देवता विसर्जयेत् ॥ ततो यज

रामः

४४०

माना प्रतिमा सोपस्क रामं उपादि चार्थायैष्येति ॥ ततः स्वभान्यजयि चार्थायै
हमाययेत् ॥ प्रतिदेवतं त्रयस्त्रय एवैकोवा ब्राह्मणं भोजयितव्याः ॥ नैरिदक्षिणा च दे
या ॥ आशिषो गृहीत्वा सर्वान्निविनयं विस्तृत्य सोऽसाहः स सुहृद्वांधवो भुज्जीतेति ॥ यत्रै
कदावग्रहः पूज्यते तत्राधिप्रयधि देवतयोर्विनायको दीर्घाया वा रुना दीनिकुर्याद
हुतीनामयुत संख्या च रावं कुर्वतः फलं माये ॥ अनेन विधिना यस्तु मेह पूजां समाच
रेत् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति प्रत्यस्वर्गो मिहीयत इति ॥ इति श्रीहोमोद्दिनि बंधे शान्तिका
उक्तं अयुत होमविधानं समाप्तं ॥ अथ ह्यहोमविधानं ॥ कथितो युत होमो यत्तदहो
ममताः ऋषिः ॥ सर्वकामा तयेयस्मात्तु ह्यहोमं विदुर्बुधाः ॥ पितृणां वध्रे मोयस्माद्भु
क्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ अस्माद्भ्रातृणां प्रोक्तो लक्ष होमः स्वयं भुवा ॥ आहुतीभिः प्रयत्ने
न दक्षिणा मिस्तप्येव च ॥ आहुतीभिस्तथा जनेनेति वा पाठः ॥ द्विहस्तं विस्तृतं तद्वचनं
हस्तायतं पुनः ॥ लक्ष होमे भवेत्कुं उं योनि वस्त्रं क्रं चिमे स्वलं ॥ द्विरंगुलौ पितृणां कार्या प्रथ

नामेखला बुधैः। त्रिरं गुह्योपि ता न दत्तुं द्वितीय। समुद्राहना उद्धा यविस्तराभ्यां च तौ याच
तुरंगुला॥ द्वांगुलस्तत्र विस्तारः पूर्वयो रपिशस्यते॥ तस्य चोत्तरपूर्वे ता वितस्ति चयसं
मितं। प्रागुदक्च वरां तदुच्चनुरस्य समं नत॥ विष्कं भाधोपि तं प्रोक्तं स्थंडिलं विष्कं कर्म
एणा विष्कं भो विस्तारः॥ स्थंडिलं वेदिः॥ संस्थापना यदेवाजा वपत्रय समावृतां तस्मि
रुवावाहये देवान् पूर्ववत्पुष्पतंडुले॥ गरुमानधिकस्तत्र स्पृज्यः श्रियमिच्छता॥ सा
मध्यनिशरीरं रुचं वाहनं परमेष्ठिनः॥ विषपाय दुरो नित्यमना शातिप्रणम्यं गरुडावा
हनमंत्रः॥ पूर्ववत्कुंभमामं च तदुद्धो मंसमाच्येते॥ सहस्वराणां शंते हुत्वा स्वमिसं
ख्यादिकं पुनः॥ पूर्ववदेव समिदा ज्य चरुतिला ज्यदि होमं पूर्वोक्तेरेव मंत्रैः कुर्यात्॥
गरुडमंत्रस्तु सुपवरोऽसि गरुमानिति मंत्रः॥ छतकुंभं वसो धारि पातयेदनलोपरि।
अं दुवरी मर्थां प्राच ऊर्ज्वी कोटरवर्जिता॥ बाहुमात्रां सुयं हृत्वा ततस्तं मध्योपरि।
छतधारां तथा सम्यगग्रेरुपरि पानयेत्॥ आवयेत्सूक्तमाग्नेयं वै ह्नवं रौद्रं मैदवं॥

महावैश्वानरं सम्यक् ज्येष्ठस्यामचपाठयेत्। स्नानं च यजमानस्य पूर्ववत्स्वस्तिवाचनं। फात
व्यायजमाने न पूर्ववा दक्षिणा पृथक्॥ कामक्रोधविहीने न रुचिभ्यः शांते च न सा॥ त
द्वाश्च दशान्योष्टे वा लक्ष्मणे मे पि रुचिजः॥ कर्तव्याः शक्तिनस्तदुच्चत्वारो वाप्यमक्षराः
॥ न वग्रहमखासंबलक्षणे मेदुशोत्तरा दद्याच्च नु निशाईले नृषणान्यपिशक्तिन॥ शय
नानि च वेस्त्राणि हेमानिकठकानि च। कर्णांगुली पवित्राणि कंठसत्राणि शक्तिनः॥ न
कुर्याद्दक्षिणा हीने वित्तशाब्दे न मानवः॥ अस्त्रालो न मोहाद्यौ कुलक्षयमवाप्नुयान्॥
अन्नदानयथा शक्त्या दातव्यं भूतिमिच्छता॥ अन्नहीनः कुतो यस्मा दुर्मिक्षफलं दो
भवेत्॥ अन्नहीनो देहे प्राणं मंत्रहीनश्च रुचिजः॥ अदरोपियष्टारं नास्ति यजसा
मोरिषु॥ न चाप्यव्यधनः कुम्भाद्रेक्ष्य होमं नरः क्वचिन्ना तस्मात्पीडा करोतीव यएव
भवति ग्रहाः तमेव यजेयन्तपा द्यौवात्रीन्यायथाविधि॥ रोकमप्यचयेत्स तपा ब्राह्म
णां यज्ञपारंगं॥ दक्षिणाभिः प्रयत्नेन बहून्वा बहू वित्तमान् लक्ष्मणे मस्तु कर्तव्यो

२०२

यदावित्तमवेद्गृहे॥यतःस्वर्गनिवाप्नोपिकुर्वन्कामान्विधानतः॥पश्यतेशिवःलोकेच
 स्वादिसुमरुहलो॥यावत्कृत्यशतान्येष्टोमथमोक्षमवाप्नुयात्॥सकामोयस्त्वि
 मं कुर्याद्विद्वद्भक्तो मयथाविधि॥सर्वान्कामानवाप्नोतिपदं चानंतभायंकुमारं च शु
 भं पति॥अष्टराज्यस्तथा राज्यं श्रीकानः श्रियमाप्नुयात्॥ययंकामयतेकामंतंतमी
 नोतिपुष्कलं॥निष्कामः कुरुतेयस्तु परं ब्रह्माधिगच्छति॥इति लक्ष्मणेन मूलशक्त्यानि॥
 अथ पदंतिः लक्ष्मणेन युते होमादेतावान्विशेषः॥संकल्प्यादि पूर्वतः॥कुंडं तु समंततो
 यजमानदि हस्तविल्लुतं कायं॥तत्र क्षेत्रफलं न चतुर्दश भवति॥तन्मेखलास्तु क
 मेरादिचिचतुरंगुलोद्गायाः तावद्विस्ताराश्चतिस्रः कार्यः॥वेदिस्तु तदीजान्याम
 धिषड्विंशदंगुलविस्ताराचतुरस्त्रागुदवप्रवणावप्रत्रयोपरिदशांगुलोद्गाकाया
 तस्याप्रथमोवप्रोद्गांगुलोद्गायः॥द्वितीयतृतीयोऽयंगुलोद्गायौ॥त्रयोपि द्वांगु
 लविस्ताराः कार्यः॥रावंचवप्रेः सहाष्टी दशांगुलोद्गाभवति॥तत्र देवतावाहन

रामः-
२०२

कालेः प्रागुक्ताः सूर्याद्याद्यात्रिंशद्देवताभावात्स्वर्गेषामुत्तरतः॥सामध्वनिजारीरत्नं
 वाहनं परमेष्ठिनः॥विषयापहरोनित्यमतः शान्तिप्रयच्छेतिपुत्राणामंत्रेण गरुडमावा
 हयेत्॥पूजादिकलशस्थापनान्तं पूर्ववत्कार्यं॥अन्याधाने पूर्वोक्तं प्रधानदेवताकी
 र्त्तनान्तं गरुडानधिकः कीर्त्तनीयः॥निवापि पितृदत्तमधिको निवापं कार्यः॥प्रोक्षणे
 प्येवंत्रयस्त्रिंशत्स्थालोपत्रोकावास्थादी॥पूर्वोक्तं देवसमिदाज्यचरुपकलितदशा
 हुति होमाकार्यः स्वर्गेषां गरुडतश्च पूर्वोक्तं मंत्रैः॥रुगं लतस्तु सुपतो सिगरुमा
 निति मंत्रो जेयो होमादो रं द्रमित्रमिति॥समिदादिसंख्या व्यतिरेकेण व्यस्तसमस्त
 व्याहृतिभिः पूर्वदेवतसंख्या पूरणीया॥पूरणं दुर्यनंतरं मन्त्रैरुपरिस्तं मद्यवि
 धृतमौ पुं वंरी स्त्रुचं पण्डितारवा विवर्जितां बाहुमात्रं विधाय तया तदुपरि श्लेखला
 विधत्तेनष्टतपूरितेन कुंभेनाधो यवमात्रं छिद्रेणान्मुच्यताग्नेरुपरिवसोद्गिरिं पा
 तयेत्॥तदा चाग्नेयादीनि सूक्तानि महावैश्वानरज्येष्टसामनीचश्चावयेत्॥६

क्षिणाचायुतहोमादुशगुणादशधेन्यादिसुपादेयासुयाद्युदेज्ञेनादशशाय्यायाः॥अ
 युतहोमादुशगुणानिदुशगुणामुसेअदेया॥मंत्रास्तएव॥शक्तिमोअभूषणाशया
 नासनेवस्त्राणि॥होमकटकेस्वर्णागुलीपवित्रकंठसुत्रादीन्यदद्यात्॥अयुतहोमा
 दुशगुणामोक्तंकोयविस्रज्जनादिसमानांफलं तु प्रागेवलिखिते॥॥इतिश्रीमदुनेत
 मष्टविरचितेविधानपारिजातेलक्ष्महोमपद्धतिः॥अथकोटिहोमविधानं॥तत्रम
 ल्यपुराणी॥अस्माकृतगुणाःप्रोक्तःकोटिहोमःस्वयंमुक्ताःकायावेदवेदांगवेदिनः॥
 एवद्वादशतांलिप्रान्वस्त्रमात्यानुलेपने॥पूर्ववस्त्रजेभ्यस्तपास्वामिरताभषणोः॥
 रात्रीसचंचरौद्रंयपावमानंसुमंगलं॥पूर्वतोबद्धयःशान्तिपठन्नास्तउज्ज्वलः॥श
 क्रंरौद्रंयसौभ्यंचकोष्ठांउंशान्तिमेवच॥पटुक्षिणेद्वारियाजुर्वेदिकमुत्तमं॥सोप
 र्णमिधवेरराजमणितयांरोद्रसंहिता॥ज्येष्ठसमितथाशान्तिच्छंदोगः॥पश्चिमेपठेत्॥
 शान्तिस्त्वंचसौरंचतथाशाकुनकंशुभं॥चौष्टिकंचमहाराजमुत्तरेणाप्यथर्ववित्र॥

रामः

२०३

पंचमिःसतमिर्वाथहोमःकार्येद्यपूर्ववित॥स्नानेदानेचमंत्राःस्युस्तरावमुनिसत्तमः॥व
 सोदशविधानंचलक्ष्महोमवदिष्यते॥अनेनविधिनायस्तुकोटिहोमंममाचरेत्॥सा
 र्वान्कामानवाप्नोति॥ततोविष्णुपदंजते॥यःपठेदुगुयाद्वापिअरुशान्तित्रयंनरे॥स
 र्वपापविशुद्धत्मापदमिंद्रस्यगच्छति॥अथमेधसंरुस्त्राणिदुशचाष्टेभ्यधर्मवितु
 ॥हृत्वायस्मलमोप्नोतिकोटिहोमाश्रमश्रुते॥ब्रह्महृत्यसंरुस्त्राणिभूराहयावु
 दानिच॥नश्यतिकोटिहोमेनयथावक्षिर्वभाषितं॥कोटिहोमप्रकर्तव्योयदावि
 त्तंमवेदुः॥सर्वानर्थानेवाप्नोतिकुर्वन्कामान्निधानतः॥पूज्यतेशिवलोकेचव
 स्त्रादियमरुद्रोः॥यावत्कल्पेतान्याष्टौअथयोह्यमवाप्नुयात्॥सकामो
 यास्त्विमंकुयात्कोटिहोमंयथाविधि॥तंक्षममवाप्नोतिपदंचानंयश्नुते॥पुत्रा
 र्थीलभतेपुत्रानित्यालक्ष्महोमवत्॥तथाग्रहमजत्रयंकुयाद्यिस्त्वानाद्यनमान
 वः॥नतस्यमरुपीडास्यान्नचबधुजनक्षयः॥अहयज्ञत्रयंगेहेलिखितंयस्य

८४

तिष्ठन्ति। न तत्र पीडा बालानां न रोगो न बधनं॥ अत्रोपयज्ञफलदमशेषाद्यो धनाशनं
कोटिहोमं विदुः प्राजा मुक्तिमुक्तिफलप्रदं॥ अथ मेधफलं प्रादुर्लभ्यहोमं सुरोत्तमं॥
दादृशाहोमस्तद्वत्तवमहमरवः स्मृतं॥ दादृशाहो यजस्तत्प्रदयेयं॥ इति क
थितमिदानीमुच्यते नंदं तु स कर्तुं कर्तुं षड्। रीदेव यज्ञाभिषेकः॥ परिपठतियइ
त्यंयः श्रुत्वा तिल्लादभिभवति स च त्रायुरारोग्ययुक्तः इति मास्ये कोटिहोममूल
वाक्यानि॥ अथास्य प्रयोः॥ अत्रापि तद्वत्तवमहमरवः स्मृतं॥ यदा श्रीधं समाप
यितुमिच्छति तद्दोक्ताहोमकत्रपक्षेयां अधिकं अपि यथेष्टं वरीतव्या॥ अत्र
पि गस्मात्तास्य हे वचयस्त्रिंशद्देवताः पूज्या कुं उ वेदिकयोः कोटिहोमि चतुर्हस्त
मित्यादि विशेषो द्रष्टव्यः॥ ग्रहहोमः॥ पूर्ववत्॥ व्याख्या हुतयस्तु कोटिमिताहो
तव्यः॥ दक्षिणा तुल्यहोमादुत्तमगुणसहस्रं धेनवः सहस्रं शंख इत्यादि॥ दाने
मंत्रस्तथाव॥ यद्वा स- गा सुवर्णमिषिताः सोपस्कराः सूर्याद्युद्देशेन देयाः॥ मंत्रउक्तत्वात्॥

रामः

८४

अथ वा सर्वेभ्यः सुवर्णमिषिताः॥ नलादिदानपूर्ववत्॥ ब्राह्मणभोजनमुद्यतहोमासहस्र
गुणं॥ अन्यत्सर्वं तद्वत्तवमहमरवः स्मृतं॥ इति हेमाद्रिनिषेधेशांतिकोटीका निबधुतेहो
मत्तद्वत्तवमहमरवः स्मृतं॥ अथ ग्रहयज्ञसाधारणो विशेषः॥ हेमाद्रावेवावृत्तमाय्या
यने कुं उ तथा च वशकर्मणि॥ त्रिमेखलांचेकवक्रमरनिविस्तरं तातु॥ पादाशस्य
मिधः शस्तामधुगोरोचना चिता॥ चंदनागरुणा तद्वत् कुमेनाभिषेविताः॥ होम
येन धुसपिर्भ्यां विव्यानि कमला निच। सहस्राणि दक्षिवाक्त तर्वादेव स्वयं भुवा॥
वश्यकर्मणि विव्यानां पदानां चैव धर्मवित्। सुमित्रियान् आपन्नं वधयस्तिहो
मेयेतु॥ न चोत्ररत्नपनं कार्यं न च कुं माभिषेचने॥ स्नानं सार्धं षष्ठेः कृत्वा शुक्लपु
ष्पां वरोगृही॥ कंठसंस्थैः सकंठकैरंगुलीये पवित्रकैः॥ सहस्रवस्त्राणि दे
यानि शुक्ला गावः सकांचनाः॥ अवशानि वशीकुर्यात्सर्वशत्रुबलान्यपि॥ अमि
त्राण्यपि मित्राणि होमोयपापनाशनं॥ द्विदेषणमिचारे च त्रिकोटी कुं उ मीष्यते॥

हिमेखलंकोरा मुखंरुस्तमाचंचसर्वतिः॥ होमंकुयुस्त्रियोविप्रारक्तमाह्याबुद्धेपनाः निवा
 लोहितोष्णीषालोहितांबरधारिताः॥ वरवायसइत्ताज्जपात्रपुसमन्विताः॥ समिधो
 वामहस्तेनयेनास्थितवरोयुताः॥ होतव्याः॥ शुक्लकेत्रेऽध्यायद्विरतिवारिपोः॥ दु
 मित्रियास्तस्मैसंतुतथाहुं फेडितीतिचाज्ञेनाभिचारमंत्रेणसुरं सतामिमंत्रितं॥ प्र
 तिरूपं परिपोः कृत्वासुरेणपरिकल्पयेत्॥ देष्टुं रूपस्यसकलन्यं गायत्रीविनिश्चि
 येत्॥ ग्रहयज्ञविधानां तस्मादेवामिचरन्तरं॥ विदेवरां तथाकुर्वन्ते तदेवसमाचरेत्
 इहेवैफलं दुपुसां तन्नामुत्रशोभनं॥ अमुत्रपरलोकेनशोभनं नरकरहेतुरित्यर्थः॥
 तस्मादांति करं त्यत्र कर्तव्यं भूतिमिदुतो॥ ग्रहयज्ञ यकुर्याद्यस्त्यकामेनमानवः॥
 सविहोः पदमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं॥ यस्त्विदं शृणुयान्निर्यश्रावयेद्वापिमान
 वः॥ नतस्यग्रहीतास्यान्नयबंधुधनक्षयः॥ ग्रहयज्ञत्रयंगेहेति तं यस्यतिष्ठति॥
 नपीडा तत्रवातानां नचरोगो नबंधनं॥ अशेषयज्ञफलदमित्यादिद्वर्वेत्॥ इतिग्र

रामः
८५

हयलोपयुक्तविशेषाः॥ अथमहांतोयुतहोमलक्ष्यहोमकोटिहोमाउच्यंते हेमाद्रादा
 वैववस्माह्योराजाधर्मप्रसक्तेनप्रजानांचरितेष्मुना॥ ग्रहयज्ञः सदाकायोलिख्यहो
 मसमन्वितः॥ नदीनां संगमे चैवसुराणां समेतस्तेथाः॥ सुखमेभमिभागे च देवताधिपे
 तेनृपः॥ गुरुणा कृत्विजैश्चैवसाधुभिर्मपरीक्षयेत्॥ खनेद्देतत्रकुं उच्यते सुखमहस्तमा
 चकं॥ दिगुतां लक्ष्यहोमेचकोटिहोमेचतुर्गुणं॥ युगे शो कृत्विजः प्रोक्ता अष्टौ ते वैदया
 रमाः॥ कंदमूलफलहारदुषिष्टीराशिनापिवा॥ वेद्यानिधाययेच्चैव रूपा निविधानि
 च॥ कुं उष्ट्रं परिधेयांश्चेतनो ग्निं च समर्चयेत्॥ कृक्षाणि महा इत्यर्थः॥ परिधेयाः प्रा
 णित इत्यर्थः॥ गायत्र्यदशासाहस्रं मानस्तोकेति पठुं॥ त्रिंशद्गुणं दिमं त्रैश्चक्या
 र्यैः॥ ममज्जावतु वैद्यनैः कृष्णो देर्जुं दुयार्यं चकिरिकायां तुषो उवा॥ होतव्यादशासा
 हस्त्रा अथो वैज्ञानवेदसा॥ श्रिया मंत्रेण होतव्याः सहस्त्राणि चतुर्दश॥ शेषाः पुं
 च सहस्त्रास्तु होतव्याः स्त्विं देवतैः॥ हुतेना तसहस्त्रे तु पुष्पस्नानं विनिर्दिशेत्॥ कुं मेः

२०६

षोडशसंख्येऽसहस्रैः समं गेलेः ॥ स्नापयेद्यजमानं तु ततः शान्तिं विधाय ॥ एवं कृते
 तु यत्किंचिद्गृहीतं तस्य मुद्रा ॥ तस्यैवाज्ञायातिदक्ष्या ॥ वेदक्षिरां नृपः ॥ तस्मात्स
 वं प्रियत्वेन मधानादक्षिरा स्मृता ॥ हस्त्यश्च रथयानानि भूमिवा सोयुगानि च ॥ अन
 उ होकारयेत् ॥ मासे पुरोऽसमाप्तिसु लक्ष्मणे मेवेदिह ॥ लक्ष्मणे मेतुराद्रं विधाने
 परिकीर्तितं ॥ पदानीकोटि होमस्य ऋणं कथयाम्यहं गगातटे च यनुनासर
 स्य यो नराधिपानमदो देविकायां च कोटि होमो विधीयते ॥ तत्रापि कृत्विजः कार्या
 रविनेदनवोऽशः ॥ सर्व होमेषु राजवेदया विधिषु पावनी ॥ रुक्मिणाचार्यसहितो
 दीक्षं संवत्सरं स्थितः ॥ येन मासे तु संप्राप्तिकीर्तिके वा विषे वतः ॥ प्रारभेत्कर्मणां
 यो वा वसरे वसरे नृपः ॥ यजमानः पयो मदीकलाञ्छीय तथानय ॥ यदि वा ब्रीहयो माषा
 रित्ताश्च सहस्रपिषा ॥ पलाशासमिधः शस्ता वसोद्गारा तथोपरि ॥ मासे च प्रथमे द
 द्या ॥ दक्षिणाक्षीरभाजनं ॥ द्वितीये कृत्वा राक्षसां सर्वको माथसाधनी ॥ संध्या वकंतृतीये

रामः
२०६

ये च देवा विरहितं दना ॥ चतुर्थे मोदको देवि प्रारां प्रीतिमावेहेत् ॥ पंचमे दधिमक्तं तु षष्ठे
 वेसक्तं भोजनं ॥ अष्टमं सप्तमे देया अष्टमे घृतं दूरिका ॥ षष्ठ्या दत्तं च वसेदशमं यव
 षष्ठिका ॥ राका दशे सप्तमं संतु भोजनं रविनेदनं ॥ द्वादशे त्वयसंप्राप्ते मासे रविकुलोद्
 ह ॥ षडसं सहस्रं भोजनं सार्वकामिकं ॥ कृत्वा सुराणां राजेद्रपशुप्यातस्य मन्त्रि
 तं ॥ दानानि सर्वदेवानां प्रीतये स्वयमाचरेत् ॥ देयादिजानां राजेद्रमास्थिमासि च
 दक्षिरा ॥ अहतवास्य संवीतिर्दिनार्थो होमयेदने ॥ तस्मिन्नुदास्थिते भाव्यं यजमाने
 संयुते ॥ इन्द्राग्न्यादिसुराणां च प्रीतानं सार्वकामिकं ॥ एवं कृत्वा विधानेन पुराणं कृतिः
 ॥ शान्तिं ज्ञात ॥ सहस्रगुणितो देयाया वदुतसहस्रकं ॥ पुरोडाशं ततः प्रथमे देवतीदिव
 तीये च रुक्मिणे ॥ उद्धमामाश्रये वमका तत्रैव त्रेसामान्यवाकं च पुनश्च प्रेषयेद्दिजान्
 प्रीणयित्वा सुवाक्स्वर्वा न्येव यथाक्रमं ॥ कृत्वा शास्त्रविधानं तु पिंडदानं सत
 पणं ॥ समाप्तं तस्य होमस्य विप्रारामाय दक्षिरा ॥ देयेति शेषः ॥ तुलां चैव समां

८७

कृत्वा बद्धा शोक्पदं यं पुनः ॥ आत्मानं तोलयन्तं त्रयं नीचापि द्वितीयके सुवर्णं निवचा
मानं रजतेन तथा प्रिया तोलुपित्वा ततो राजन्विजितं शोका विवर्जितं ॥ इत्यादि तस्य हस्तं
तुष्टुदस्य कनकस्य तु सर्वस्वं वा दत्तं तत्र सत्यं कृतं मेतु ॥ एवं सर्वं पितृणां तु दियमा
नुषकारिते ॥ रयं शांतिस्तथा रव्यातां यां कृत्वा सुहृतां मवेदियादि ॥ अत्र प्रकरणे म
हायुतं होमोप्यस्ति ॥ रवते हेतुं त्रकुं उच्यते सप्तमं हस्तमात्रे कर्मियुक्तमानं ॥ सप्तमं तु
मावाप्नोति कृत्वा यत्र त्रयं नृपसंते उपसंहराज्यं तत्र लक्ष्यं होमादुतीनां देशो भागो
यथा यथा माहति संख्या ॥ कोटि होमो ज्ञातुं गतिता लक्ष्यं होमादुतीनां देशो भागो
द्विनिबंधं शांतिं कां देम विधानं ॥ अथानासं प्रवक्ष्यामि द्विजैः शांतिं यतामिदं लक्ष्यं हो
मविधिं पुण्यं कोटि होमविधितया ॥ स्वयंभूय मुवाच प्राकृष्टं स्मृता तपिता महा
॥ तमि संस्यं प्रवक्ष्यामि श्रुयतां पापनाशनं ॥ ये च ह्यब्राह्मणोः कार्याभिमियायि च मं
उप ॥ याः समिधो ये च मंत्राश्च अन्यन्तश्चैव यन्मवेतु ॥ लक्ष्यं होमविधिं विप्रः ॥ ॥

रामः
८७

कथ्यमानं बौनेयत ॥ युष्माश्च कलिजः कार्या ब्राह्मणायै विपश्चितः ॥ नियमं व्रतसंघ
नाः स्मृताः पार्थिवेन तु ॥ नियं जपपरांश्चैव नियोज्यास्तादृशादिनाः ॥ कंदमूलफ
लहारादक्षिं क्षीराशिनोपियो ॥ प्राग्बोद्धं च ह्यतो देशो समं स्वर्गिल मेव च ॥ तत्र विधिं
प्रकुर्वीत पंचांगुलं समुद्धृतं ॥ दक्षिणोत्तरतो यामं त्रिंशदं रतिः पूर्वपश्चिमे ॥ कउ
ये च रवनि तव्यानि अंगुला न्येकविंशति ॥ निधापयेद्द्विरण्यानि रत्नानि विविधानि
च ॥ सिकतोपरि देया च तत्राप्यग्निं समिधतो ग्रहां श्रेव सप्तदशान् प्राच्यादिशिरस
मर्चयेत् ॥ अवदानविधानेन स्थाली पाकं प्रकल्पयेत् ॥ आज्यभागादुती हुत्वा
नवाहुयो तु होमयेत् ॥ अग्निसोमं च तत्रैव विष्णुं चैव प्रजापतिं ॥ विष्णुं देवीं नमो
हं हं चैमि चैस्त्रिंशद्भुते तथा ॥ दधि मधु घृताश्च समिधश्चैव तु यज्ञियाः ॥ होम
येषु तस्मिन् हस्तं मंत्रैश्चैव यथाक्रमं चतुर्विंशः ॥ २४ गायत्र्यमानस्तोकेति व
दतथा ॥ द्वाविंशद्गृहादिमंत्रैश्चैव तस्यो विष्णुदेवातेः ॥ ४॥ कृष्णोऽयं बुध्यासं च ॥

२०८

किं भूक पातु श्रेयो उवा ॥ १६ ॥ जुहुयाद्वासा ह स्वजा त वेदस्ये रन्ध्रं च ॥ १०००० ॥ पंच स्रुक् स्रु
 रायान्या निजुहुयादिं प्रवेत्ते ॥ ५०००० ॥ हुने श त स्रुस्ते तु अभिषेकं तु कारयेत् ॥ पुष्पामि
 पेक वत्प्रोक्तं तदत्रापि शुभं प्रदं ॥ अथैषो उवाकुं मैश्वर्यस्य हिरण्यैः स्वमंगलैः ॥ सर्वैषि
 धि स्रुमा बुक्तैः सर्वैरुक्तैर्विभूषितैः ॥ अभिषेकं ततः कयस्मानमंत्रै र्यथोदिने ॥ स्रु
 मासेतु त तस्मिन् प्रधाना दक्षिणा स्मृता ॥ १०००० ॥ अथैषो उवाकुं मैश्वर्यस्य हिरण्यैः स्वमंगलैः ॥ सर्वैषि
 चो अभन उवाकुं मैश्वर्यस्य हिरण्यैः स्वमंगलैः ॥ सर्वैषि चो अभन उवाकुं मैश्वर्यस्य हिरण्यैः स्वमंगलैः ॥ सर्वैषि
 नवः ॥ स्वैशक्त्या वा प्रदद्यात्ता वित्तशक्त्या विवर्जयेत् ॥ एवं कृते च य किंचिद्गृहीतं
 समुद्भवं ॥ भौममाकाशं जवापि अन्यद्वा यद्विज्ञायेत् ॥ तत्सर्वं लक्ष्य होमेन प्रशमं
 या स्रुमा य ॥ ३० ॥ अतिमवेति पुष्टिश्च बलं तेजः प्रवर्द्धते ॥ ३१ ॥ अतिमवेति राक्षसं सर्वं
 मद्रवसं ह्वयः ॥ इति ब्रह्मसाराशरे लक्ष्य होम विधानं ॥ अथा कोटि होम विधानं ॥
 अथातः संप्रवक्ष्यामि कोटि होम विधिं दिजा ॥ श्रूयतामादरेणा यं सर्वकामफलप्रदम् ॥

रामः
२०८

सातुहानादिनाः प्रोक्ता रुद्रिजो यागकर्मणि ॥ विधिज्ञाश्चैव मंत्रज्ञाः स्वदारतिताश्च ये ॥
 कायाश्चैव विज्ञेयै राग्रहयागविधौ विदुः ॥ एका गविकलो विप्रो धनधान्याय ह
 रकः ॥ सर्वगविकलो पशुयजमानं स ही सति ॥ तस्मा सर्वप्रयत्नेन विधिं मंत्रादिविधि
 जा ॥ कायाश्चैव प्रयत्नेन ग्रहयज्ञस्य सिद्धये ॥ यहाः फलंति नागाश्च सुराश्चैव नरे
 श्वराः ॥ अर्थाताश्चैव मंत्राणां मेहोत्तरज्ञां शतं ॥ स एव रुद्रिजो विज्ञेयः सर्वकामफल
 प्रदः ॥ भावाहनीयो यत्नेन प्रतिपद्य मुहुः मुहुः ॥ एवं कृते च य किंचिद्गृहीतं ॥ ३२ ॥
 समुद्भवं ॥ तत्सर्वं नाशयेत्प्रि प्रकृतं ह्यः सौहृदं यथा ॥ लक्ष्मणं तमुवाः प्रोक्ताः को
 टिमः स्वयं भुवा ॥ अगुर्तिमिः प्रयत्नेन दक्षिणा मिः फलेन तु पूर्वविद्गृहदेवानां मा
 वाहनविस्मर्त्तने ॥ होम मंत्रास्तथैवोक्तास्मानं दानं तथैव च ॥ ११० ॥ ११० ॥ ११० ॥
 मंडपस्य च वेद्याश्च विशेषं तु निबोधत ॥ कोटि होमं चतुर्हस्तं चतुरस्यायतं पुनः ॥
 योनि वस्त्रं द्वयोपेतं दत्तेष्वहुस्त्रिमेखलं ॥ अगुर्ते नो द्दिता कार्या प्रथमा मेखलं

२०२८

लाबुधेः॥ अंगुलेनोद्धिता तद्वितीया मेखला स्मृता॥ उद्धिता मेखला न्यातु तृतीया चतुरंशु
 ला॥ द्विगुणस्तत्र विस्तारः पूर्वयोरेव न स्यात्ते॥ वितस्ति मात्रा योनिः स्यात्स्य सौगुल
 विस्मृता॥ कर्मष्टेष्टा द्वाता मध्ये पाश्चतश्र्या गुलोद्धिता॥ गतोष्टसदृशी ते द्वायता
 चिद्रसंयुता॥ रातसंवेष्टु कुंडेषु योनि लक्षणमुच्यते॥ मेखलोपरि सर्वत्राश्रयस्या
 दुलसंनिभा॥ बेदी चकोटि होमस्यादितस्तीना चतुष्टयं॥ चतुरस्रा समानदंष्ट्रमि
 विष्टैः समावृता॥ वप्रप्रमाणं पूर्वोक्तं वेदः कार्यस्तथोच्यते॥ ततः षोडशहस्ताः स्या
 मंडपेष्ट चतुर्मुखः॥ पूर्वद्वारे तु संध्याप्यवहू च वेदपारगं॥ यजुर्वेदं ते ध्याया
 म्ये पश्चिमे सामवेदिनां॥ अथर्ववेदिनं तदुत्तरे स्थापयेद्वध॥ अष्टौ तु होतृकीः का
 या विदे वेदांगवेदिनां॥ एवं द्वापराते विप्रावस्त्रमाकानुलेपानि॥ पूर्वविष्टु जये मत्तया स
 वागिरणमपहो॥ रात्रि सक्तं च सोरं च पावमानं सुमंगलं॥ पूर्वद्वारे जपेष्टांति पावमान
 मुदङ्मुखः॥ शाकैः कंठौ च सौम्यं च कुक्कां उक्तांति मेव च॥ पाठयेद्विष्टा द्वारे यजु

रामः
२०२८

वेदं मनु तमां सौवर्णमिथ वैराजमानेयं रुद्रसंहितां॥ ज्येष्ठमास तथा शान्तिं छंदोग पश्चिमे
 पठेत्॥ सविधानं तथा शान्तिमथर्वोत्तरपठेत्॥ पंचमिः सप्तमिः वर्यि होमः कार्यश्च पूर्व
 वेत्॥ स्नाने दाने च मंत्राः स्फुष्टं वेदित सत्तमः॥ वसो धारि विधानं च लक्ष होमवदिष्यते
 अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजा समाचरेत्॥ सर्वकामनवाप्नोति ततो विष्टु पुरं च जेत्॥
 यः पठेत्तु गुया हापि ग्रहयागमि मं बुधः॥ सर्वपापविशुद्धिमापद - द्रस्य नंदति॥ अथ
 मेथोः सहस्राणि भूराह्या बुधानि च॥ न स्यति कोटि होमेन च यं भवचिनां॥ मथा॥ तस्मा
 सदा भूपयो विदध्युदष्टि मतां सौ ध्यवनस्य पुष्येः॥ भोयुष्य च द्यै विजया यकी न्ये
 लक्ष्मादि होमरुपागे मे नत्॥ १०० इति ब्रह्मपारांशो महाकोटि होमवेधानां॥ अथ पकांत
 रणा लक्ष्मि विधानं॥ हेमादो शान्तिको होदे वीपु राणे॥ मनु रुवा च॥ ग्रहपूजा प्रकृत
 ये सुपक्रम्य होमो महादि पूजायां शतमव्यादिकं॥ तथा॥ अष्टाविंशति होमस्तु यथा प्रा
 णो मरुतं पितृविधीयते रस्युक्ता मिहितं॥ लक्ष होमः॥ तद्वा स समेदे मवायु सैम्ये स
 सहस्राणि पशवा दौ च धर्मवित्॥ कृत्वा यत्कलमा ज्ञोति ठि को होमात्त रसुने॥ ब्रह्मरुखा॥ ६

१००

प्रकृत्या सर्वपीडा निवारकः॥ गायत्र्या ग्रहमंत्रैश्च कृष्णं देवतां देवैः॥ रोद्रवारुणावा
नेयवायुसौम्यैः सावेष्टावि॥ होमं ज्ञात स हस्तं तु भूषेत्कृष्टं विधीयते सर्वपीडा विनाश
येकोटिकोमः शुभावहः॥ यववीहिष्टतस्तीर्णतिलकं गुप्साधिकं॥ पंचजोशी इवित्वा म
दला होमे प्रकीर्तितः॥ सर्वशास्त्रार्थकुशले र्ग्रहमात्रप्रदं जके॥ होमः कार्यः सदा वि
प्रोः सर्वज्ञांति प्रदायकः॥ ग्रहलोपसंगादिशुभं नो गमया शुभं॥ यक्षरक्षा कृतापी
उत्तुष्ट होमात्परायति॥ ब्रह्मवाचः॥ सर्वलोकोपकाराय संक्षेपान्न तु विस्तारतः॥
तुष्ट होमं प्रवक्ष्यामि यथा प्रोक्ते तु शंभुना॥ भूमिकं पेदिशांदा हेमरुयुद्धे उपस्थिते॥
केतुसंदर्शनैश्चैव आदित्यस्य तु कपते॥ हस्मवरोतिथासुर्येतथा चिद्रस्य मन्त्रिने॥ र
त्नवृष्टिस्तथानवो विपरीता वरुति वि॥ निष्वातिंगगनो भूतं वारि मध्ये वहेद्विला॥
उपस्वगस्तिथा लोके राजां तु क्षयकारकाः॥ यस्य रात्रौ महां पंचभ्यस्तस्य सुरा
धिपः॥ ग्रहणं चंद्रस्य ग्रहवाष्टमस्य स्थितिः॥ बलिदाने प्रकृत्यं मातृणां प्रजनं हितं॥

रामः
१००

सूर्यस्याभ्यर्चनं कार्यं शिवस्याशुभनाशनं॥ लक्ष होमं महा मंकोटि होमं पुरोदितं॥ म
हा होमं महा लक्ष होमं॥ गोभूरि रण्यवस्त्राजनिह्यदानं न्युभावहं॥ पाये संक्षीरदध्या
ज्यं देयं नैवेद्यमुत्तमं॥ एकलिंगे प्रकृत्यं अथ विप्रं गृहे पुत्रं॥ एकं मे वलिं गं एकलिंगं
गमिति विग्रहः॥ वृषविनायकादिरहितमित्यर्थः॥ तदपि प्रयत्नं मुखसिद्धिर्लिंगं॥ सि
द्धये वनवर्षे पुत्रं अथवा नृपे वेश्मनि॥ ब्रह्म लोः शुचिभिः स्नातैः संयाते मंत्रपातैः॥
वेदोक्तविधिना कार्यं विज्ञयाथ मनुत्तमं॥ ब्राह्ममात्रे ततः कुंडे जंघामात्रे अथवा पुनः॥
होतव्यं सुराजं द्रनान्येषु विधिरीश्वर॥ अथ ते कथयिष्यामि लक्ष होमस्य या वि
धिः॥ शुभे मनोरथे स्थाने देवताय तने अथवा॥ नृप वेश्मनि कर्मजं कुंडं सर्वार्थसा
धकं॥ चतुर्हस्तं तथानिष्ठां विस्तारं सुरसत्तमं॥ सर्वेषां शुभं कुंडं मेखलासंयुतं भ
वेत्॥ वोउशां गुलिविस्तारमुद्ये योउशां गुलं॥ चतुरं गुलं भवेदाज्यं चतुर्हस्तस्य
कीर्तितं॥ द्वात्रिंशं गुलं विस्तारादि—दिग्गुणविस्तारः॥ योनिः कुंडे प्रकृत्यं ना

९०९

धिकास्मैते कचिन् ॥ हस्तमात्रे तथा कुं डे नियहो माविधीमने ॥ तस्य हो मे शुभं रवा
तं च नु हस्तं सुराधिपा यव व्रीहि छ तं क्षीरं तिलाः कां गु ल दानि च ॥ च तस्य सुरा जेद्र
पात्रा व्याः समिधस्तथा ॥ हवाः कुं ड समा ज्येष्ठा उभो दु वय्यः शुभावहाः गायत्र्या चं व
केणा य शत वा येत्यथापि च ॥ ज्ञात वेदस्य मंत्रे ता सह रं द्रे ता चैव हि ॥ सहस्रं जी
वेता च तथा हिर तयेन ह्यथापि वा ॥ रु द्र मंत्रे स्तथा ॥ सौरिः पंचरात्रो गमो दिति ॥
हिर तयेन नमो हिर तप वा हस्यादिना ॥ हो तव्यं शत मष्टौ तु सहस्रं त्र द्वा संख्यया ॥
पंकजो न्यल बिट्वादि हो मद्रव्यं शुभावहं ॥ कं पन स्ये द कं प च अं शु पा तः प्रजल्पने ॥
देवतानां सुराध्यक्ष उ सा ताः क्षय कारकाः ॥ उ ह्य हो मे प्र कु वी त कौ टि मो म मथा
पि वा ॥ गो दौ हर रु द्र भव ने महा स्नानं शु भा व हं ॥ अन्यथा ने र के द्यो रे जाय ते रात्र वि
भ्रमः ॥ दु मि द्यं स स्प ना जं च सुख ना जं सुराधिप ॥ जाय ते नात्र सं देहः स्यं हि म
मभाषितं ॥ ये देवा स्ते ग्रहाः सर्वे ग्रहा स्ते भु जंग माः ॥ ने द्या श्र ते समाख्या ता लो के च

रामः
९०९

हि प्रदायकाः ॥ तेषां संपूजना न्निसं दी द्यायुः पुरुषो मवेदिति गायत्र्या ययुर्लै ते द्यादि हो
मविधानं ॥ नृ सिं ह पुराणे पि ॥ दुः स्वप्न दृ शं ने द्यो रे ग्रह पी डा सु चामनः ॥ सं ती प्रा ति मा
दृ द्वा च तं ती च वि शो ष तः ॥ प्र स्वे द्यु क्तं प्रा ति मां दृ द्वा वा नृ प नं द न ॥ तथा मे हा ज्वर ग्रस्ते
धारां देवस्य मधीनि ॥ स ततां नर सिं हस्य कुर्या द्वा कार ये दि जै ॥ हो मं च भो ज न चि व
तस्य हो षः प्र ता श्र ति ॥ अ य ने वि ष वे चि व चं द्र स्य मे ह्य वा ॥ नर सिं ह स मा रा ध्या त
क्ष हो मं तु कार ये त् ॥ शां ति भ वे ति रा जें द्र न स्य तस्या न वा स्थि ता ॥ अ ना वृ ष्टि म हा
मा ही ज्वर दो ष म ये त था ॥ नर सिं हं स मा रा ध्य ब्रा ह्म णो वे द पा र गे ॥ कार ये द्वा क्ष
हो मं तु ग्रा मे य श्र पुरा धि यः ॥ दृ द्वा प स्त्र स र्ग म र तां प्र ज्ञा ना मा ल्य न श्र दि ॥ स म्य गा
रा ध ना जै व नर सिं ह स्य मं दि रे ॥ शं क रा प य त ने वा पि को टि हो मं न रा धि पा कार
ये त् ॥ स यं ये ते वि त्रैः स भो ज न स द क्षि णो ॥ कृ ते त स्मि न्य द्यो क्ते तु भा ग द्यु ति न त म्
यं ॥ रा व मा दि फ लो पे तं नार सिं हा च नं नृ प ॥ कुरु त्वं भू प ते पुत्र य दि वा द्य स्य रु ति ॥

ह

इतः परतरं नास्ति स्वर्गमोक्षफलप्रदं। परित्यज्य ईश्वरं कर्तुं देवदेवस्य पूजनां संस्मरणं
 पुत्रानानि पत्रपुष्पाणि पाथिवानि। तोयनदीप्रवाहेषु देवः साधारणः स्थितः॥ मनोनि
 यमयस्त्वेकं विष्ण्वाराधनकर्मणि॥ मनो नियमितं येन तस्य मुक्तिः करिस्थिता॥ इत्ये
 तदुक्तं भृगुचोदितेन मया तवेहाचनमच्युतस्यादिनेदिने त्वं कुरु विष्णुपूजां वद
 स्वस्वाचान्यत्कथयामि किते॥ राजोवाच॥ अहो महत्तया प्रोक्तं विष्ण्वाराधनं
 कुरु॥ मृदास्ते मुनिशादुलये विष्णुना च यतिवि॥ त्वत्प्रसादाद्भूतो ह्येष नारसिंहा
 चनकम॥ विधिं वदतु विष्णुमिहोमविधिं वद॥ मार्कंडेय उवाच॥ यदर्थं च
 पुरा वदः शौनके भृगुरापुरा॥ यत्तस्मै कथयामास शौनकस्तद्वदामि ते॥ शौ
 नकं तु सुखासितं पर्यट्टयद्गुरुस्पर्ति॥ गुरु उवाच॥ लक्ष्मणे मस्य यन्मिस्तद्धि
 धि श्रविशेषतः॥ वदस्व मुनिशादुल्लेकोटिहोमस्य चिह्नं॥ शौनक उवाच॥ प्रव
 द्यामि याथावत्तेश्वरपुत्रो देवपुत्रित॥ लक्ष्मणे मं तथा भूमिना धिधं च विशेषतः॥ य

जकर्मणि शास्ता या भूमेर्लक्ष्मणमीदृशं॥ सा सिकता समास्ति ग्धा पूर्वलवमद्योतरं। कुरु
 मां त्रं स्वनिष्ठा तु शोधयेत्तं विशेषतः॥ वराहहृतया तत्र मृदा छाद्य प्रलेपयेत्॥ प्रमा
 णां वा द्रुमां त्रं तु सर्वतः कुंडलक्ष्मणं॥ चतुरस्रं च तु हस्तं तु ह्यस्य त्रेण कारयेत्॥ ऊर्ध्वं
 च मेखलां कुयां च तुरसां सुविस्तरां॥ चतुरगुलमात्रं बुद्धिं तां स्रं स्रं चिन्तां॥
 ब्राह्मणान्ये पसं पन्ना न्द्रुना कर्मसमन्विता न॥ आभं च ये द्यथा न्यायं यजमानो
 विशेषतः॥ ब्रह्मचमप्राते युक्ता रात्रं ते दिज्ञोत्तमा॥ अहो रात्रमुपोष्या य गायत्री
 मयुतं जपेत्॥ तेषु क्त्वा स्यः स्नाता सुगंधाः पुष्पधारिणः॥ निराहाराः सुतपसाः
 संपुष्टाः स यतं प्रिया॥ सर्वत्र च समा मोनरा काग्रमनसः पुनः॥ आभं ये युस्ततो य
 जंते तो होममंतं प्रिताः॥ यः कः पूजा॥ भूमिमाहि र्व्यचाभ्युदयपश्चादग्निनिधापये
 त्॥ मृदात्ते॥ तेन विधिना ततो होमं तु कारयेत्॥ आद्या रावाज्या भागो च जुहुवा हव
 मेव तु॥ यवधान्यतिलैर्मिश्रां गायत्र्यप्रथमाहुतिं॥ जुहुयादेकचित्तेन स्वाहाकारा

नितं बुधः॥ धन्यं व्रीहिः॥ यव सान्निध्यात् गायत्री द्युःसं माता व्रतयोनिः प्रतिष्ठिता॥ सवि
 तादेव ता तस्या विष्णो मित्रस्तथा रुषिः॥ ततो व्याहृतिभिः पश्चाजुहुयान्तिलादिकं॥ यव प्र
 पूर्यते संख्या लक्ष्मं वा कोटि रेव वा॥ तावदिने कयादि च्युता चैते पूर्वकं॥ दीनानाथ जने
 भ्यश्च यजमाना प्रयत्नतः॥ तावच्च भोजने दद्याद्यावद् होमः समाप्यते॥ समाप्त दक्षिणां दद्या
 दक्षिण्यः अद्या न्यते॥ यथा वित्तमलोभेन तताः शोभुदकेन च॥ प्रोक्षयेद्भूममध्यं तु
 अधिवास्य विशेषतः॥ तावत्कृते तु ग्रामस्य पुरस्य नगरस्य वा॥ राक्षस्य च महामगराज्ञो
 जनपदस्य च॥ सर्ववर्था प्रशमनी शान्तिर्भवति सर्वदा॥ मार्कंडेय उवाच॥ इत्येतच्छौन
 केनोक्तं कश्चिन्नं नृप संपन्नः॥ तस्य होमविधिं राजा नृपस्यैकांतसिद्धिदं॥ ग्रामे गृहे वा पु
 रराष्ट्रदेशे हि जैरयं मंत्रकृतः पुराविधिः॥ तत्रापि शान्तिर्भवति नराणां गवाश्च मृशैः
 सह नृपतेऽप्य॥ ॥ इति श्रीनृसिंहपुराणे युगं तहोमलक्षणे होमकोटिहोमविधानं॥
 ॥ अथ नविष्योत्तरपुराणे क्तमुच्यते॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ राजंस्संवरणः पूर्वप्र

तिष्ठाने पुरोत्तमे॥ बभूव समहीपातः शस्त्रास्त्रकुक्षं लोवली॥ ब्रह्मण्यः पितृभक्तश्च दे
 वब्रह्मणो पूजकः॥ तस्याथ कुर्वतो राजसं सम्यक्पालयतः प्रजा॥ भोजगाममहायोगी स
 नको ब्रह्मणः सुतः॥ पूजा तस्या सनं राजा प्रणम्य शिरसा तथा॥ अर्चयित्वा दद्याद्यादि
 रामानं विनिवेद्य च॥ इति ह्यस्य पुराणे क्तं अकारविधिः कथा॥ राजर्षीणां पुराणा
 नांचरितानि तथा चैव नृ॥ तथा कथां तं राजा कुर्वन्सदसि संस्थितः॥ हिताय पृथिवीशा
 नां जगत्तश्चास्मत्तथा॥ तथा कथां तं राजा कुर्वन्सदसि संस्थितः॥ हिताय पृथिवीशा
 नां जगत्तश्चास्मत्तथा॥ य प्रच्छिन्नं नयोपेतो यो गाचर्यं महामतिः॥ संवरण उवाच॥
 भागवन्महद्व्या तसंभवे भूषकं पते॥ निश्चयि पां सुवर्षे च गृहं गे तपि वचा जमन
 द्वाच पीडासु अनादृष्टिभये पुच॥ ज्वरे पुष्प पीडा सुदुर्मिष्टराष्ट्रविप्लव॥ व्याधीनां संभ
 वे ज्ञाने शरीरे वृष्टि वा शरीरवाति पीडितो॥ के शोम हतिवो यत्नो किं कर्तव्यं नरोत्तमैः॥
 सनक उवाच॥ भृशं राजन्प्रवक्ष्यामि शान्तिं मातृवोत्तमं॥ कोटिहोमं सकोटिहोमं तु तं
 माख्यामा १

सर्वकामफलप्रदं॥ ब्रह्महत्यादिपापानियेन नश्यन्ति तद्वशात्॥ उत्पत्ताः प्रशमयन्ति म
हत्संपद्यते सुखं॥ विधानं तस्य वृष्ट्या मिश्रं तु वैष्णवमात्मनः॥ शुभेन ह्यत्र योगे च वारे
सर्वगुणान्विते॥ यजमानस्यानुकूले कोटि होमं समारभेत्॥ पूजयेत्प्रायश्चित्तं न ब्राह्म
णं वेदपारंगं॥ वस्त्रे विभूषणे प्रवेष्टव्यं गंधमाल्यानुलेपने॥ प्रणामविधिवत्तस्मै भार्गवा
नेविति वेदयेत्॥ ह्यनोगतिः पिता माता च भ्राता च परायणं॥ त्वत्प्रसादेन विप्रर्षे सर्वं मे स्या
न्न नोगतं॥ आयोदि मोक्षाय च मे कुरु यज्ञमनुत्तमं॥ कोटि होमो ह्यमनुत्तमं शंखं चैव सार्वका
मिकं॥ पुरोहितस्ततः प्राज्ञः शुद्धांबरधरः शुचिः॥ ब्राह्मणैः सहितः पुरोयैः संयातेः सुस
माहितः॥ भूमिभागे समेश्वरे प्रागुदवप्रवर्तते यैः॥ पुण्याहं वाचयेत्पूर्वं नृणां विप्रान् सु
जितान्॥ ततस्तु सहिते विधेः सूत्रेण मंडपं शुभं॥ उत्तमं शतं हस्तं तु तदुद्धेन तु मध्यमं॥
जघन्यं तु तदुद्धेन शक्तिकालाद्यपेक्षया॥ मध्ये तु मंडपस्यापि कुंडं कुयदि च क्षरात्॥
चतुर्हस्तं प्रमाणेन आयामेन तद्वैवचा॥ मेखलाचितयं तस्य द्वादशगुलं विस्तृतं॥ तस्य

रामः

१०४

माणां तथा योनिं कुर्वीत सुसमाहितः॥ कुंडं तु पूर्वभागे तु बहिर्कुयादि च क्षरात्॥ चतुर्ह
स्तां समावेव हस्तमात्रेण चोत्थितं नृप॥ स्थानं तस्य देवानां कुयाद्येन नृपि मानं॥
उपलिप्य ततो भूमि मंडपस्य समिपतः॥ विन्यसेत्तलं शंखं तत्र तलपूरं शत्रुदंशं॥
भृशं स्रजं च तद्वैः पद्मं विरुषं शोभितान्॥ वितानं मुपरि द्वादशमंडपस्य प्रकल्पये
त्॥ स्थापयेदिष्टं सुखं वसुतो रणानि विचक्षरात्॥ एवं संभृतसंभारः पुरोधाः सुसमा
हितः॥ पुण्याहं तत्र यद्यपेता होमकर्म समारभेत्॥ स्थापयेत्पुण्याहं सुखं वसुतो रणानि विचक्षरात्॥
नरिंदमा ब्रह्मणो पूर्वभागे तु मध्ये देवं जनार्दनं॥ पश्चिमे तु तथारुद्रं नैवस्तु तत्र
तस्तथा॥ ऐशान्यां च ग्रहं सर्वानाग्नेय्यां मरुतस्तथा॥ वायुं सौम्यां च शान्त्यां च
कपालां च मेरातु॥ एवं संस्थाप्य विबुधान्यथा स्थानं नृपो तमा॥ पूजयेद्विधिवद्
रजगंधमाल्यानुलेपने॥ वेदोक्तं मंत्रैस्तद्विधेः॥ पुण्याहोक्तैः पृथक् पृथक्॥ आदित्या
वसवोरुग्रमरुतो लोकपालस्तथा॥ ब्रह्मा जनार्दनः पश्चिमं शूलपातिर्भगो ह्यहो॥ २

१०६

समिदाज्यचरुणांचतिलहोमफलं ततः॥ ब्रह्मत्येकुं म पूजायां चान्यनस्य फलं च यत्॥
 त्रिकपालगतोशाद्यास्तत्रेयाग्रंगेदेवताः॥ तासां जपफलेतद्ब्रह्मन्तीयाज्जलपुष्-
 के॥ ततस्तेभ्यो यथाशक्ति दानव्यादक्षिणानतः॥ आचार्यादिं जापकेभ्यो ब्रह्मन्ती-
 याद्यनुष्ठये॥ आज्यं निरीक्ष्य दत्त्वा च ब्राह्मणान्मोजयेत्तदिति वामतकशति॥ रावं
 सतिसांकांश्च रामान्यतः॥ पूरतामिति न्यायेन परस्परसमुच्चयेन नवग्रहमरवप्र-
 योगोद्भवः॥ तोरतां पूजाद्वारपूजास्तं प्रतिष्ठादिमूले वाक्यानि शारदाति-
 लके प्रवृत्त्यानि ग्रंथविस्तारमियात्र नोच्यंते॥ ॥ अथ शतमुख्यादिकोऽपि होम-
 विधानं॥ मविध्योत्तरे॥ संवरता उवाच॥ बहुश्रुत्वा कर्मणां ब्रह्मन्कोटिहोमः सुदु-
 स्करः॥ कालेन महता चैव शक्तः प्राप्नुंकथं च न॥ नियमाद्ब्रह्मचर्यादिदुःकरं
 तिममति॥ निरोधो ब्राह्मणानां च भूशय्यादिः सुदुष्करः॥ कार्ये गुरुत्वात्पीयस्वा-
 त्यर्ककालाद्येतेषु पश्यता॥ रातदिज्ञायमेव ब्रह्मन्त्यादिशास्त्रेषु पश्यता॥ कोटिहोम

रामः
१०६

स्य संक्षेपवदमेव संभवः॥ सनक उवाच॥ शताननोद्गातुं मुखोदि मुखेवैकमुखस्त-
 था॥ चतुर्विधो महाराज नृकोटिहोमो विधीयते॥ ॥ कार्यस्य गुरुतां ज्ञात्वा नेके यमथ-
 पर्वताः॥ पर्वताः सूर्यचंद्रग्रहणरूपस्यायथासंक्षेपतः कार्यो कोटिहोमस्तथाशु-
 णु॥ हत्वा कुंडं शतं दिव्यं यथोक्तं स्तंभं संमितं॥ तं के कस्मिंस्ततः कुंडे द्वाविंशं प्राप्ति-
 या जयेत्॥ स व्यापक्षे तु विप्राणां सैरुसं परिकीर्त्तितं॥ तं के कस्मिंस्ततः कुंडे प्रतिलक्ष्य द्वा-
 ब्राह्मणान् इति कोटिहोमस्य हस्तं भवतीति प्रचयश्चिह्नं संख्यां वा कुर्यात्॥ एकस्था-
 नं॥ निते म्मोखवर्गः तः परिभाषितः॥ होमकुर्याद्विज्ञाः सर्वे कुंडं यथोदिने॥ यथा
 कुंडं॥ देविराजस्ये महाक्रते॥ न चैवाजि ब्रह्मस्थानं च येन विमिश्रितं॥ तथा
 कुंडः॥ यद्युता विधिनियोजिते॥ द्युतचिह्नं म्मो॥ राकरावभवे यज्ञः कोटिहो-
 मो नृशयः॥ रावं याजियते क्षिप्रं व्याकुलेः कार्यगौरवात् शताननः सविज्ञे-
 यः कोटिहोमो मरवोत्तमः॥ अत्र सर्वा पीते कर्तव्या ता पूर्ववत्॥ कुंडानां स्तंभं संमि-

१०१९

तमिति हस्तमात्रतनुष्टुताचिचिनियेति तस्युक्त्यानुष्टुतादिशीघ्रदाहि होमद्रव्याविष
या॥ तिलादौ तु शतं शस्यलक्ष्मणेन तस्य होमोक्तं कुंडं कायं॥ अयुते त्वष्ट होतव्ये कुंडं स्था
दस्तमात्रं॥ दिगुतां लक्ष्मणेन तु कोटि होमे चतुर्गुणमिति प्राक्॥ अथ विरिमा रणमिति
कार्यायने परिभाषोक्ते अस्व ते त्रस्य दशस्य च लक्ष्मणेन स्याद्विशेषाच्चा अत्र सप्त सप्त
सप्त संख्या रुचिः ३ मात्रविषया॥ रुचिगात्राय सहिते इति पूर्वोक्तस्याचार्यस्य विशेषा
विधाने बाधकाभावात्॥ ॥ तेनाचार्येणैकस्मिन् कुंडे ३ ग्ना प्रणीते स्यति तमग्निमन्ये
षु कुंडेषु विद्वत्प्रतिकुंडं दश दश रुचिजो जुहुरितिशतमुखः॥ अथ दशमुखस्तत्रैव॥
अथैरहोमिः कार्यः स्यादुषा कालादिकेपि वा॥ तदा दश मुखः कार्यः कोटि होमो महामते॥
विप्राणां हि शती तत्र सुविभज्य नियोजिता॥ ते च विजातशीलाः स्युर्वसवं तोजिते दिव्या॥
अत्र पक्षे चैकस्मिन् कुंडे दश लक्ष्मणे माः संपद्यन्ति॥ तत्रा लक्ष्मणं त्रिकरं कुंडं लक्ष्मणे
मेचतुष्करं॥ कुंडं च चकरं प्रोक्तं दश लक्ष्मणं हुतौ क्रमादिति तंत्रां तशेक्तं कुंडं ग्राह्यं॥ प्रति

रामः
१०१९

कुंडं शक्तिं शिवं शक्तिः स्थाप्या॥ अन्यत्सर्वं पूर्ववत्॥ इति भविष्योत्तरे दशमुखः॥ अथ
दिमुखः॥ कथ्यते॥ तत्रैव॥ अथ कुंडं द्वायं कृत्या विभज्य च विभावसु॥ होमं कुर्यादि जाभ
यः संस्वत्यविधिपूर्वकं॥ शतं तत्र नियोज्य स्याद्विप्राणां प्रविभज्ये वा॥ यदा मासि द्वा
से वा कार्यकाल उपस्थिते॥ तदा तु दिमुखः कार्यः कोटि होमो विद्वतोः॥ अत्र प्रतिकुंडं
चात्रादिति॥ नूयः संस्कृत्य स्युक्त्या द्वितीयं कुंडं पिमं चैरग्निस्थापयेदिति गम्यते॥ कुं
उं तुषठास्तं॥ तंत्रां नरोक्तः॥ इति दिमुखः॥ अथैकमुखः॥ तत्रैव॥ यदा तु खेदया यज्यं
जानः समापयेत्॥ कालेन महता राजे स्तदा चैवैकमुखो भवेत्॥ एक कुंडं स्थितो न हि
रेकचित्तेः समाहितः॥ यथा लाभस्थिते विप्रेर्जानि शीले विचक्षते॥ न संख्या नियमो
श्चात्र ब्राह्मणानां नरोत्तमः॥ न कालनियमश्चैव स्वेच्छया श उच्यते॥ आकृत्या कर्तुं
कामस्य चातुर्मस्यादिकं भवेत्॥ सदा प्रसक्तः कर्तव्यो यजोयं सार्वकालिकः॥ अथ
मेरौ वैकमुखो राजन्यालेन बहुना भवेत्॥ बहु विप्रस्तु कालेन तस्मात्संक्षेपमाचरेत्॥

१०८

यतो हि चित्तमायुश्च वित्तं चैवास्थिरं सदा ॥ अतः संक्षेपतः सर्वकामकार्यप्रश-
 स्थने ॥ ततः समाप्ते यज्ञे तु कारयेत्तु मे होमं सर्वांशं रवन्त्यनिनादिन ब्रह्मचो वरवैराच ॥ ए-
 तस्मिन्नातमुरवादिपक्षेपि साधारणं बोध्यं ॥ ततस्तु दक्षयैदि प्रातः स्विजाः अद्ययान्त्रिता-
 । दक्षयैदक्षिणामि सोषयेत् ॥ निष्कं प्रकंकतोऽत्रैव कुंडैर्विविधैर्नृप ॥ गोशतं चैव द-
 तव्यं मध्यमां च ज्ञातं तथा ॥ सहस्रं च सुवर्णस्य सर्वेषामपि पूजयेत् ॥ ततश्चावमथ्ये-
 रज्ञायाते द्यौः पूर्वके स्थितेः लक्ष होमोक्तं मंत्रेण सदा विजयकारिणः ॥ एवं समाप-
 येद्यस्तु कोटि होममख्यं शुभं ॥ तस्यारोग्यं प्रियं पुत्रा राष्ट्रे कृदि स्तथैव च ॥ सर्वेषां प-
 क्षयश्चैव जायते नृपसत्तम ॥ अनादृष्टिभयं चैव उत्पातमयमेव हि दुर्मिष्टिं ग्रहणी-
 डा च प्रशमयंति भूतला ॥ एतत्सुखं पापहरं सर्वकामफलपदं ॥ सनकार्ये न मुनि-
 नापार्थिवाय निवेदितं ॥ सर्वोपसर्गशमनं भवने वने वा ये कारयंति मनुजान् पको-
 टि होमं ॥ भोगानवाप्य मनसो मिमतां प्रकामं ते यांति शक्रकस्य पुनर्गुविष्ठुदसलाः ॥

रामः
१०८

अत्र केचिच्चतुरोपिकोटि होमप्रकारान् राजधिका रानि चंति ॥ गोशतं शतांशं सहस्रसुव-
 र्णादानं ग्रासीदिदानं स्यान्न्येन कर्तुमिच्छा कथञ्चन ॥ इति ॥ शिष्टास्तु फलवाक्ये मनुजैर-
 ति अवगात्रा ज्ञातिरिक्तस्य राजसमर्थनं ब्राह्मणादि रपि चात्राधिकार राजदत्तगामा-
 दिदानस्यापि संभवादित्याहुः ॥ न च गामैर्गजैराथैरश्वैः पूजयेच्च पुरोहितमिति वचना-
 द्राजमात्रस्याधिकार इति वाच्यं ॥ पुरोहितशब्दस्य तुलादानवाक्ये गुरुशब्दस्यैवात्रा-
 यधरत्ना लकां च नानुपपत्तिरिति ॥ इति भविष्योत्तरज्ञातमुख दशमुखदिमुखैकमु-
 खकोटि होमविधानं ॥ ॥ अथ ग्रहमंडलकल्पनं ॥ विष्णुधर्मसूत्रे ॥ वज्र उवाच ॥ एकै-
 कस्यैव मुक्तं ते विधानं ग्रहपूजने ॥ सर्वग्रहाणां यजने विधानं मम कीर्तय ॥ माकंडेय उ-
 वाच ॥ सर्वग्रहाणां यजने मंडलस्य विधिं शृणु ॥ आदावेव न रव्या द्रव्या गंवक्ष्याप्यतः
 परं ॥ प्राणायते कर्त्तव्यमादौ रेव वा दयं नृप ॥ तस्यापरितथा कार्यमिपरं नृत्तरायतं ॥
 एवं कृते यदुत्तमं मध्यमं चतुरस्रकं ॥ तस्मिन् विधिः प्रकुर्त्तव्यं तथा रेव वा चतुष्टयं ॥

रत्नत्रयं॥ तुलराज्ञौ विनिर्दिष्टं मुनिमिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ विशारवाचरतां मे नृणां कंचि
कमस्मृते॥ मूलमाप्य तथा पदो वेष्ट देवस्य धन्विने॥ पादत्रयं वेष्ट देवा द्वास्तं वे
ष्ट मेवमेव च॥ यतिष्ठाद्वचमकरे नियमेव प्रकीर्तितं॥ मयि निष्ठाद्विशतमेव मने स्य
चरणात्रयं॥ कुंभराज्ञौ विनिर्दिष्टं सततं पार्थिवोत्तम॥ पादमाजपदं सर्वमाहिबु
ध्य नराधिप॥ पौष्पचक्रवर्तिन मीने मुनिमिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ ॥ - - - - - ॥
नृस्य दृष्ट्यकुप्यकु॥ राशिचक्रस्य बाह्येन राके कं तारकं न्यासेतु॥ प्रागुक्तं च
लोभं पालन्यासं कायं यथाविधि॥ ताराचक्रस्य विन्यासतुरे स्यात्परिवायते॥
नेष्ट्रत्रदेवतान्यासं बहिः कायस्य मंतनः॥ यथा नक्षत्रसामीप्यमृष्टवर्णेः पृथ
क्पृथक्॥ तस्यापि रेखाकर्तव्यां वृत्ता व्याप्य तु मंडलं॥ लेखा बाह्ये न विन्यास्य
गीज्ञानां तु कारयेत्॥ दिशां च पार्थिवेष्टे यथावदनुपूर्वशः॥ स्थाप्य यष्टस्य
वर्णादिगीज्ञानां तु कारयेत्॥ उत्तरस्यां तु कर्तव्यं धनं दस्य तु मंडलं॥ रुक्मवर्णा

रामः
११०

प्रयत्नेन दिशां वर्णमनःशृणु॥ उत्तराचमेवेष्टुक्तं रक्ता प्राचा प्रकीर्तितं॥ दक्षिणापीन
वर्णास्याह्मं हमा ज्ञेया च पश्चिमा॥ पप्रवर्णां तेषां मीताकास्यास्तद्विहारा॥ वाता
नि शीच विदिष्टा तथा दक्षिणा पश्चिमा॥ नीलोत्पलस्य वर्णां तु वायव्या तु प्रकीर्तितं॥ दिशो
उत्तं तु तद्विहारां रेखायां परिवेष्टयेत्॥ वृत्तयो वेष्टयेदुत्तं लेखायां चतुरस्रया॥ तनाथं
शंखपद्माद्यैर्मंडले रूपशोभयेत्॥ लेखा विधानं दिगुणां सर्वत्रैव तु कल्पयेत्॥ मंडला
स्पतुको गोष्ठु उदकुंभाज्जवान् ठान् कलपदत्रयसंज्ञानां धपुष्पादिचर्चितान्॥ चतु
रो विन्यसेद्दिद्वान्नियमेव विचक्षणः॥ लेखा सुविन्यसेद्वा जन्मनाकांश्च धातुं स्तथा॥
वृत्ताणि च सुवर्णानि यहे प्राणां पृथक्पृथक्॥ स्थानं तु विज्ञाय यथावदनु कार्यं त
थामंडलप्रकारं॥ यथा मंडलं नृपमंडलं स्य तथा तथ चिह्नं मुपैतिकर्त्ता॥ इति ह्यमोक्षो
शांतिकां देविष्णुधर्मोत्तरोक्तं मंडलकल्पनविधानं समाप्तं॥ इति श्रीमदनंतनद्विर
चिते विधानपारिजाते मह्यजुर्विधानं॥ ॥ अथ कुंडलक्षरां॥ शारदातिलके॥ निर्मा

राम।
१११

अथा॥ महामानांगुलं तन्मात्रांगुलमितीरितं॥ मानांतरांगुलेनैव प्रतिमांगानिकारयेत्॥
प्रसादादीश्रुतेनैव कुयन्मानांतरेण च॥ वेदिकापीठशिविकारथादीनां विधिषु न॥
मानांतरांगुलेनैव भवेत्तान्येन केन विशाया गोषकरतान्येवं कुयन्मानांगुलेन च॥
हेमांगानिसुवादीनि कुंडमुष्मंगुलाश्च॥ ॥ देहलब्धांगुलेनाथकुंडादीनि प्रकल्प
येत्॥ ब्रह्मविस्तुशिवादीनां ये हस्ताः परिकान्तिताः॥ षट्सप्तष्टया विमानांगुलेः स्फु
त्तान्प्रयोजयेत्॥ यत्तमानांगुलं पर्वप्रमातो नापि केन च॥ प्रसादावासवेद्यानि विध्य
उदस्तप्रमाणात्॥ तडागारा मध्ये चाणां क्रोशानां शिव हस्तता॥ नवानामपि कुंडा
नां विधानस्थानपूर्वकं॥ निर्मातां विधिबद्धयेत्साधकानीहितेक्षया॥ त्रयोदशंगुलं
त्यक्त्वा वेदिकायाश्चतुर्दिशां कुंडानि चागमोक्तानि विध्यद्विधिवद्भुः॥ पूर्वाद्याष्टसु
काष्ठपुरम्पकाराण्यनुक्रमेण॥ चतुःकोणां भस्माकारं च दार्ढ्यं च त्रिकोणाकं॥ वृत्तं
षट्संख्यपञ्चमं अष्टाष्टनाम तोविधुः॥ पुरंदरशायो मध्ये वृत्तं बाह्यतुरस्रकं॥ तदन्वा

११२

यतिनिदिष्टं नवमं कुं उच्यते ॥ कुं उच्यते चतुरस्राणि चतुर्नानाकृतीनि च ॥ नवपंचाय
 चैकं वाक्यं त्रयं लक्षणां चितं ॥ पञ्चोपदिश्यते कुं उच्यते चतुर्नानाकृतीनि च ॥ वेदास्त्रमध्य
 चंद्रचतुर्नानाकृतीनि च ॥ कुं उच्यते चतुरस्राणि चतुर्नानाकृतीनि च ॥ पंचमं कार
 ये कुं उच्यते चतुरस्राणि चतुर्नानाकृतीनि च ॥ राकं वा शिवकायां प्रतीच्यां कारयेदुधः ॥ चतुर
 स्रं नवेत् कुं उच्यते कुं उच्यते मया पिवा ॥ हस्तमात्राणि सर्वाणि दिक्षु सुस्थापनादिषु ॥ नित्यं
 मेव सारं स्रं कुं उच्यते कुं उच्यते सर्वदा ॥ दिहस्तादि कुं उच्यते कुं उच्यते प्रकारस्तथा ते बुधैः ॥ दिहस्ता
 कुं उच्यते कुं उच्यते त्रयं दिक्षु श्रं चितं गुलीः ॥ यवाः सप्तमिता युकाश्च तस्त्रो लिप्सिकास्तथा ॥
 कोटिबाहु चैकं चत्वारिंशद्गुलिसंमितौ ॥ यवा युक्तं चत्वारिंशद्गुलीः ॥ वदसंख्यास्त्रि
 हस्तिके ॥ नागवेदां गुलीकारं चतुरस्रं चतुःकरं ॥ अंगुलानि त्रिपंचाशद्वयाः पंचा
 शत्त्रो लिप्सिकाः ॥ चतस्रोऽप्यथ विज्ञेयाः पंचहस्तोन्मिने बुधैः ॥ पृष्टे चाष्टपंचाश
 दंगुलानि यैवे तथा ॥ युके लिप्सिकाश्च तस्यैव त्रिपंचाशत्तु ज्ञेया गणतिकास्तमेः ॥ त्रिषष्ट्यंगुल

रामः

११२

संयुक्ता यवाः सप्तत्रिंशद्गुलीः ॥ अष्टहस्ते सप्तषष्ट्यंगुलानमुनयो यवाः ॥ अन्यथ
 काश्च तस्त्रो लिप्सिका कोटिभुजो मते ॥ द्वा सप्तसं गुली संख्ये भुजकोटिनोन्मिने ॥
 शकोटिमिने कुं उच्यते सप्तसं गुलानि च ॥ यवा सप्तसं युके का लिप्सिका तु करणी मता ॥
 छेत्ते संचतुरस्रं तु पो न्या द्यप्युक्तमार्गता ॥ पञ्चहस्ता तु कुं उच्यते कुं उच्यते नित्यं मो नो क्ता मया
 स्फुटं ॥ सर्वतंत्रांनुसारेण कर्तव्यं तंत्रविमं ॥ पूर्वकुं उच्यते ॥ काटिहस्तस्यैतिका
 त्पना विज्ञेया सर्वदा तत्रै दिहस्ता दिविधिप्रयां ॥ कुं उच्यते कुं उच्यते त्रिंशद्भागः सौ
 गुलसंज्ञकः ॥ विमज्यानेन कर्तव्या मेखला कंठनामयः ॥ धृजाय प्राप्तयेति पंगु
 मेकां गुलीयकां ॥ निखने त्सर्वकुं उच्यते कुं उच्यते धृजायः कर्तितो बुधैः ॥ धृजापदी नयत्कुं
 उच्यते कुं उच्यते चतुरस्रं चतुःकरं ॥ तस्माद्गुरुः प्रयत्नेन धृजाय सर्वदानयेत् ॥ विस्तरं ता गुलि
 तं देव्यं कुं उच्यते कुं उच्यते फलं भवेत् ॥ तस्यैव सुमिर्म केशेष मायो धृजादिकः ॥ धृजा
 परहितं कुं उच्यते सुलक्षणा मपि ज्ञेया ॥ इत्यं धृजाय मिच्छंति याज्ञिकाः कुं उच्यते कुं उच्यते

११३

अन्येधमायमिच्छति देवजा कुंडकर्मणि ॥ अग्निस्थानं होमकुंडशालापाकगृहाणि वा
 ॥ अमेकुर्यात्प्रयत्नेन याजिकानां गृहं तथा ॥ तस्मात्तु अजायधुमायं कुंडे देयं विचक्षुः
 रो ॥ चतुरस्रं चतुःकोटं संचैः कुर्यात्तथापुनः ॥ इति मानेन तन्मध्यं तावन्निम्नायतं
 खनेत् ॥ पंचत्रिमेखलोद्गायं ज्ञात्वा शेषमतः खनेत् ॥ पक्षं दुयमिति ज्ञात्वा यथा रु
 चि सप्तमं चरेत् ॥ स हस्तद्वितये कुंडे पंचविंशगुणानि च ॥ यवो यकात्रयं लिप्तास्त
 मितः परिकीर्त्तिता ॥ अंगुलं शृण्वी बोद्धेत्तु यो यका अलिप्तिकाः ॥ द्विसंस्त्रादि
 द्वौ तु हस्तसंयोजयेन्मूर्ध्नि ॥ दशसाहस्रिके होमे चतुस्त्रिंशन्नितांगुले ॥ अतरेत्य
 नुपातेना योज्यं कुंडमर्चयिष्यति ॥ अतरेत्यनुपातेन योज्यं हस्तप्रमाणे ॥ कुंडे च युत
 होमोक्ते संयोज्यं चिवमंगुलि ॥ पटुवाए केयका कालिद्रायुतवृद्धितः ॥ यावद्दृष्ट्वा
 भवेत्स हस्तावदेवं प्रकल्पयेत् ॥ कुंडानां यादृशरूपं मेखलानां च तादृशं ॥ मेखलाः
 पंचवातिस्त्रैकावाचमवेदिह ॥ उत्तमस्त्रिहनिर्दिष्टं कुंडं विपंचमेखलं ॥ त्रिमेखलं

रामा

११३

खलं न वेकध्वहीनं स्यादेवमेखलं ॥ पटुवाणा द्वित्रिनेत्रैस्तु मितास्पुः पंचमेखलाः ॥ कुंडे
 द्विमेखलं मध्यं नीचं स्यादेकमेखलं ॥ यद्वा मेखलं ॥ यद्वा मनीषिभिः प्रोक्तं कुंडं च स्यात्
 त्रिमेखलं ॥ प्रथमाङ्गुलाया माउत्तमास्तानवांगुले ॥ मध्यातु अंगुलावाह्ये तृतीया
 तु यमांगुले ॥ अंगुले पंचमिर्वेदमिति स्यान्मेखलाद्वया ॥ एकावङ्गुले संधाविस्ता
 रामेखलामता ॥ चतुर्भिर्गुलेः स्यात्स्या दुन्नतिश्च सप्तमतः ॥ तस्याश्च परिवप्रः स्या
 चतुरंगुलमुत्तमः ॥ अष्टाभिर्गुलः सम्यग्विस्तीर्णस्तु सप्तमतः ॥ तस्योपरि पुनं का
 यो वप्रः सोपि तृतीयकः ॥ चतुरंगुलविस्तीर्णश्चोत्तमश्च सप्तमतः ॥ तपोरन्यतरे
 एतत्तु कुंडं कुयाद्यथा रुचिः ॥ अथा सत्तु गुणा प्रोक्ता राजसी च तता परा ॥ तामसा
 स्यात्तृतीया च देवी विष्णवादायः क्रमात् ॥ स्वातादाह्यं गलमितः कंडः कुंडे च यं
 विधिः ॥ कुंडे चिह्नं स्तोताः स्तास्पुस्तकास्त्रिगुणसंमिताः ॥ कुंडे चिह्नं स्तोता ज्ञेयास्तु
 निसत्तगुणांगुला ॥ अत्रिहस्तं तु कुंडे नागजनकं युगांगुला ॥ कुंडे पंचरेनं दस

११४

ससत्तां गुलेस्मृताः ॥ ताः स्युः कुंडे क्रतुकरे दिग्बस्थष्टांगुलां न्ति ताः ॥ कुंडे सतकरे खंडान
वस्य सांगुलामताः ॥ कुंडे वसुकरे ताः स्युः भानुपत्रं सष्टकांगुलाः ॥ कुंडे नवकरे विष्टरुद्र
नंदं गुलास्मृताः ॥ दिग्बस्थमेखलाः सर्वतो धेः ॥ अमिते कुंडे मनुमातुदशांगुलाः ॥ उ
संधाद्यमतो ज्ञेया मेखलाः सर्वतो धेः ॥ एवं ते हितास्ता तमेखलानां सुनिश्चयः ॥ हो
मस्तुरतस्था प्यादक्षितो पश्चिमपिवा ॥ मेखला मध्यतो योनिः कुंडोर्ध्वं श्रविष्ठा ॥
उन्नतिर्द्विगुले नास्या ॥ कुंडोर्ध्वो बोधिपत्रवत् ॥ एके कांगुलतो योनिः कुंडे धन्येषु वदयेत् ॥
यवद्वयं क्रमेण वयो न्यग्रमपि वदयेत् ॥ कुंडे द्वयसमायुक्तं मध्ये लो ज्यध्वनिस्तथा ॥ १
अग्रेण कुंडाभिमुखी किंचिदुत्तरमेखला ॥ यो न्याः पश्चिमतो नालमायामेचतुरं
गुलं ॥ त्रिदोका गुलि विस्तारः क्रमान्दनाग्रमिष्यते ॥ अस्त्रि संख्या गुलोपेतानुयुया
यामतः समो ॥ वेदि विधाय तस्यां तु न्यस्य नालं विधानं विदुः ॥ शेषं प्रयेदं तां परि
धिस्थाय नायवा ॥ विधाय रंध्रं मध्यस्थं मेखलापरिशोभने ॥ इन्द्राग्नि यमदि कुंडे

रामः
११४

योनिः सौम्यमुखी स्मृता ॥ योनिः पूर्वमुखान्येषु पूर्वशां ॥ अंतरामवेत्ता नार्पयेत् कुंडकोतोषु यो
नितानुविधानं विदुः ॥ कुंडानां मध्यदेशे तु कल्पयेत् संक्रांति ॥ नामिदं कुंडे रूपां मानम
स्य निगद्येते ॥ मनुष्यरूपकं रुक्मानां नाभिरुक्ते धत्ता मना ॥ नेत्राणां चो मुखे पतः कुंडे च न्ये
षु वदयेत् ॥ यवद्वयं क्रमेण वयो न्यग्रमपि वदयेत् ॥ योनिः कुंडे योनिमज्जकुंडे नामि वि
वर्जयेत् ॥ नामि ह्येवं विधानं मध्यं कुर्यात् किं ॥ बहिरं श्रवणेना कौटानां निपरि
कल्पयेत् ॥ अथ मुष्ट्यादि कुंडानां मुपविनि यो गं वदामि ते ॥ मुष्टिमात्रं शताधस्या त्रुज्ञाने
वैरुजमात्रं ॥ सहस्रं केरुस्तमात्रं अयुते तु द्विरुस्तं ॥ लक्ष्मदेविकं कुंडे उहो मेचतुः
करं ॥ प्रोक्तं पंचकरं कुंडे दशलक्ष्मदुति अपि ॥ षट् स्तं लक्ष्म विंशति कोट्यधे सप्तहस्त
कं ॥ कोटि होमदशकरं प्रोक्तं कुंडे महाविभि ॥ दशानु रस्ता नहि परं कुंडमस्ति मही
तले ॥ सर्वा सिद्धि करं कुंडं चतुरस्रमुदाहृती ॥ पुत्रप्रदं योनिः कुंडं अर्धे द्वा प्यं शुभप्र
दां शत्रुक्षयकरं अस्त्रं वत्तुं शान्तिकर्मणि ॥ द्वादशमारता योः कुंडं षडस्रं च प्रसंनिभं ॥

बुद्धिदं रोगैर्मनंकुं उमष्टास्मीरितं ॥ दोऽत्रांस्तं मे चतुष्कोरा ममै भागे मगा हति ॥ चंद्रा
 धर्मा रते या म्येदेषो निरुद्धे कोरा कं ॥ वारुण्यां शांति के व सं व उस्मृत्वा रने निलो ॥ उदी
 च्यां पौष्टि के व प्ररौ आ मष्टा स्तमी रितं ॥ चतुरस्रं तु सर्वेषां के चिदिदं तितां त्रिका ॥ कुं उ
 स्य रूपं जाना पीत्य र मं प्रकृते वदुः ॥ प्राच्यां शिर समाख्या ते बाहू दक्षिणा सौम्य योः ॥ उ
 दंरं कुं उमि युक्तं यो निः पा दो तु पश्चिमे ॥ कुं उ मत्रोक्त मार्गे रानि मां या य सलक्षणं ॥ रक्त
 मृच्छालि पिष्टभ्यां मूर्धये दि कु प्रियं यथा ॥ ॥ स्वातधिके मवे द्रो गी ही ने धे नु धन क्षयः ॥
 वक्रं कुं उ तु संतापो मर तां दि नम मेख ले ॥ मेख ला र हिते शो के व्यधिके वित्त मं क्षयः ॥
 भाया विनाशनं कुं उ प्रोक्तं योन्यां विवर्जितं ॥ अनेक दोषं कुं उ यत्र - नाधिकं यदि
 तस्मान् सम्यक् परीक्ष्ये वं कर्त्तव्यं शुभमिच्छता ॥ दिग्दे शं कुं उ निरुक्तो योन लो लोकि
 को हितः ॥ तस्मादिग्दे शं कुं उ नि सं ग्राह्या रायु क्त लक्षणो ॥ कुं उ मे व विधे न स्या त्छं डि
 तं वा सामाचरेत् ॥ हस्तमात्रेण तत्कुर्याद्वा तु मिश्र सुशोभनं ॥ अंगुलौ स्य ध सं युक्तं

रामः

११५

चतुरस्रं समं ततः ॥ इति कुं उ निर्माणं विधिः ॥ ॥ अथ स्थंडिलं सं हितायां ॥ इवुमा चं स्थं
 डि लं वा सं स्थि ते य त कर्म ली ति ॥ वायव्यं सं हिता यां चा अथ स्थि का र्यं वक्ष्या मि कुं उ
 वा स्थं डि ले पि वा स्थं डि के वा लु का मि वारि क्त मृ श्ज सा पि वे ति ॥ अथ शुल्ब का रि
 का यां कुर्या द्ध ता र्थं गु लि मा न मूर्धं कं श ता हु तौ छं गु ल मा न मु च्छं यं वे दं गु लो धं तु स
 हस्र हो म के व स्वां गु ला न्ये व तथै व चा यु ते ॥ अथ हस्तौ स्थंडिलं कं नृपां गु लं चो धा वि
 दध्या त्र यु ते च विंश तिः ॥ तत्त्वां गु लं के ठि म रे व तथो द्धि ते तथा बु दि ना धि क मा न मा
 हु ॥ प्रकृति व द्धि ले तिः कर्त्तव्ये ति न्या ये न प्रकृति ग त ध र्मा र्णां मि ख ला यो सा दी नां
 स्थं डि ले पि प्राप्ति रस्ती ति निश्चि नं ॥ अत एव बो धाय नो क्तं ॥ कुं उ वत्से ख ला क्त्या
 यो विं द्ध ता ततः परं ॥ बो धाय न म ते प्रो क्तं स्थं डि लं चतुर स्र कं ॥ कुं उ भा वे तु हो मा
 ये स्थं डि लं पी ठ मे व वा ॥ हो मा ये स्थं डि लं पी ठ का र्यं मि सा ह शो न कः ॥ तत्र यो नि
 मेख ला भा वः ॥ यदा दि द स्तं क्रिय ते तदा दि हस्त मात्रं स्या स्ती ठे द्वा द्शां गु लं वि खे त् ॥

११६

अक्रमाने प्रादेशमात्रं पीठार्थसिद्धिः स्यात् ॥ स्थण्डिलमानतो ज्ञेयं ॥ तस्मिन्नुच्चाये द्वादश
 शोभुलं कार्यं ॥ अवशास्योदये प्राचीस्यात्कृत्स्नितिकोदये ॥ चित्रा स्वास्यंतरे प्राचीनप्रा
 चीचंद्रस्य योरिति प्राप्तिविधानं ॥ रात्रौ संसाधये प्राची साधकेन्द्रं ॥ प्रमाणात् कृतिका
 अवशां पुष्पं चित्रा स्वास्यो यदंतरे ॥ रातः प्राच्यादिज्ञो रूपं युगमात्रे दिने पुनरिति ॥ अ
 थ कुंडमंठविधानं ॥ इष्टर उवाच ॥ अथ मंडपनिर्माणं वक्ष्यामि विधिपूर्वकं ॥ यज्ज
 नो यज्ञसंपत्तिहेतु सर्वफलप्रदं ॥ नक्षत्रराशि वाराणां मानुष्येषु मे हनि ॥ विष्णुराजं
 समाराध्य कृत्वा पुण्या हवाचना ॥ समुद्रगानदीतीरे संगमे वा शिवालये ॥ अथ रामे वि
 क्षुभे देवादेव रक्षातापि संनिधौ ॥ गृहस्थे ज्ञानभोगे वा मंडपं रचयेत्तत्र भूमिप
 तीक्ष्णे ते वास्तुज्ञानविशारदः ॥ स्फुटितोच्चमंत्राया च वात्मीकारो हि रीतया ॥ दूरतः
 परिव्रज्य नः कर्तुं रायुर्धनायकाः ॥ स्फुरितामरतां कुर्वन्ति उखराधननाशिनी ॥ स्वज्ञा
 त्मा ह्येव शान्तिस्तथैव विषमाश्च नुतोरी बललदीप्ततरह्यवा विद्वेषं मरतां व्याधिकुर्या

रामः
११६

दक्षिणवामही ॥ धर्मराजस्य वा भूमिर्निर्दिष्टं मयुष्ययप्रदा ॥ गृहस्थयकरीसा च भूमिर्वाति
 र्कतिहवा ॥ धनहानिकरी पृथ्वी क्रीर्तिदा वरुणा हवा ॥ वातसुवातया भूमिर्निर्दिष्टा
 युद्धे गकारिणा ॥ सुरभीरां रतिर्यत्र संवत्सरदृष्टिः सहा ॥ सुंदरी रांगतिर्यत्र पुरुषैः स
 हसन्ते मे ॥ काश्मीरचंदना मोदा कपूरा गरुगंधिनी ॥ कमलात्यलंगंधा च जातिचंपक
 गंधिनी ॥ पालामद्विक्रगंधानां गणेशं गांधिनी ॥ दुग्धिद्वीराज्यं गंधाचमद्विष्टुरसुग
 धिनी ॥ सर्वेषामेव वर्णानां भूमिः साधारणमतः ॥ अथ तारुणापीतकृष्णा विप्रादीनां
 प्रशस्यते ॥ मधुरा च कषाया च आम्बु च कटुका च या ॥ कुशैश्च ये स्तथा काशैर्द्वैवाति
 र्वाचसं मृता ॥ प्रशस्ता भूमिर्वाहो मंडपादौ विशेषतः ॥ प्रासादारंभकाले च गृहादौ
 वा भुवी प्रवेशे ॥ शस्योदारः प्रकर्त्तव्यो यदिष्टे भूमिमात्मनः ॥ प्रासादारंभकाले च यदंग
 स्पृश्यते पुमान् ॥ वास्तुदेहदं तत्र ज्ञात्वा विद्या विचक्षुरा ॥ कुंडपतिशिरः पुंसि शिर
 शस्यं समुद्धरेत् ॥ ज्ञात्वा तत्र स्थितं ज्ञेयं यत्नमात्रे करत्रये ॥ अग्निपादे च रागप्रध

११७

नहानिप्रजायते॥यत्नेनोसाद्येदुत्पद्यदिचेदुभयमात्मनः॥वाहो कं उ यमानेतुनिदिज्ञो
 हस्तद्वयेनसंतिष्ठेद्वक्ष्णंगदितंतवा॥स्वामितोमरणांविद्यांदिदेरागम
 नंतथा॥तस्मिन्सर्वमेयनेनशाल्यमुखाद्येनरः॥कुरो कं उ यमानेतुकांस्यशाल्यंविनिदि
 शेत्॥हस्तमात्रेणसंतिष्ठेद्वक्ष्णंगदितंतवा॥असाधीनमेवेद्व्यायशोहानिप्रजाय
 ते॥हस्तो कं उ यमानेतुकं कालंचवितिदिज्ञेत्॥त्रिहस्तेनचसंतिष्ठेत्स्वन्यमानेनचान्य
 था॥अग्निदाहश्चरोगश्चसशाल्येमरणांमवेत्॥यत्नेनोसाद्येदुत्पद्यय॥एष्टं कं उ
 यमानेतुबहुशाल्यंविनिदिज्ञेत्॥हस्तेनैवेनसंतिष्ठेत्त्रौत्रकौयाविचारता॥स्वामिनो
 शोमवेत्तत्रमायायाजायतेसती॥षादौ कं उ यमानेतुहस्तिशाल्यंविनिदिज्ञेत्॥साध
 हस्तेनसंतिष्ठेद्वक्ष्णंगदितंतवा॥गोनाशोराजदंडश्चसस्यहानिप्रजायते॥कुक्षिं
 कं उ यमानेतुपाषाणंतत्रनिदिज्ञेत्॥हस्तद्वितयमानेनलभ्यतेनात्रशंस्यः॥भुजंगं
 दंशोयत्रस्यादुत्पद्यतत्रसमुद्धरेत्॥जानू कं उ यमानेतुमस्रशाल्यंविनिदिज्ञेत्॥हस्त

रामः
११७

द्वयेनसंतिष्ठेद्वक्ष्णंगदितंतवा॥अग्निदाहोममस्तापःत्रैशदुःखमयानिच॥करोत्यव
 विधं कर्मतिस्मातेदसमुद्धरेत्॥गोशृंगयातमंडुकंशरवशुक्तिचकचंप॥शृजंबुके
 प्रशस्ताःस्युयाश्चतुस्तारंभयातकाः॥अंगारंचतुष्वेकेशमस्मिन्शाल्यंसमुद्धरेत्॥स्वन्य
 मानेजलंवीवदुत्पद्येदोषोविनश्यति॥दूरानरस्थितेवारिरवेनितानैवशाल्यंते॥पंचह
 स्तेप्रख्यातव्यंशाल्यदोषोपशान्तमे॥इत्थंभूमिंपरीक्ष्याचकुयत्प्राचीविशोधने॥मीनो
 मत्यादिज्ञो जालाकुयत्किमितिदेशिकः॥तद्गुणादिपरिज्ञानंशुबुद्धयेमथाविधिसु
 समेभूतलेख्यावृत्तंभ्रमणरूपतः॥तन्मध्यविदेशं कुतंस्थापयेद्दशगुलं॥अग्र
 द्वायान्वयवशाद्वत्तेपूर्वापरद्वये॥पूर्वापरद्वयेकृत्याचिहेतुमितस्तथा॥समानप
 रिमंल्याकृत्वावृत्तद्वयंपुनः॥तयोःसंश्लेषसंज्ञातमध्यंदक्षोस्तरस्थिते॥संधिद्वयेथ
 प्राकू॥संधिद्वयेथप्राकूप्रसकू॥संश्लेषमध्येतुवित्यसेत्॥सूत्रदक्षोत्तरंतेषांमग्रेप्रा
 च्यादिकल्पयेत्॥एवमाशापरिज्ञानं समाख्यातंमथास्फुटं॥जालेवंमंडपादीनिकु

यस्यैव विचक्षणा ॥ यदि कुया चथादृष्टं विपन्नो रुकं व्रजेत् ॥ १५ ॥ रात्रौ संसाधयेत् प्रा
ची साधयेत् ॥ प्रमाणात् ॥ कृतिका अवतां पुष्यं चित्रा स्वात्यो र्यं दंतं ॥ एतत्प्राच्यादि
शो रूपं युगमात्रे दिते पुनः ॥ कश्चित् मे महा प्राज्ञ शिष्योऽस्मानुसारतः ॥ अथेष्टां
साधने वक्ष्ये यत्रोक्तं वृक्षणापुरा ॥ नवानां मंडपं दानां च वास्तुशिल्पेण कीर्तितं ॥ प्रा
क प्रत्यगमेन सूत्रं न्यसेन मंडपमानतः ॥ उदग्दक्षिणसूत्रार्थं मे स्यो द्यौपरिलेखयेत् ॥
प्रागं क प्रत्यगं के च हस्तं दत्वा विचक्षणा ॥ शक्रस्य मुखे पुद्गे मध्यं नै प्रसारितं ॥ उद
ग्दक्षिणसूत्रं स्यादुक्तं मानप्रमाणतः ॥ सूत्रार्थं मानसूत्रार्थं दिक्षु चिह्नं समालि
खेत् ॥ तच्चिह्नं तु समाश्रित्य प्रतिलोमानुलोमतः ॥ सूत्रार्थं मानसूत्रार्थं सत्राणि
प्रतिपादयेत् ॥ एवं स्यात्सूत्रपातेन चतुरस्रं शुभावहं ॥ यद्वा सूत्रानुसारेण कर्त्त
व्यं चतुरस्रं कं ॥ नवानां मंडपानां तु निर्माणं शास्त्रेणोदितं ॥ अष्टमध्ये महीने स्तु
मानैव चित्तमहामते ॥ चतुर्विंशतिहस्तकं योगरुनो मंडपो भवेत् ॥ द्वाविंशत्या भवेद्

रामः

११८

हो यद्यपि विंशतिकैः सुषोषश्चाष्टदशभिः कृत्वाभिः कामराजकः ॥ मनुसंख्येः कांचनस्तु
विरामोर्कमितैः कैः ॥ हस्तैस्तदशभि चोरो वसुभिस्तद्वनो भवेत् ॥ अष्टमध्ये महीने स्तु
मानैस्तैस्तै नवमंडपाः ॥ ॥ यद्वा तु मंडपानां माहुरीस्तपोऽशकं तथा ॥ चतुर्दशमितै हस्तै
र्मध्यमं परिकीर्तितं ॥ हीनं द्वादशहस्तैस्तु मानमुक्तं मनीषिभिः ॥ शृणु वणां निषेधं पामां
उपानशुभलक्षणान् ॥ हस्तैर्विंशतिभिः कायमंडपं स्तुभजमानं ॥ द्वाष्टमिवाहुजा
तानां विंशो मर्कमितैः कैः ॥ दशमितु र्यै वणां तां वसुभिर्हीनवर्णिनां ॥ सर्वेषां
ब्राह्मणादीनां प्रोक्तं कायानुसारतः ॥ स्थलादकांशुलो द्वायं मंडपं स्थलमीरितं ॥ यो
वल्करप्रमाणास्तु पंडपः कर्त्तव्यं मंडपं ॥ तावद्भीतिवारशानां कुर्यात्तां चतुर्गुणं ॥ पुनस्तां
त्रिगुणं कृत्वा तद्वैद्यैः संमितान् ॥ शंखनिधाय सर्वां तां चतुर्दिक्षु प्रसारयेत् ॥ स्तं
भास्तत्र निरवातव्याः सुदृढा द्वादशमितः ॥ पंचहस्तसमुद्राया उक्तं फलप्रदाः ॥
चत्वारो मध्यतो दोष्या मर्कचिह्ना सन्विताः ॥ अष्टहस्तसमुद्राया शेषास्ते पंचमांशकैः ॥

११८

- लिङ्गजवः सर्वसारदारुमयाः शुभाः॥ यज्ञियं वृक्षो वेणुर्वाक्रिमुकः स्तंभकर्मणि॥
अन्ये विष्णुश्च वृक्षावाभवेयुर्नान्यभूतः॥ गृहशाल्यः स्वयं शुष्कः स्फुरितश्च पुरातनः॥
असौ मृगमिजनितः स्याज्यः स्तंभकर्मणि॥ कटैः स्पष्टिः अखंडो वा समंतां सत्तुगो
रपि॥ द्वारवज्रं शुभे वंशे नारिकेलं लेस्तथा॥ भित्तिं च परितस्तस्य कुर्यादित्यादुरधि
नः नियमो यस्य सारव्यातः स्थिरलिङ्गक्रियादिशुभः॥ मंडपं मंडपदार्द्रा स्वाभिस्तु विचक्ष
ताः॥ ० ॥ ० ॥ अथैताः संप्रक्ष्यामि प्रोउशतु स्तंभदेवताः॥ ० ॥ ईशान्यादिक
मेतौ वदन्तीयाः प्रयत्नतः॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च शक्रानुजनाईनाः पितरः सप्त
नान्यः पृथक् पृथक् निशां पतिः॥ प्रचेताय ससीरी च वाक्यतिस्त्वष्ट्रं नंदनः॥ एते देवाः स
मारव्याताः॥ स्तंभकर्मणि सुरभिः दिक्षु द्वा रालि चत्वारि विदध्यात्यं च मांशतः॥ यद्वा
द्वा रालि चत्वारि मध्ये वा विदधीते वै॥ कनीयसि स्याद्विकरं च तुरंगुलि वृद्धितः॥ मध्य
मोत्तमयोद्धरं वास्तु शास्त्रे प्रकीर्तिते॥ चतुषद्वयमा लं द्वा विज्ञानैरुपशोभितं॥ वि

रामः
११८

चित्रवस्त्रसंयुक्तं द्यौः मिश्रविराजितं॥ सफलैः कदली स्तंभैः क्रमुकैर्नारिकेलैः॥
कलेः नानाविधैर्भोज्यैर्दपहो अमरैरपि॥ भूषितं मंडपं कुर्यान्नाना युष्य सुगोमि
तं॥ कलशैर्घटिकाभिश्च साधारैः कटैस्तथा॥ अग्निश्च भूषणैश्चापि भूषयेन्मं
त्रिरात्तमः॥ आख्याते साधनेः पूतः सरतः सममानकः॥ मनोज्ञो मंडपो यो सौ कर्म
केतुः शुभा वरः॥ अनुक्तसाधनैः कर्त्तव्यं शनः॥ ५॥ इति मंडपनिर्माता॥ द्वारेषु तोर
णानि स्युः क्रमाद्वारमहीरुहां॥ मंडपाद्वास्तुदेशे च रुस्तिमानेन तानि वि॥ देवास्तोर
णारूपेण संस्थिता यज्ञमंडपे॥ विज्ञविधेः सनाथं चैरुपायं चाध्वरस्य च॥ बहुधा
त्रोरणं प्राच्यां यज्ञांगं दक्षिणे मंतं॥ वाहणे बोधिसंभूतं को वेषं विजरी मवेत्॥ एव
मेषा मलास्यं मेतदभावे शमाद्रुमः॥ जंबू रवदिरसाश्च ताळोर तो स्मृताः॥ सुशो
भनं नाम फलैर्भग्निमीलेति मंत्रितं॥ इषे त्वेति मंत्रेण सुभद्राख्यं तु दक्षिणे॥ सुक
मरिख्यं तु वारुण्यं अग्न आयाहि मंत्रतः॥ शनो देवीति मंत्रेण सुहोत्रं तुरेव्यं सतु॥

कामकलप्रदा॥ वक्रपादाश्चक्रियानमध्यापुरुषादृशीशोभना॥ मानहीनाकाषासौक
 त्तुःकामविनाशिनी॥ यच्छामिर्वाप्यपक्वामिरिष्टकामिर्दृढायथा॥ चतुरस्याचतुःको
 र्णोतंभवेष्टद्वयिवा॥ एवंद्विर्जगत्तेहीनाश्चविष्टश्रुजन्मना॥ इतितेमिहितं
 तातवेदीलक्षणांमनुतं॥ इतिवेदीनिर्माणाप्रकरणा॥ ॥ अथानःसंप्रवक्ष्यामिध
 जारोपतामृतम॥ यच्छेत्वापुरुषासम्यक्समस्तफलमाप्नुयात्॥ यातुधानागुह्य
 काप्रकृष्णोडाःरेवेचरास्तथा॥ चित्तयंयसुरश्चेष्टजहीनंसुरालयं॥ ध्वजेनरहि
 तोब्रह्मन्मंडपस्तुष्टथाभवेत्॥ पूजाहोमादिकंसर्वजपायंनृत्तंबुधैः॥ रक्षणेनवि
 नायदक्षेत्रंनश्यतिबीजनः॥ ध्वजंविनादेवगुरुंतथानश्यंतिसर्वथा॥ विष्णुपाविष
 दाःकूरांकृष्णांश्चास्तुयेग्रहा॥ पूजादिकंतुगुरुंतिदेवंदृष्ट्वात्तरक्षितं॥ दृष्ट्वा
 जास्तुदेवस्यमंडपेज्यनम्रमौतैर्भो॥ नश्यंतिसर्वतश्चाकरश्चिमंहीरांयथातमः॥ ध्व
 जानालक्षणांस्वम्यगुच्यतेतुयथातथा॥ मंडपस्यबहिर्दंडेदेशहस्तंयतैःसह॥

रामः

१२९

पूर्वाद्यष्टसुकाष्ठसुधजान्स्थाययेच्छमात्॥ तेषांहस्तद्वयंयस्योमध्यश्चकरसंमितः॥
 व्यासादंशिरवरंपुष्टंरुस्तवितयमानकामस्यामंशिरवरं प्रोक्तंपुष्टंतुस्यात्रिकोणः॥
 कंतयोर्मध्यंचतुष्कोणांधजमेवंप्रकल्पयेत्॥ मंतंगवस्तमहिषसिंहमस्यैरावाजिनः॥
 वृषभंचयथान्यायंधजमध्येकृमाद्विरेवेत्॥ अथबादिगाजानप्रावेरावतपुरःस
 रानध्वजेषुविलिखेदुक्तधातुमिश्रसलक्षणात्॥ एवंध्वजानांकंतंलक्षणांचष्टुभावंहं॥
 प्रतिकाष्टपताकास्तुप्रोक्ताः॥ शास्त्रार्थकोविदैः॥ सप्तहस्ताः॥ पताकास्तुविशालेयुतवि
 स्थिताः॥ द्वादशहस्तापताकानांदंडाः॥ पंचाशवेष्टिनाः॥ पताकाभ्यायुधाराःपुष्पगंधसमन्वि
 ताः॥ पीतोरुणोस्थितोधूमः॥ शुक्लोधूमसिताबुधौ॥ गौरोरुणाः॥ क्रमादेवरास्तास्तंप्र
 कीर्तिताः॥ १॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिदिवजालांमहामते॥ ॥ उपचारान्यथाशक्ति
 मंत्रवाहनशर्वकं॥ राहिसर्वाभिराध्यक्षगंधवादिपरिष्कृतं॥ रक्षाध्वरंनोमगवस्त
 वस्याद्विशितेनमः॥ एवमावाह्यगंधाद्यैःपरिपूज्यतेनोगुरुः॥ पताकापीतवराभि

१२२

आशुशिखानमंत्रतः। तानारमिति मंत्रेण धजं तत्रैव विन्यसेत् ॥१॥ राहिवक्त्रे लोके शशि
 दुसाध्यगोः सह। उधरं रक्षत तनमाग्नेय्यादिजितमः। अग्निद्वयं समुच्चार्य मंत्रं
 तत्र प्रविन्यसेत् ॥ ततो अग्निक्रान् यो धजं तत्रैव रोपयेत् ॥२॥ राहिवक्त्रे लोके शशि
 प्राज्ञाशुभनिवारकं ॥ शिवाय पाहिय जं नो नयस्ते भवगे न्विभौ ॥ कृत्वा वक्त्रे पताकां
 च आयगोरिति मंत्रतः। दक्षिणस्यो धजं दद्यात् सुगन्धमनुनात्र तु ॥ राहिरक्षोगोः सा
 धं निरुते शमनाधरं ॥ पाहि प्रेतपिशाचेभ्यो कं कनाथ नमोस्तुते ॥ पताकाश्चेतव
 र्णाभि मसुन्यतेति मंत्रतः। दद्याधजं च तत्रैव रोपयेत् निरुतेति च ॥ राहिवारिचराधी
 श गंधमादि परिहृता प्रतीच्या मधुरं नो व्यपाहितुभ्यं नमो नमः ॥ पताकाशुकपिच्छा
 भामि मंत्रे वरुणेति च ॥ धजं संपूज्य वेदद्यात् तद्यो मीति मंत्रतः ॥ ५ ॥ ० ॥ राहिवक्त्रं
 जप्त्वा रासिद्धयं दौर्मनाधरं वायव्या पाहिसुप्रीतौ नमस्तुभ्यं पुनः पुनः पताकां
 धूम्रसंकाशां प्रादद्यात् प्राणदा रुचं ॥ वायो ये ते धजं चारु ३ न्यसेत् तत्र विधानवत् ॥१॥

रामः

१२२

राहिसोमस्तुराध्यक्षनक्षत्रैः पितृभिः सह। गृहाणा पञ्चभगवत्याहिय जं नमोस्तुते ॥
 आध्यायस्विति मंत्रेण पताकां धवलां न्यसेत् ॥ सोमं राजानमंत्रेण धजं दद्यात् तथो
 तरे ॥७॥ राहिविष्णुश्चरविभोगोः साधं ममाधरे ॥ यज्ञसिद्धौ गृहो मां स्पृष्ट्या
 भवते नमः ॥ पताकां शुभ्रवर्णाभि तमीशानेति मंत्रतः ॥ तत्रैव च धजं दद्यात् मित्रे
 निरुचादिजः ॥ राह्यं न तमहासत्त्वनागकन्या परिहृता ॥ रक्षाधरं समेशानयद्ये
 रगगोः सह ॥ पताकां गौरवर्णाभि नमो स्पृष्ट्य मंत्रतः ॥ वाशिनिरुतयो मध्ये चित्र
 वातषको धजे ॥ राहिवक्त्रे सुरैर्ज्यलोकनाथ शिखामतो ॥ विशाधरं नो भगवत्या
 हितुभ्यं नमोस्तुते ॥ पताकानरुणां तत्र दद्यात् कूलमंत्रतः ॥ ईशानपूर्वयो मध्ये पं
 चवर्णाधजस्तथा ॥ इन्द्रस्पृष्ट्य मंत्रेण दद्यात् ऊर्ध्वसंनिभं ॥ किंकिणी जालस्य
 युक्तं मंडपोपरिमध्यतः त्रिहस्तविस्तृतं कुर्याद् दशरुस्ताय तं पुनः ॥ रावंधजविधिः
 प्रोक्तः समासेन मयानया ॥ इति धजपताकोत्तरं ॥ अग्नयोनिमेखला प्रकरणां ॥

१२३

प्रतिष्ठासारसंग्रहे॥ पंचत्रिकोके मेखलो द्वायं जाला शेषं खनेदिति॥ विष्णु कर्मप्या
ह॥ व्यासः खानः परः प्रोक्तो निमित्तिष्य गुलेनेतु उन्नताद्यान वांगुलेरिति॥ सप्तवाह
दि मेखलापक्षे॥ व्यासः खाना परः प्रोक्तः खाने सप्तदशैव तु॥ उन्नताद्याः सप्तगु
लेरिति॥ एकमेखलापक्षे॥ खाना मष्टादशांगुलेरिति॥ उन्नताद्यामेखलापक्षे उंगुले
रिति॥ अथ पंचमेखलापक्षे॥ तन्मानमुक्तं लक्ष्मणसंग्रहे॥ मेखलापंचवाकायाः
षट्पंचाष्ट्रिपक्षैरिति॥ ॥ सिद्धांतशेषरेषि॥ ॥ बटवारावह्निनेत्रमि
ताः स्युः रिति पंचमेखला॥ अथ त्रिमेखलापक्षः॥ वेदामिनयेनांगुलेरिति॥ अथ
दि मेखलापक्षः॥ पिंगला मते॥ कुंडलपक्षेना॥ कुंडाष्टमाशेना॥ एकमेखलापक्षेहे
मादौ कुंडानां यादृशं रूपमेखलां च तादृशं॥ मेखलाः पंचवातिस्त्रो वै काव्यमे
वेदिह॥ उन्नतमंलिहतिदिष्टं कुंडं वै पंचमेखलां॥ त्रिमेखलां भवे मध्यं हृदीनं स्यादे
कमेखलां॥ शारदातिलकेषि॥ ॥ खातादेका गुलं सत्क्य मेखलानां स्थित्विन्॥

रामः
१२३

ति१

अंगुलः कुंडकंठः स्यान्मेखला॥ खाना मध्यतः॥ मेखलै काथनातिस्त्रः कुर्यात्कुंडे प्रय
नेतः॥ कुंडानां मातृतिर्यादृक्तादृक्तामेखला कृतिः॥ अथ रामवाजपीयो॥ षट्पं
चवेदगुणपक्षे लवेस्तु पंस्तु स्मेखला इतराषवैचक्ष्णरुष्टीनुंगादिमां कलवतेस्त
दिष्टल वोन तुंगाः पराअथच विस्तृति संमितोच्चाः॥ प्रतिष्ठासारसंग्रहेषि॥ पंच
त्रिकोके मेखलो द्वायं जाला शेषं मध्यः खनेदिति॥ यद्वारदातिलके॥ यावत्कुंडस्य वि
स्तारः खननं तावदीरितमिसेवाक्ता न तु मेखलाया सहति॥ अथ योनि लक्ष
णां॥ यदा पंचनदास्तं षट्पंचाष्ट्रिपक्षैः॥ अंगुलेः पंचकायास्तु रुन्नता
विस्तृताश्च ताः॥ कुंडादिंशांगुला तुंगा पूर्वाष्टयुष उंगुला॥ चतुर्दश भवे पुष्टिपर्वतु
स्याः॥ पारापराः॥ मेखलामध्या तोयोनिः कुंड उन्नतं विस्तृता॥ कुं गवेनोन्नता॥ अवाः
संस्था व्यामेखलोपरि॥ दशांगुला या वा योनि दीचेच्चि कुंड उपजिमे॥ सप्तगुला
च विस्तीर्णा किं न व्याप्य पत्रवत्॥ एकांगुलप्रमाणेन पृथक् योनि मेखला॥

१२४

अंतचितोन्नताकुंडप्रविष्टेकां गुलाधरा। कुर्मष्टोन्नतामध्येपाश्वर्योश्चांगुलोद्वया॥
 गजोष्टसदृशीतद्वयतादिद्वयसंयुता। योनिमध्यगतंलिङ्गंतुगंष्टयुकरांगुले। मयिउद्वि
 तयंतेस्याः। पाश्वर्योः। कुंभिकुंभवतु॥ एकांगुलंतुयोन्यग्रंकुयादीद्यमधोमुखं॥ रात्रैकां
 गुलतोयोनिकुंडेऽप्यन्येष्वधयेतु॥ यवद्वयप्रसारोन्नतयोऽन्यग्रमपिबधयेतु॥ तस्मा
 द्दारास्यनासाभंयोनिमध्येमुखंस्मृतं॥ एकहस्तमितेकुंडेवेदग्निनयनांगुलाः। मोन्याः
 पश्चिमतोनालंआयामेवतुरंगुलैः॥ चिह्नैकांगुलविस्तारः। क्रमात्तुनाग्रमिष्यते॥ रामः
 अक्षिसंख्यागुलोपेनामुद्यायायामतः। स्पर्शावेदिविधायतस्यांगुलन्यस्यतालं॥ १२४
 विधानवतु॥ शेषं पक्षर्येदत्तपरिधिस्थापनायच॥ विधायरंध्रंमध्येस्थंमेखलो
 परिशोभनं॥ नाभिपद्माभाविशेत्कुंभस्यव्यासेः। त्यादिमौक्त्यनीयः। नाभिश्चे
 त्रंविधा। नेत्याममध्येकुर्वीतकर्णिकां॥ बहिरंशद्वयेनाष्टोदानान्युपरिकल्पयेत्॥
 इतिये। मेखलाप्रकरणं॥ अथयात्रलक्षणं॥ श्रीपतीशिंशिपाशोकखादिरा

अपल। राजा। वैकंकेनशमीशालश्रीखंडास्यवृक्षजाः। षड्विंशदंगुलादीघसिग्याश्चायव
 उंगुलाः॥ विंशसंगुलकोदीघेदिउत्तस्यास्तकर्तुलः॥ विस्तारेद्व्यंगुलाप्रोक्तापरिमाणे
 यदंगुला॥ तन्मलेकराकारंरामवेदांगुलेर्मितं। यत्कावेदांगुलंमूलंद्व्यंगुलेस्तुचआ
 सनं॥ दंडाग्रेष्टांगुलविदिद्व्यंगुलावेदिमेखलावेदिकाधस्थितावेदिपात्रचचतुरं
 गुला॥ द्विजंगुलंस्मृतंरवातंवर्तुर्नचतुरंगुलं॥ पक्षेष्टगपदाकारंकर्णिकासहितेव
 हिः॥ अंगुलोवेदितंकटोवेदिविभागविस्तरः॥ कंठास्पतांगुलंनालंद्व्यंगुलंष्टयुलंच
 तन॥ कनिष्ठिकापरीणाहिमाज्यनिर्गमनंहितं। इतिसुलक्षणं॥ अथस्तुबलक्षणं॥ य
 ज्ञासुग्यास्तुवस्तजोहस्तिकोंगुलगंडिका। अवटंगोपदाकारंकर्णपूरितपुष्करा। मू
 लायगंडिकाक्रांतोदंगेनालाकृतिः। शुभः। अवटंगजेकुंभाभंस्तद्व्यंगुलंउद्वेनवायुतं। इति
 स्तुबलक्षणं॥ वसिष्ठसंहितायां॥ चक्रंउलक्षणमीरितं॥ गृहस्थेज्ञानभौगेचमंड
 पंकारयेद्वयः। षड्द्व्यंगुलाष्टमिहस्तैः। षोडशैर्वसिमेततः॥ चतुर्द्वारिसमायुक्तंनोरणा

२६ वकर्मपरणीति॥ इति विधानपारिजातेषु एतद्विधानं॥ हरेः प्रसादमासाधयन्ते
 यज्ञोक्तिरूपितः॥ आह गुरुदिवं प्रस्यं मोचकस्तेन तु प्यनु॥ अतो रथाभिवर्षितयवि
 दृषामनुकेषया॥ विधानपारिजाते च द्वितीयस्तवको भवतु॥ अहो अस्य विबन्धस्य मे
 हि मा किमु वरते॥ यता श्रीमदन्ततोस्य हरेः कारयिता मया॥ सेति ग्रंथः सप्तमः
 देवो देवो महोऽपि॥ केऽस्य मोहिमा वेद्यो॥ मित्रे नृपतिः सर्वतो॥ ॥ इति श्रीमद
 रामवेदिकश्रीमन्नागदेवभट्टस्तुनाश्रीमदन्तमहेन विरचिते विराज पारिजा
 ते निबन्धे द्वितीयः स्तवकः समाप्तः॥ शुभमस्तु ॥ शान्तिरस्तु॥ ० ॥ २३॥ ०

राम।
 २२६